

३१

॥ परोपकाराय सतां विभूतयः ॥

॥ श्रीउमास्वातिवाचकविरचितम् ॥

॥ तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ॥

(રહસ્યાર્થ સાથે.)

સ્વધર્મી ભા ઓ-બ્હેનોને વાચવા ભણવા નિમિત્તે

છપાવી પ્રસિદ્ધકર્તા

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મ ડળ તરફથી.

શાહ વેણીચ દ સુરચંદ —મ્હેસાણા

ઝવેરી હીરાભાઈ મ છુભાઈ-સુરત.

શાહ રાયચ દ ઉગરચ દ—ધસઈ.

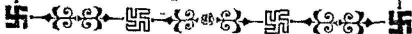

આવૃત્તિ બીજી | પ્રત ૨૦૦૦

સંવત્ ૧૯૮૦ | સને ૧૯૨૪ | વીર સ૦ ૨૪૫૦

ધી આનદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમા શાહ ગુલાબચ દ લલ્લુભાઇએ
છાપ્યુ —ભાવનગર

મૂલ્ય ૦-૬-૦

સૂચના

પુસ્તકને જેમ તેમ જ્યાં ત્યાં રખડતું મૂકવું નહિ,
અશુદ્ધ હાથે પુસ્તકને અડકવું નહિ, તેમજ
ઉઘાડે મુખે પુસ્તક વાચવું નહિ.

पूर्णपुण्यनयप्रमाणरचना-पुष्पैः सदास्थारसैः
तत्त्वज्ञानफलैः सदा विजयते स्याद्वादकल्पद्रुमः ।
एतस्मात् पतितैः प्रवादकुसुमैः षड्दर्शनारामभू-
र्भूयः सौरभमुद्वमत्यभिमतैरध्यात्मवार्तालवैः ॥ १ ॥

પૂર્ણ પવિત્ર સાત નય અને ચાર પ્રમાણની રચનારૂપ ફૂલો, નિરંતર શ્રદ્ધારૂપ રસ અને તત્વ જ્ઞાનરૂપ ફળોવડે સ્યાદ્વાદ મતરૂપ કલ્પવૃક્ષ સદા જયવંત વર્તે છે એ સ્યાદ્વાદ મતરૂપ કલ્પવૃક્ષથી ખરી પડેલા પ્રવાદરૂપી ફૂલોવડે ષટ્ દર્શનરૂપ બગીચાની ભૂમિ પોતે માની લીધેલા અધ્યાત્મની વાર્તાઓના લેશવડે વારંવાર સૌગંધ્યને પ્રકટ કરે છે

—अध्यात्मसारे

ઉપોદ્ઘાત

જન્મ મરણરૂપ સંસારચક્રના ભ્રમણવડે શ્રાંત થયેલ જીવોના સંતપ્ત હૃદયોને શાંતિ આપી, તેની આધ્યાત્મિક ભાવનાઓને સતેજ કરી, તે ભાવનાદ્વારા પરમપદને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિમાં તેને જોડી, અપવર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનાર સદ્જ્ઞાન છે પુસ્તકો તેવા સદ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના સાધનભૂત હોવાથી પૂર્વકાળના મહા સમર્થ જ્ઞાની પુરૂષોના રચેલા ગ્રંથો—મૂળ અથવા ચાલુ જમાનાની કસાયેલી કલમથી લખાયેલા તેના ભાષાંતર (વિવેચન) સાથે અથવા નવીન પદ્ધતિથી વિદ્વાન્ મુનિવર્ય તથા શ્રાવકવર્યના લખેલા કે સંશોધન કરી સંગ્રહ કરેલા ગ્રંથો ઉદાર સદ્ગૃહસ્થોની દ્રવ્ય સહાયથી છપાવી વિના મૂલ્યે કે અલ્પ મૂલ્યે આપી ગામોગામ અને ઘરેઘર તેનો લાભ આપવાનો અમારો આ પ્રયાસ વર્ષો થયા ચાલુ છે

૨ તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા મોક્ષપદ સરળતાથી મેળવી શકાય એ વાત સિદ્ધ હોવાથી તત્ત્વજ્ઞાનમય મોક્ષમાર્ગ—“ તત્ત્વાર્થાધિગમ ” નામનો આ ઉત્તમ દાર્શનિક ગ્રંથ તેના રહસ્ય સાથે અમારી ગ્રંથમાળાના ૩૧ મા મણકા તરીકે અમોએ પ્રકટ કરેલ છે

૩ આ ગ્રંથમાં સિદ્ધાંતના ગંભીર અર્થોનો નાના સંસ્કૃત સૂત્રોમાં બહુ સરળ રીતે સમાવેશ કરેલ હોવાથી દરેક મુમુક્ષુ ભવ્યાત્માઓને ખાસ અભ્યાસ કરવા લાયક આ ગ્રંથ છે, તેથી મૂળ સૂત્રો, તેનો ભાવાર્થ અને ભાષ્યનો ટૂંક સાર સરળ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં આપવામાં આવેલ છે અન્ય સંસ્થા તરફથી

આ ગ્રંથ સભાષ્ય ભાષાન્તર સાથે છપાવવામાં આવેલ છે, પરંતુ તે હિન્દી ભાષામાં હોવાથી તેમજ ભાષાન્તર શાસ્ત્રરહસ્યના અજાણ પાસે કરાવેલ હોવાથી તાત્ત્વિક બાબતની તેમાં ઘણીએક સ્ખલનાઓ થયેલ છે તેથી નવીન અભ્યાસીઓને તેના અભ્યાસની સરળતાને ખાતર અમાએ આ ગ્રંથ સન્ધી ગુર્જરભાષામાં તૈયાર કરી છપાવ્યો છે

૪ આ ગ્રંથના દશ અધ્યાય છે શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનારૂપે ૩૧ કારિકાઓ ગ્રંથકારે પોતેજ ભાષ્યની ભૂમિકામાં રચેલ છે, જે ખાસ મનન કરવા લાયક છે તે પછી પહેલા અધ્યાયમાં સમ્યક્ત્વ, તત્ત્વો, નિક્ષેપાદિ, નિર્દેશાદિ તથા સદાદિદ્વારો, જ્ઞાન અને સાત નયનું સ્વરૂપ વર્ણવેલ છે બીજા અધ્યાયમાં જીવોનું લક્ષણ, ઔપશમિકાદિ ભાવના ૫૩ ભેદ, જીવના ભેદ, ઇંદ્રિય, ગતિ, શરીર, તેના પ્રયોજનો-હેતુઓ, આયુષ્યની હીયમાન અને અન્યથા સ્થિતિ વિગેરે વર્ણવેલ છે ત્રીજા અધ્યાયમાં નરક પૃથ્વી નારક જીવોની વેદના તથા આયુષ્ય, મનુષ્યક્ષેત્રનું વર્ણન અને તિર્યંચના ભેદ તથા સ્થિતિ વગેરે આવે છે ચોથા અધ્યાયમાં દેવલોક અને દેવતાઓની ઋદ્ધિ, જઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુષ્ય વગેરે બાબતો બતાવી છે પાંચમા અધ્યાયમાં ધર્માસ્તિકાયાદિ અજીવનું તથા દ્રવ્યના લક્ષણનું, છઠ્ઠામાં આસ્રવનું, સાતમામાં દેશ અને સર્વ વિરતિનું, આઠમામાં મિથ્યાત્વાદિ હેતુથી થતા બંધનું, નવમામાં સંવર તથા નિર્જરાનું અને દશમા અધ્યાયમાં મોક્ષતત્ત્વનું વર્ણન છે તે પછી આખા ગ્રંથના સારરૂપ મોક્ષમાર્ગ ટૂંકમાં વર્ણવેલ છે ઉપસંહારમાં ૩૨ શ્લોકવડે સિદ્ધનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણવેલ છે અને પ્રાંતે ગ્રંથકારની પ્રશસ્તિ આપવામાં આવેલ છે

૫ પાંચશે પ્રકરણના કર્તા પૂર્વધારી શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ

વાચકે આ ગ્રંથ તેના ભાષ્ય સહિત રચ્યો છે આ ગ્રંથમા સૂત્રોના માર્ગ ન્યુન બસો શ્લોક અને ભાષ્યના ૨૨૦૦ શ્લોક છે શ્રી સિદ્ધસેન ગણિકૃત (૧૮૨૦૨ શ્લોક પ્રમાણ) ટીકા અને શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિકૃત (૧૧૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ) ટીકા આ સૂત્ર ઉપર થયેલ લભ્ય છે આ બન્ને ટીકાઓ ભાષ્યાનુસારી છે એટલે સૂત્ર તથા ભાષ્ય ઉપર ટીકા છે શ્રી સિદ્ધસેન ગણિકૃત ટીકામા દેવગુપ્તાચાર્યે શરૂઆતની ૩૨ કારિકાઓ ઉપર ટીકા રચી છે અને બાકીની આખી ટીકા સિદ્ધસેન ગણિએ રચી છે —

इतीय कारिकार्टीका शास्त्रटीकां चिकीर्षुणा,
सन्ध्या देवगुप्तेन प्रीतिधर्मार्थिना मता

હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામા હરિભદ્રસૂરિએ ૫॥ અધ્યાયની ટીકા કરેલી છે, અને બાકીની યશોભદ્રે પૂર્ણ કરી છે મલયગિરિ મહારાજ પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા) સૂત્ર ઉપરની પોતાની ટીકામા કહે છે કે—*यथा च प्रमाणाराधित्व तथा तत्त्वार्थटीकाया भावितमिति ततोऽवधार्य ॥ આ ઉપરથી સભવિત છે કે મલયગિરિ મહારાજે પણ તત્ત્વાર્થ ઉપર ટીકા બનાવી હશે

દિગમ્બર આમ્નાયમા આ ગ્રંથ ઘણો પ્રચલિત હોવાથી સૂત્રોના કેટલાક ફેરફાર સાથે આ ગ્રંથ તેઓ પોતાના સપ્રદાયમા થયેલા ઉમાસ્વામીજીનો બનાવેલ માને છે આ સૂત્રની સસ્કૃત તથા ભાષા ટીકાઓ તેમનામા પણ ઘણી રચાયેલ છે

---

*જૂઓ બાબુ ધનપતસિહજી તરફથી છપાયેલ પ્રત પાનુ ૬૫ અ

૭ આ ગ્રંથકારે ૫૦૦ પ્રકરણ રચ્યા કહેવાય છે તે પૈકી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર, પ્રશમરતિ પ્રકરણ અને જબુદ્વીપ સમાસ પ્રકરણ માત્ર હાલમા લભ્ય છે ક્ષેત્રવિચાર જેના ઉપર હરિભદ્રસૂરિએ ટીકા રચી છે, તે પણ ઉક્ત ગ્રંથકારનો લખેલ છે એમ માનવાને કારણો છે

૮ કલકત્તાની રોયલ એસીયાટીક સોસાયટી મારફત છપાયેલ તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની એપેન્ડીક્ષ ડી (પૃષ્ઠ ૪૪-૪૫) મા બીજા ગ્રંથોમા ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચનો (જે લભ્ય ગ્રંથમા નથી તે) કહીને જે ફકરા આપ્યા છે તેથી ૫૦૦ ગ્રંથો ઉમાસ્વાતિ મહારાજે બનાવેલ કહેવામા આવે છે તે વાતને ટેકો મળે છે તેમા આપેલ ઉપરાત નીચેના ફકરાઓ પણ તેમના ગ્રંથોના હોય એમ જણાય છે આ ફકરાઓમા વાચક શબ્દ વાપર્યો છે તેથી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના આ વચન છે એમ માની આ ફકરા ઉતાર્યા છે-

(એ) ભાવવિજયજી વિરચિત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની વૃત્તિમા નીચે મુજબ લખાણ છે

અધ્યયન ૧૦, શ્લોક ૧, પૃષ્ઠ ૨૪ બી (૨)

उक्त वाचकमुख्यै:—

परिभवसि किमिति लोकं, जरसा परिजर्जरीकृतशरीरम् ।
अचिरात्त्वमपि भविष्यसि, यौवनगर्वं किमुद्वहसि ॥ १ ॥

(બી) શાન્ત્યાચાર્ય વિરચિત ઉત્તરાધ્યન સૂત્રની વૃત્તિમા નીચે મુજબ લખાણ છે—

૧ અધ્યયન ૨, શ્લોક ૧૩, પાનુ ૯૩ એ (૧)—

सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये ।
तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृत चीवरधारणम् ॥ १ ॥
जटी कूर्चीं शिखी मुण्डी, चीवरी नग्न एव च ।
तप्यन्नपि तपः कष्ट, मौढ्याद्धि सो न सिद्ध्यति ॥ २ ॥
सम्यग्ज्ञानी दयावास्तु, ध्यानी यस्तप्यते तपः ।
नग्नश्चीवरधारी वा, स सिद्ध्यति महामुनिः ॥ ३ ॥

इति वाचकवचनम् ।

२ અધ્યયન ૨, શ્લોક ૧૩, પાનુ ૯૫ થી (૮)

उक्त च वाचकैः—

शीतवातातपैर्दशै–र्मशकैश्चापि खेदितः ।
मा सम्यक्त्वादिषु ध्यान, न सम्यक् सविधास्यति ॥ १ ॥

૩ અધ્યયન ૪ પૃ૪ ૧૮૦ (એ) "सूरिभिरुक्तम्—"

धर्मोपकरणमेवैतत्, न तु परिग्रहस्तथा ॥
जन्तवो बहवस्सन्ति, दुर्दशा मासचक्षुषाम् ।
तेभ्यः स्मृत दयार्थं तु, रजोहरणधारणम् ॥ १ ॥
आसने शयने स्थाने, निक्षेपे ग्रहणे तथा ।
गात्रसङ्कोचने चेष्ट, तेन पूर्वं प्रमार्जनम् ॥ २ ॥
तथा–सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽम्बरे ।
तेषा रक्षानिमित्त च, विज्ञेया मुखवस्त्रिका ॥ ३ ॥

किंच—भवन्ति जन्तवो यस्मा—दन्नपानेषु केषुचित् ।
तस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥

अपरं च—सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये ।
तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥

शीतवातातपैर्दंशै–र्मशकैश्चापि खेदितः ।
मा सम्यक्त्वादिषु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्यति ॥ ६ ॥

तस्य त्वग्रहणे यत् स्यात्, क्षुद्रप्राणिविनाशनम् ।
ज्ञानध्यानोपघातो वा, महान् दोषस्तदैव तु ॥ ७ ॥

४ અધ્યયન ૪, શ્લોક પાનુ ૧૯૨ એ [૩]

आह च वाचकः—इह चेन्द्रियप्रसक्ता निधनमुपजग्मुः तद्यथा–गार्ग्यः सत्यकिर्ऋद्धिगुण प्राप्तोऽनेकशास्त्रकुशलोऽनेक-विद्याबलसम्पन्नोऽपि ॥

५ અધ્યયન ૪, શ્લોક ૧, પાનુ ૧૯૨ થી (૮)

उक्तं च वाचकैः—

ગુરૂની અપેક્ષાએ ક્ષમણમુ ડપાદના પ્રશિષ્ય અને મૂળ વાચકાચાર્યના શિષ્ય તેઓ હતા તેમનો જન્મ ન્યુગ્રોધિકામા થયો હતો વિહાર કરતા કરતા કુસુમપુર (પાટલીપુત્ર-પટના) નામના નગરમા આ ગ્રથ રચ્યો તેમનુ ગોત્ર કૌભીષણિ અને તેમની માતાનુ ગોત્ર વાત્સી હતુ તેમના પિતાનુ નામ સ્વાતિ અને માતાનુ નામ ઉમા હતુ.

૧૦ ઉમાસ્વાતિ મહારાજકૃત જબદ્વીપ સમાસ પ્રકરણના ટીકાકાર વિજયસિંહસૂરિ તે ટીકાની આદિમા જણાવે છે કે-ઉમા માતા અને સ્વાતિ પિતાના સબધથી તેમનુ ઉમાસ્વાતિ નામ પડ્યુ વાચકનો અર્થ પૂર્વધર લેવો કેમકે, પન્નવણા સૂત્રની ટીકામા કહેલ છે કે—વાચકાઃ—પૂર્વવિદઃ

૧૧ નન્દીસૂત્ર, ચન્દ્રગચ્છપટ્ટાવલી, તથા કલ્પસૂત્ર પ્રમાણે મહાવીર પછી લગભગ ૧૦૦૦ વરસ સુધીની નન્દીસૂત્રના કર્તા દેવવાચકની, ચદ્રગચ્છના સૂરિઓની તથા કલ્પસૂત્રવાળા દેવર્દ્ધિગણિક્ષમાશ્રમણની પટ્ટાવલી નીચે મુજબ છે

શ્રીમન્મહાવીર વીરાત

|

૧ સુધર્માસ્વામી (૨૦)

|

૨ જબૂસ્વામી (૬૪)

|

૩ પ્રભવસૂરિ (૭૫)

|

૪ શય્યભવ (૯૮)

|

૫ યશોભદ્ર (૧૪૮)

किंच–भवन्ति जन्तवो यस्मा–दन्नपानेषु केषुचित् ।
तस्मात्तेषां परीक्षार्थं, पात्रग्रहणमिष्यते ॥ ४ ॥

अपरं च–सम्यक्त्वज्ञानशीलानि, तपश्चेतीह सिद्धये ।
तेषामुपग्रहार्थाय, स्मृतं चीवरधारणम् ॥ ५ ॥

शीतवातातपैर्दंशै–र्मशकैश्चापि खेदितः ।
मा सम्यक्त्वादिषु ध्यानं, न सम्यक् संविधास्यति ॥ ६ ॥

तस्य त्वग्रहणे यत् स्यात्, क्षुद्रप्राणिविनाशनम् ।
ज्ञानध्यानोपघातो वा, महान् दोषस्तदैव तु ॥ ७ ॥

૪ અધ્યયન ૪, શ્લોક પાનુ ૧૯૧ એ [૩]

आह च वाचकः—इह चेन्द्रियप्रसक्ता निधनमुपजग्मु तद्यथा–गार्ग्यं सत्यकिर्नरर्द्धिगुण प्राप्तोऽनेकशास्त्रकुशलोऽनेक-विद्याबलसम्पन्नोऽपि ॥

૫ અધ્યયન ૪, શ્લોક ૧, પાનુ ૧૯૧ બી (૮)

उक्तं च वाचकैः —

मङ्गलैः कौतुकैर्योगै–र्विद्यामन्त्रैस्तथौषधैः ।
न शक्ता मरणात् त्रातुं, सेन्द्रा देवगणा अपि ॥

૬ ઉમાસ્વાતિ મહારાજના સમયનો ચોક્કસ નિર્ણય નથી તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની પ્રશસ્તિના છ શ્લોક જે અમોએ આ ગ્રંથને પ્રાંતે અર્થ સાથે આપેલ છે તેનો મતલબ એ છે કે–શિવશ્રી વાચકના પ્રશિષ્ય અને ઘોષનંદિક્ષમણના શિષ્ય ઉચ્ચ નાગરી શાખામાં થયેલ ઉમાસ્વાતિ વાચકે તત્ત્વાર્થાધિગમ શાસ્ત્ર રચ્યું વાચના

ગુરૂની અપેક્ષાએ ક્ષમણમુ ડપાદના પ્રશિષ્ય અને મૂળ વાચકાચાર્યના શિષ્ય તેઓ હતા તેમનો જન્મ ન્યુગ્રોધિકામા થયો હતો વિહાર કરતા કરતા કુસુમપુર (પાટલીપુત્ર-પટના) નામના નગરમા આ ગ્રંથ રચ્યો તેમનુ ગોત્ર કૌભીષણિ અને તેમની માતાનુ ગોત્ર વાત્સી હતુ તેમના પિતાનુ નામ સ્વાતિ અને માતાનુ નામ ઉમા હતુ.

૧૦ ઉમાસ્વાતિ મહારાજકૃત જબૂદ્વીપ સમાસ પ્રકરણના ટીકાકાર વિજયસિંહસૂરિ તે ટીકાની આદિમા જણાવે છે કે—ઉમા માતા અને સ્વાતિ પિતાના સબધથી તેમનુ ઉમાસ્વાતિ નામ પડયુ વાચકનો અર્થ પૂર્વધર લેવો કેમકે, પન્નવણા સૂત્રની ટીકામા કહેલ છે કે—वाचकाः—पूर्वविदः

૧૧ નન્દીસૂત્ર, ચન્દ્રગચ્છપટ્ટાવલી, તથા કલ્પસૂત્ર પ્રમાણે મહાવીર પછી લગભગ ૧૦૦૦ વર્ષ સુધીની નન્દીસૂત્રના કર્તા દેવવાચકની, ચન્દ્રગચ્છના સૂરિઓની તથા કલ્પસૂત્રવાળા દેવર્ધિ-ગણિક્ષમાશ્રમણની પટ્ટાવલી નીચે મુજબ છે

શ્રીમન્મહાવીર વીતરાગ
|
૧ સુધર્માસ્વામી (૨૦)
|
૨ જબૂસ્વામી (૬૪)
|
૩ પ્રભવસૂરિ (૭૫)
|
૪ શય્યભવ (૯૮)
|
૫ યશોભદ્ર (૧૪૮)

યશોભદ્ર

- ૬ સંભૂતિવિજય (૧૫૬)
  - ૭ સ્થૂલભદ્ર (૨૧૫)
    - ૮ આર્યમહાગિરિ (૨૪૫)
      - ૯ બહુલ
      - બલિસ્સહ
        - ૧૦ સ્વાતિ (હારીત ગોત્ર)
        - ૧૧ શ્યામાર્ય (હારીત ગોત્ર)
        - ૧૨ શાણ્ડિલ્ય (જીતધર)
        - જીતધર
        - સમુદ્ર
        - મંગુ
        - ધર્મ
        - ભદ્રગુપ્ત
        - વજ્ર
        - આર્યરક્ષિત
    - ૮ આર્યસુહસ્તિ (૨૯૧)
      - ૯ સુસ્થિત (૩૭૨)
      - ૯ સુપ્રતિબુદ્ધ
        - ૧૦ ઇંદ્રદિન્ન (૪૨૧)
        - ૧૧ દિન્ન
          - ૧૨ શાંતિશ્રેણિક (ઉચ્ચ નાગરીશાખા નિકળી)
          - ૧૨ સિંહગિરિ (૫૪૭)
            - ૧૩ વજ્ર (૫૮૪)
              - ૧૪ વજ્રસેન (૬૨૦)
                - ૧૫ ચંદ્ર (વિગેરે)
                - ૧૬ સામંતભદ્ર
                - ૧૭ વૃદ્ધદેવસૂરિ
                - ૧૮ પ્રદ્યોતનસૂરિ
              - પદ્મ
              - રથ
                - પુષ્પગિરિ
                - ફલ્ગુમિત્ર
                - ધનગિરિ
                - શિવભૂતિ
- ૬ ભદ્રબાહુ (૧૭૦)
  - ગોદાસ

	પ્રદ્યોતનસૂરિ	શિવભૂતિ
નંદિલક્ષપણ	૧૯ માનદેવ	દુર્જય કૃષ્ણ કોટિક
નાગહસ્તિ	૨૦ માનતુંગ	ભદ્ર
રેવતિ	૨૧ વીર	નક્ષત્ર
સિંહ (બ્રહ્મદ્વીપિકશાખા)	૨૨ જયદેવ	નાગ
સ્કન્દિલાચાર્ય (વાચના માથુરી)	૨૩ દેવાનંદ	જેહિલ
હિમવત્	૨૪ વિક્રમસૂરિ	વિષ્ણુ
નાગાર્જુન	૨૫ નરસિંહસૂરિ	કાલક
ગોવિંદ	૨૬ સમુદ્રસૂરિ	સંપલિત / ભદ્ર
ભૂતદિન્ન	૨૭ માનદેવ	વૃદ્ધ
લોહિત્ય	૨૮ વિબુધપ્રભ	સંઘપાલિત
દૂષ્યગણિ	૨૯ જયાનંદ	હસ્તિન્ (કાશ્યપગોત્ર)
દેવવાચક (નંદીસૂત્ર ના કર્તા)	૩૦ રવિપ્રભસૂરિ	ધર્મ (સુવ્રતગોત્ર)
	૩૧ યશોદેવસૂરિ	હસ્ત
		ધર્મ

|
સિંહ
|
ધર્મ
|
શાણ્ડિલ્ય

(જમ્બૂ નન્દિત દેશિગણિ સ્થિરગુપ્ત કુમારધર્મ દેવર્ધિગણિક્ષમાશ્રમણ)

૧૨ યુગપ્રધાન

પ્રથમ ઉદય (વીરાત્)

૧ સુધર્મા	૨૦
૨ જમ્બૂ	૬૪
૩ પ્રભવ	૭૫
૪ શય્યંભવ	૯૮
૫ યશોભદ્ર	૧૪૮
૬ સંભૂતિ વિજય	૧૫૬
૭ ભદ્રબાહુ	૧૭૦
૮ સ્થુલભદ્ર	૨૧૫
૯ મહાગિરિ	૨૪૫
૧૦ સુહસ્તિ	૨૯૧
૧૧ ગુણ (વન) સુંદર	૩૩૫
૧૨ શ્યામાર્ય	૩૭૬
૧૩ સ્કન્દિલાચાર્ય	૪૧૪
૧૪ રેવતિ મિત્ર	૪૫૦

	સંવત્
૧૫ ધર્મ	૨૪ (૫૩૪)
૧૬ ભદ્રગુપ્ત	૧૩ (૫૩૩)
૧૭ ગુપ્ત	૭૮ (૫૪૮)
૧૮ વજ્ર	૧૧૪ (૫૮૪) છેલ્લા દશ પૂર્વધર
૧૯ આર્ય રક્ષિત	૧૨૭ (૫૯૭)
૨૦ પુષ્પમિત્ર	૧૪૭ (૬૧૭)
	દ્વિતીય ઉદય
૨૧ વજ્રસેન	૧૫૦
૨૨ નાગહસ્તિ	૨૧૯
૨૩ રેવતિમિત્ર	૨૭૮
૨૪ સિંહ	૩૫૬
૨૫ નાગાર્જુન	૪૩૪
૨૬ ભૂતદિન્ન	૫૧૩
૨૭ કાલિક	૫૨૪ (ત્રીજા કાલિકાચાર્યે વિદ્યાધર ગચ્છે પાંચમની ચોથ વીરાત્ ૯૯૩ વર્ષે દક્ષિણમાં પૈઠણપુરે કરી)
૨૮ સત્ય મિત્ર	૫૩૧ (અહીંઆ સુધી ૧ પૂર્વનુ જ્ઞાન હતુ)
૨૯ હારિલ	૫૮૫
૩૦ જિનભદ્ર	૬૪૫
૩૧ ઉમાસ્વાતિ	૭૨૦
૩૨ પુષ્પમિત્ર	૭૮૦
૩૩ સંભૂતિ	૮૨૯
૩૪ માઢર સંભૂતિ	૮૮૯
૩૫ ધર્મ રત્ન	૯૨૯

૩૬ જયેષ્ઠાગ	૧૦૦૦
૩૭ ફલ્ગુમિત્ર	૧૦૪૯
૩૮ ધર્મઘોષ	૧૧૦૭
૩૯ વિનયમિત્ર	૧૨૧૩
૪૦ શીલમિત્ર	૧૨૯૦
૪૧ રેવતિમિત્ર	૧૩૭૦
૪૨ સ્વપ્નમિત્ર	૧૪૪૮
૪૩ અર્હદ્મિત્ર	૧૪૯૩

૧૩ તત્વાર્થાધિગમ ભાષ્યમા ઉમાસ્વાતિ ઉચ્ચ નાગરી શાખાના હતા તેમ લખાણુ છે ઉચ્ચ નાગરી શાખા શ્રીમન્મહાવીર પરમાત્માની પાટે થયેલા આર્યદિન્નના શિષ્ય આર્ય શાંતિ શ્રેણિકના વખતમા નીકળી છે, તેથી મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ,પછી પાચમા છઠ્ઠા સૈકા પહેલા ઉમાસ્વાતિ થયેલા નથી એમ માનવાને ઘણા કારણ છે આ સિવાય ઉમાસ્વાતિ વાચકના સમયના સબંધમા વધારે ચોકસ હકીકત હજુ પ્રાપ્ત થયેલ નથી

१४ ॥ नदीसूत्र ॥

सुहम्म अग्गिवेसाण जबूनाम च कासव ।
पभव कच्चायण वदे वच्छ सिज्जभव तहा ॥ २५ ॥
जसभद्द तुगिय वदे सभूय चेव माढर ।
भद्दबाहु च पाइन्न थूलभद्द च गोयम ॥ २६ ॥
एलावच्चसगोत्त बहुलस्स सरिव्वय वदे ॥ २७ ॥

---

१ नलिस्यह इत्यपि पाठ

हारियगोत्त साइं च वंदिमो हारियं च सामज्ज ।
वंदे कोसियगोत्त संडिल्लं अज्जजीयधरं ॥ २८ ॥
तिसमुद्दक्खायकित्तिं दीवसमुद्देसु गहियपेयालं ।
वंदे अज्जसमुद्दं अक्खुभियसमुद्दगंभीरं ॥ २९ ॥
भणगं करगं झरगं पभावगं णाणदंसणगुणाणं ।
वंदामि अज्जमंगुं सुयसागरपारगं धीरं ॥ ३० ॥
वंदामि अज्जधम्मं तत्तो वंदे य भद्दगुत्तं च ।
तत्तो य अज्जवइरं तवनियमगुणेहिं वयरसमं ॥ ३१ ॥
वंदामि अज्जरक्खिय खमणे रक्खियचरित्तसव्वस्से ।
रयणकरंडगभूओ अणुओगो रक्खिओ जेहिं ॥ ३२ ॥
नाणम्मि दंसणम्मि य तवविणए निच्चकालमुज्जुत्तं ।
अज्जनंदिलखमणं सिरसा वंदे पसन्नमणं ॥ ३३ ॥
वड्ढउ वायगवंसो जसवंसो अज्जनागहत्थीणं ।
वागरणकरणभंगियकम्मपयडीपहाणाणं ॥ ३४ ॥
जच्चं-जणधाउसमप्पहाणमुद्दियकुवलयनिहाणं ।
वड्ढउ वायगवंसो रेवइनक्खत्तनामाणं ॥ ३५ ॥
अयलपुरणिक्खंते कालियसुयआणुओगिए धीरे ।
बंभद्दीवगसीहे वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३६ ॥
जेसिं इमो अणुओगो पयरइअज्जावि अड्ढभरहम्मि ।
बहुनयरनिग्गयजसे ते वंदे खंदिलायरिए ॥ ३७ ॥
तत्तो हिमवंतमहंत-विक्कमे धिइपरक्कममणंते ।

सज्झायमणुतरर हिमवंते वंदिमो सिरसा ॥ ३८ ॥
कालिअसुयअणुओगस्स धारए धारए य पुव्वाण ।
हिमवंतखमासमणे वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३९ ॥
मिउमद्दवसपन्ने अणुपुव्वि वायगत्तण पत्ते ।
ओहसुयसमायार नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४० ॥
गोविंदाण पि नमो अणुओगो विउलधारणिंदाण ।
निच्च खतिदायाण परूवणे दुल्लभिंदाण ॥ ४१ ॥
तत्तो य भूयदिन्न निच्च तवसजमे अ निव्विण्ण ।
पंडियजणसामण्ण वंदामि य सजमविहिण्णु ॥ ४२ ॥
वरकणगतवियचपग विउमलवरकमलगब्भसरिवण्णे ।
भवियजणहियियदइए दयागुणविसारए धीरे ॥ ४३ ॥
अड्ढभरहप्पहाणे बहुविहसज्झायसुमुणियप्पहाणे ।
अणुओगियवरवसहे नाइलकुलवसनदिकर ॥ ४४ ॥
भूयहियअप्पगब्भे वंदेऽह भूयदिन्नमायरिए ।
भवभयवुच्छेयकरे सीसे नाग ॥ ४५ ॥
सुमुणियनिच्चानिच्च सुमुणि निच्च ।
वंदेऽह लोहिच्च स
अत्थमहत्थखाणि
पयइए महुरवाणि

सीलगुणगहियाण

सुकुमालकोमलतले तेसिं पणमामि लक्खणपसत्थे ।
पाए पावयणीणं पाडिच्छगसएहिं पणिवइए ॥ ४९ ॥
जे अन्ने भगवंते कालियसुयअणुओगिए धीरे ।
ते पणमिऊण सिरसा नाणस्स परूवणं वोच्छं ॥ ५० ॥

१५ नन्दीसूत्र मलयगिरिकृत टीका

स्थूलभद्रस्यापि द्वौ प्रधानशिष्यौ बभूवतु, तद्यथा—ऐलापत्यगोत्रो महागिरिः वाशिष्ठगोत्रः सुहस्ती, तौ द्वावपि प्रणिनसुराह । एलावच्चेत्यादि, इह य' स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशकारणमाद्यप्रकाशरूपुरुपस्तदपत्य सन्तानो गोत्री, इलापतेरपत्य ऐलापत्यः (प्रत्युत्तरपदयमादित्यादित्यदितेर्ण्योऽणपवादे वा स्ने ण्यप्रत्ययः) एलापत्येन सह गोत्रेण वर्तते य स ऐलापत्यसगोत्र', त वन्दे महागिरिं सुहस्तिन च प्रागुक्तगोत्र । तत्र सुहस्तिन आरभ्य सुस्थितसुप्रतिबुद्धादिक्रमेणावलिका विनिर्गता सा यथा दशाश्रुतस्कन्धे तथैव द्रष्टव्या, न तयेहाधिकारः, तस्यामावलिकाया प्रस्तुताध्ययनकारकस्य देववाचकस्याभावात्, तत इह महागिर्यावलिकयाधिकारस्तत्र महागिरेद्वौ प्रधानशिष्यौ अभूता, तद्यथा—बहुलो बलिस्सहश्च तौ च द्वावपि यमलभ्रातरौ कौशिकगोत्रौ च, तयोरपि म'ये बलिस्सह. प्रवचनप्रधान आसीत्, ततस्तमेव निनसुराह, ततो महागिरेरनन्तर कौशिकगोत्र बहुलस्य सदृशवयस समानवयस द्वयोरपि यमलभ्रातृत्वाद्वन्दे नमस्करोमि ॥ २७ ॥

सज्झायमणतधरं हिमवंते वंदिमो सिरसा ॥ ३८ ॥
कालिअसुयअणुओगस्स धारए धारए य पुव्वाण ।
हिमवंतखमासमणे वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३६ ॥
मिउमद्दवसंपन्ने अणुपुव्वि वायगत्तणं पत्ते ।
ओहसुयसमायारे नागज्जुणवायए वंदे ॥ ४० ॥
गोविंदाण पि नमो अणुओगो विउलधारणिंदाण ।
निच्चं खंतिदयाण परूवणे दुल्लभिंदाण ॥ ४१ ॥
तत्तो य भूयदिन्नं निच्चं तवसंजमे अ निव्विण्णं ।
पंडियजणसामण्णं वन्दामि य संजमविहिण्णु ॥ ४२ ॥
वरकणगतवियचंपग विउमलवरकमलगब्भसरिवणे ।
भवियजणहिययदइए त्यागुणविसारए धीरे ॥ ४३ ॥
अड्ढभरहप्पहाणे बहुविहसज्झायसुमुणियप्पहाणे ।
अणुओगियवरवसहे नाइलकुलवंसनंदिकरं ॥ ४४ ॥
भूयहियअप्पगब्भे वंदेऽहं भूयदिन्नमायरिए ।
भवभयवुच्छेयकरे सीसे नागज्जुणरिसीण ॥ ४५ ॥
सुमुणियनिच्चानिच्चं सुमुणियसुत्तत्थधारयं निच्चं ।
वंदेऽहं लोहिच्चं सब्भावुब्भावणातच्चं ॥ ४६ ॥
अत्थमहत्थक्खाणिं सु-समणवक्खाणकहणनिव्वाणिं ।
पयइए महुरवाणिं पयओ पणमामि दूसगणिं ॥ ४७ ॥
तवनियमसच्चसंजमविणयज्जवखंतिमद्दवरयाणं ।
सीलगुणगद्दियाणं अणुओगे जुगप्पहाणाणं ॥ ४८ ॥

सुकुमालकोमलतले तेसिं पणमामि लक्खणपसत्थे ।
पाए पावयणीणं पाडिच्छगसएहि पणिवइए ॥ ४९ ॥
जे अन्ने भगवंते कालियसुयअणुओगिए धीरे ।
ते पणमिऊण सिरसा नाणस्स परूवणं वोच्छं ॥ ५० ॥

१५ नन्दीसूत्र मलयगिरिकृत टीका

स्थूलभद्रस्यापि द्वो प्रधानशिष्यो नभूवतुः, तद्यथा—ऐलापत्यगोत्रो महागिरिः वाशिष्ठगोत्रः सुहस्ती, तो द्वावपि प्रणिनसुराह । एलावच्चेत्यादि, इह यः स्वापत्यसन्तानस्य स्वव्यपदेशकारणमात्मप्रकाशकपुरुष स्तदपत्य सन्तानो गोत्री, इलापतेरपत्य ऐलापत्यः (मत्युत्तरपदयमादित्यादित्यदितेर्ण्योऽणपवादे षा स्वे ण्यप्रत्ययः) एलापत्येन सह गोत्रेण वर्तते य स ऐलापत्यसगोत्रः, त वन्दे महागिरिं सुहस्तिनं च प्रागुक्तगोत्र । तत्र सुहस्तिन आरभ्य सुस्थिनसुप्रतिबुद्धादिक्रमेणावलिका विनिर्गता सा यथा दशाश्रुतस्कन्धे तथैव द्रष्टव्या, न तयेहाधिकार', तस्यामावलिकाया प्रस्तुता ययनकारकस्य देववाचकस्याभावात्, तत इह महागिर्यावलिकयाधिकारस्तत्र महागिरेद्वा प्रधानशिष्यौ अभूता, तद्यथा—बहुलो बलिस्सहश्च तो च द्वावपि यमलभ्रातरो कौशिकगोत्रौ च, तयोरपि मध्ये बलिस्सहः प्रवचनप्रधान आसीत्, ततस्तमेव निनसुराह, ततो महागिरेरनन्तरं कौशिकगोत्र बहुलस्य सदृशवयस समानवयस द्वयोरपि यमलभ्रातृत्वाद्वन्दे नमस्करोमि ॥ २७ ॥

हारियेत्यादि, बलिस्सहस्यापि शिष्य हारीतगोत्र स्वाति स्वातिनामान, च समुच्चये, वन्दे। तथा स्वातिशिष्य हारीतगोत्र, च समुच्चये, स च भिन्नक्रम., श्यामार्य च वन्दे। तथा श्यामार्यशिष्य कौशिकगोत्र शाण्डिल्य शाण्डिल्यनामान वन्दे, किंभूतमित्याह, आर्यजीतधर, आरात्सर्वहेयधर्मेभ्योऽर्वाक् यात आर्य, जातमिति सूत्रमुच्यते, जीत स्थिति कल्पो मर्यादा व्यवस्थेति हि पर्याया, मर्यादाकारण च सूत्रमुच्यते, तथा धृञ्ज धारणे ध्रियते धारयतीति धर "लिहादिभ्य" इत्यच्प्रत्यय'। आर्यजीतस्य धर आर्यजीतधरस्तम्, अन्ये तु व्याचक्षते शाण्डिल्यस्यापि शिष्य आर्यगोत्रो जीतधरनामा सूरिरासीत्॥ २८॥ × × ×

तथा धीया राजते इति धीरस्त, तथा श्रुतसागरपारगम्।(३०)। नाणम्मीत्यादि आर्यमङ्गोरपि शिष्य आर्यनंदिलक्षपणम् प्रमन्नमनसम्॥

× × ओघश्रुतसमाचारकास्तान् नागार्जुनवाचकान्वन्दे।(४०)। वरतवियेत्यादि गाथात्रय वर प्रधान सार्धं षोडशवर्णिकारूप तापित

× × × त दूष्यगणिन प्रयत प्रयत्नपरं प्रणमामि। पुनरपि दूष्यगणिना एव स्तुतिमाह। ४७। सुकुमालेत्यादि नेपा दूष्यगणिना प्रावचनिकाना × × ×

નન્દિસૂત્ર ઉપરના હરિભદ્રસૂરિ અને મલયગિરિ બન્ને ટીકાકારો ૨૫ મી ગાથાથી ૫૦ મી ગાથાઓ સુધીમાં ૩૧-૩૨-૪૧-૪૨-૪૮ ગાથાઓ ઉપર અર્થ કરતા નથી એટલુજ નહિ પણ

તેમના સમજમાં તે ન હોય તેમ ગણી વ્યાખ્યા કરી છે તેવી
તે ગાથાઓ કદાચ પ્રક્ષેપ હોય

१६ लोकप्रकाश सर्ग ३४ युगप्रधान

विपमेऽपि च कालेऽस्मिन् भवन्त्येव महर्पयः ।
निर्ग्रन्थैः सदृशाः केचिच्चतुर्थारकवर्तिभिः ॥ १०० ॥

× × × × ×

श्री सुधर्मा च जम्बूश्च प्रभव सूरिशेखर ।
शय्यभवो यशोभद्रः सभूतिविजयाह्वयः ॥ ११४ ॥

भद्रबाहूस्थूलभद्रौ महागिरिसुहस्तिनौ ।
धनसुंदरश्यामार्यौ स्कन्दिलाचार्य इत्यपि ॥ ११५ ॥

रेवतीमित्रधर्मोऽथ भद्रगुप्ताभिधो गुरुः ।
श्रीगुप्तवज्रसन्नार्य रक्षितो पुष्पमित्रक ॥ ११६ ॥

प्रथमस्योदयस्यैते विंशति॰ सूरिसत्तमा ।
त्रयोर्विंशतिरुच्यन्ते द्वितीयस्याथ नामतः ॥ ११७ ॥

श्रीवज्रो नागहस्ती च रेवतीमित्र इत्यपि ।
सिंहो नागार्जुनो भूतदिन्नः कालकसञ्ज्ञकः ॥ ११८ ॥

सत्यमित्रो हारिलश्च जिनभद्रो गणीश्वर ।
उमास्वातिः पुष्पमित्रः सभूतिः सूरिकुंजरः ॥ ११९ ॥

तथा माढरसभूतो धर्मश्रीसञ्ज्ञको गुरु ।
ज्येष्ठागः फल्गुमित्रश्च धर्मघोषाह्वयो गुरु ॥ १२० ॥

सूरिर्विनयमित्राग्य शीलमित्रश्च रेवतीः ।
स्वप्नमित्रो हरिमित्रो (ऽर्हन्मित्रो) द्वितीयोदयसूरय ॥ १२१ ॥

स्युस्त्रयोविंशतिरयमुदयाना युगोत्तमाः ।
चतुर्युक्ते सहस्रे द्वे मिलिता सर्वसंख्यया ॥ १२२ ॥

एकावतारा सर्वेऽमी सूरयो जगदुत्तमा ।
श्रीसुधर्माश्च जम्बूश्च ख्यातो तद्भवसिद्धिकौ ॥ १२३ ॥

अनेकातिशयोपेता महासत्त्वा भवन्त्यमी ।
घ्नन्ति सार्धद्वियोजन्या दुर्भिक्षादीनुपद्रवान् ॥ १२४ ॥

१७ कल्पसूत्र स्थविरावली

कोडियकाकन्दएहिंतो वग्घावच्चसगुत्तेहिंतो इत्थ णं कोडियगणे नाम गणे निग्गए-तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ, चत्तारि कुलाइं च एवमाहिज्जंति,-से किं ते साहाओ? साहाओ एवमाहिज्जंति, तं जहा, उच्चानागरी विज्जाहरी वइरी य मज्झिमिल्ला य। कोडियगणस्स एया हवंति चत्तारि साहाओ ॥

× × × × ×

थेरस्स णं अज्जदिन्नस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया हुत्था, तं जहा-थेरे अज्जसंतिसेणिए माढरसगुत्ते, थेरे अज्जसीहगिरी जाइस्सरे कोसियगुत्ते ॥ थेरेहिंतो णं अज्जसंतिसेणिएहिंतो माढरसगुत्तेहिंतो एत्थ णं उच्चानागरी साहा

निग्गया ॥ थेरस्स णं अज्जसंतिसेणियस्स माढरसगुत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया हुत्था, तं जहा—थेरे अज्जसेणिए, थेरे अज्जतावसे, थेरे अज्जकुबेरे, थेरे अज्जइसिपालिए ॥

× × × ×

थेरस्स णं अज्जवइरस्स गोयमसगुत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जवइरसेणे उक्कोसियगुत्ते ॥ थेरस्स णं अज्जवइरसेणस्स उक्कोसियगुत्तस्स अंतेवासी चत्तारि थेरा—थेरे अज्जनाइले, थेरे अज्जपोमिले, थेरे अज्जजयंते, थेरे अज्जतावसे ॥ थेराओ अज्जनाइलाओ अज्जनाइला साहा निग्गया, थेराओ अज्जपोमिलाओ अज्जपोमिला साहा निग्गया, थेराओ अज्जजयंताओ अज्जजयंती साहा निग्गया, थेराओ अज्जतावसाओ अज्जतावसी साहा निग्गया ॥

× × × ×

वंदामि फग्गुमित्तं गोयमं धणगिरिं च वासिट्ठं ।
कुच्छं सिवभूइं पि कोसिय दुज्जंत कन्हे अ ॥ १ ॥
तं वंदिऊण सिरसा भद्दं वंदामि कासवगुत्तं ।
नक्खं कासवगुत्तं रक्खं पि य कासवं वंदे ॥ २ ॥
वंदामि अज्जनागं च गोयमं जेहिलं च वासिट्ठं ।
विण्हुं माढरगुत्तं कालगमवि गोयमं वंदे ॥ ३ ॥
गोयमगुत्तकुमारं सप्पलियं तह य भद्दयं वंदे ।
थेरं च अज्जवुड्ढं गोयमगुत्तं नमंसामि ॥ ४ ॥

तं वंदिऊण सिरसा थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
थेरं च सव्वालिय कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ ५ ॥

वंदामि अज्जहत्थिं कासवं खंतिसागरं धीरं ।
गिम्हाण पढममासे कालगयं चेव सुद्धस्स ॥ ६ ॥

वंदामि अज्जधम्मं च सुव्वयं सीललद्धिसंपण्णं ।
जस्सनिक्खमणे देवो छत्तं वरमुत्तमं वहइ ॥ ७ ॥

हत्थं कासवगुत्तं धम्मं सिवसाहगं पणिवयामि ।
सीहं कासवगुत्तं धम्मं पि य कासवं वंदे ॥ ८ ॥

तं वंदिऊण सिरसा थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं ।
थेरं च अज्जजंबुं गोयमगुत्तं नमंसामि ॥ ९ ॥

मिउमद्दवसंपन्नं उवउत्तं नाणदंसणचरित्ते ।
थेरं च नंदियं पि य कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ १० ॥

तत्तो य थिरचरित्तं उत्तमसम्मत्तसत्तसंजुत्तं ।
देसिगणिखमासमणं माढरगुत्तं नमंसामि ॥ ११ ॥

तत्तो अणुओगधरं धीरं मइसागरं महासत्तं ।
थिरगुत्तखमासमणं वच्छसगुत्तं पणिवयामि ॥ १२ ॥

तत्तो य नाणदंसणचरित्ततवसुट्ठियं गुणमहंतं ।
थेरं कुमारधम्मं वंदामि गणिंगुणोववेयं ॥ १३ ॥

सुत्तत्थरयणभरिए खमदममद्दवगुणेहिं संपन्ने ।
देवड्ढिखमासमणे कासवगुत्ते पणिवयामि ॥ १४ ॥

૧૮ વજ્રસેનસૂરિના શિષ્યોના સંબંધમાં સંશયનો નિર્ણય નિચે મુજબ બતાવેલ છે

विजयसेनसूरिप्रश्नोत्तर (शुभविजय संग्रहीत)

तथा श्रीवज्रसेनशिष्याश्चन्द्रादयः स्थविरावल्यां कथं नोक्ता अन्ये शिष्यास्तूक्ताः, ते त्वात्मपट्टावल्यां न सन्ति तत्किं कारणं ? तत्परंपरा च कथं मिलतीति प्रश्नः । अत्रोत्तर-यदा माथुरी वालभी चेति वाचनाद्वयं जातं तदा स्थविरावल्यां अपि पाठभेदो जातः संभाव्यते, ततः कस्याचिद्वाचनायां केचित् श्रीवज्रसेनसूरिशिष्याः श्रीचन्द्रसूर्यादय उक्ता भविष्यन्ति कस्याचिच्च नेति, परं नागेन्द्रचन्द्रनिर्वृतिविद्याधरनामाश्चत्वारोऽप्याचार्याः श्रीवज्रसेनसूरिशिष्या एव, अतस्तद्वंशीश्चतुरशीतिरपि सुविहिता एव प्रत्येकं एकविंशतिसूरयः तेषामासन् सगोत्रीयास्त्वेक-सामाचारीधारकाः पूर्वविदः, ततः परंपरा न त्रुटति, कथमन्यथा आत्मीयपट्टावल्ल्यनुक्रमेण पूर्वाचार्याः स्वस्वग्रन्थेषु तत्तदाचार्याणां नामान्यलिखन्, ते हि बहुश्रुताः पूर्वापरग्रन्थानविमृश्य न लिखन्तीति ॥ १-७९ ॥

૧૯ મહાગિરિ તથા સુહસ્તિ મહારાજ આર્યબિરૂદથી શાથી ઓળખાણા તે સંબંધમાં હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ પરિશિષ્ટ પર્વમાં નીચે મુજબ કહે છે

स्वामिना स्थूलभद्रेण शिष्यो द्वावपि दीक्षितो ।
आर्यमहागिरिरार्यसुहस्ती चाभिधानतः ॥ (९-३७ परिशिष्टपर्व)

तौ हि यक्षार्यया बाल्यादपि मात्रेव पालितौ ।
ईत्यार्योपपदौ जातौ महागिरिसुहस्तिनो (६–३८)

૨૦ પ્રજ્ઞાપના (પન્નવણા) સૂત્રની પહેલા પદની ત્રીજી તથા ચોથી ગાથા નીચે મૂજબ છે

'वायगवरवसाओ, तेवीसइमेण[2] धीरपुरिसेण ।
दुद्धरधरेण मुणिणा, पुव्वसुयसमिद्धबुद्धीण[3] ॥ ३ ॥

(वाचकवरवंशे, त्रयोविंशतितमेन धीरपुरुषेण,
दुर्धरधरेण मुनिना, पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिना)

सुयसागरा विणेऊण (विएऊण), जेण सुयरयणमुत्तम दिन्न ।
सीसगणस्स भगवओ, तस्स नमो अज्जसामस्स ॥ ४ ॥

(श्रुतसागरात् विनयित्वा, येन श्रुतरत्नमुत्तम दत्त,
शिष्यगणाय भगवते, तस्मै नमो आर्यश्यामाय)

૨૧ श्रीसुहस्तिनो पट्टे नवमो श्रीसुस्थितसुप्रतिबुद्धो कौटिककान्दिकौ, कोटिश सूरिमन्त्रजापात्, कोटो–भाण्डागार सूरिमन्त्रधारित्वाद्वा, ताभ्या कोटिकनाम्ना गच्छोऽभूत् । अय भाव । श्रीसुधर्मास्वामिनोऽष्टौ सूरीन् यावन् निर्ग्रन्था. साधवोऽनगारा इत्यादि सामा-

---

१ वाचका पूर्वविद २ त्रयोविंशतितमेन–सुधर्मस्वामिन आरभ्य भगवानार्यश्यामास्त्रयोविंशतितमे एव ३ वाचकवरवंशान्तरगत पूर्वश्रुतसमृद्धिबुद्धिरेव भवति –मलयगिरिवृत्ति

न्याभिधायिन्याप्यासीत्, नवमे च पट्टे कोटिका इति विशेषार्थावबोधकं द्वितीयं नाम प्रादुर्भूतम्। श्रीआर्यमहागिरिसुशिष्यौबहुलवलिस्सहौ यमलभ्रातरौ। तत्र वलिस्सहस्य शिष्यः स्वाति' तत्त्वार्थादयो ग्रन्थास्तु तत्कृता एव सम्भाव्यन्ते। तच्छिष्यः श्यामाचार्यः प्रज्ञापनाकृत् श्रीवीरात् षट्सप्तत्यधिकशतत्रये (३७६) स्वर्गभाक्। तच्छिष्यः शाण्डिल्यो जीतमर्यादाकृदिति नन्दिस्थविरावल्यामुक्तमस्ति पर सा पट्टपरम्परान्येति बोध्यम्।

–श्रीधर्मसागरगणिविरचिता श्रीतपोगच्छपट्टावलीसूत्रवृत्तिः।

(આ વૃત્તિ શ્રી હીરવિજયસુરિના નિર્દેશથી ઉપાધ્યાય શ્રી કલ્યાણવિજયગણિ, ઉપાધ્યાય શ્રી સોમવિજયગણિ તથા પં૦ લબ્ધિસાગરગણિ વગેરે ગીતાર્થોએ એકઠા થઈ સવત્ ૧૬૪૮ ના ચૈત્ર વદી ૬ ને શુક્રવારના રોજ અહમ્મદાવાદ નગરમા શ્રીમુનિસુંદરસૂરિ રચિત ગુર્વાવલી, જીર્ણ પટ્ટાવલી, દુષમાસઘસ્તોત્રયત્ર વગેરે અનુસારે શોધી છે)

૨૨ શ્રીમાન્ આત્મારામજી મહારાજ જૈનતત્ત્વાદર્શ ગ્રથના ૧૨ મા પરિચ્છેદમા નીચે મુજબ લખે છે—"શ્રીસ્થૂલભદ્રજી પછી તેમના બે શિષ્યો એક આર્ય મહાગિરી અને બીજા આર્ય સુહસ્તિસૂરિ આઠમી પાટે બેઠા આર્ય મહાગિરીને બે શિષ્ય હતા તેમા એકનુ નામ બહુલ અને બીજાનુ નામ બલિસ્સહ હતુ બલિસ્સહને ઉમાસ્વાતિ નામના શિષ્ય હતા તેમણે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર નામનો ગ્રથ રચ્યો છે ઉમાસ્વાતિજીને શ્યામાચાર્ય નામના શિષ્ય હતા, જેમણે પન્નવણા સૂત્રની રચના કરી છે શ્યામાચાર્ય શ્રી મહાવીર પછી ૩૭૬ વર્ષે સ્વર્ગમા ગયા આર્ય મહાગિરીજીએ ત્રીશ વર્ષ ગૃહ-

વાસમા કાઢ્યા, ચાળીશ વર્ષ વ્રતપર્યાય પાળ્યો અને ત્રીશ વર્ષ યુગ પ્રધાન પદવી ભોગવી, એકંદર સો વર્ષનુ આયુષ્ય ભોગવી સ્વર્ગમા ગયા ”

૨૩ હેમચંદ્રાચાર્ય સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમા ઉમાસ્વાતિમહારાજ જેના સંગ્રહકર્ત્તા અન્ય નથી એમ કહે છે તેના શબ્દો નીચે મુજબ છે —

उत्कृष्टेऽनूपेन ॥ २ । २ ।३९ ॥ उत्कृष्टेऽर्थे वर्त्तमानात् अनूपाभ्या युक्ताद्गौणान्नाम्नो द्वितीया भवति । अनु सिद्धसेन कवय. । अनु मल्लवादिन तार्किका. । उपोमास्वाति सग्रहीतारः । उप जिनभद्रक्षमाश्रमण व्याख्यातारः । तस्मादन्ये हीना इत्यर्थः ॥

૨૪ પેજ ૧૨ મા યુગપ્રધાન મહારાજોની જે સાલ આપી છે તે સાલો જુદી જુદી પ્રતોમા જુદી જુદી છે તેથી બરોબર ખરી નથી પણ આશરે ખરી છે તેમજ પેજ ૧૧ મા ચોરાસની એકંદર આચાર્ય ભગવાનોના નામો આપેલા છે તે નામના આચાર્યો ખરેખર થએલા છે કે નહિ તે સંશય પડતી વાત છે

૨૫ આ ગ્રંથની પ્રેસ કોપી તપાસવામા પંન્યાસજી શ્રી મદાનદસાગરજી તથા મુનિ શ્રીકર્પૂરવિજયજીએ, પ્રુફશીટ તપાસવામા શ્રીયુત કુંવરજી આણંદજીએ અને આ ઉપોદ્ઘાત લખવામા શ્રીયુત વકિલ કેશવલાલ પ્રેમચંદે જે અમૂલ્ય સહાય આપી છે તે ખાતે તે મહાશયોનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનવામા આવે છે આ ગ્રંથની ઉપયોગિતા સહાયક મહાશયોને આભારી છે અને જે કાંઈ ભૂલો રહી હોય તે અમારી અલ્પમતિનુ પરિણામ જાણવુ

૨૬ આ ગ્રંથ છપાવવામા મતિમાંદ્યાદિ દોષથી કે પ્રેસની ગડબડથી જે કાંઈ ભૂલ, ચુક કે અશુદ્ધિ રહી હોય તે માટે ત્રિકરણ યોગે મિથ્યા દુષ્કૃત આપી પ્રાતે મદદ કર્તાઓનો આભાર માની વિરમીએ છીએ

મહેસાણા તા ૩૧-૭-૧૯૧૬

લી૦ પ્રસિદ્ધકર્તા.

—※(◎)※—

" દ્વિતીયાવૃત્તિ "

૨૭ આ ગ્રંથની પહેલી આવૃત્તિ અમે સ ૧૯૭૨ ની સાલમા છપાવી હતી તે ખપી જતા તેની લાબો વખત થયા ખોટ હતી તેથી અમે તેની આ બીજી આવૃત્તિ છપાવી છે આમા કેટલેક સ્થળે સુધારા કર્યા છે તથા ૧૦ મા અધ્યાયમા બારમુ અલ્પબહુત્વ દ્વાર ઉમેરનામા આવ્યુ છે આ દ્વારનુ ભાષાંતર અમદાવાદ નિવાસી પડિત ભગવાનદાસ હરખચદે તસ્દી લઇ કરી આપ્યુ છે તેથી તેમનો આભાર માનવામા આવે છે

મહેસાણા, સ ૧૯૮૦ ના
વૈશા- શુ ૧ પુર્ણીમા

પ્રસિદ્ધકર્તા.

—※◎※—

વિષયાનુક્રમ

વિષયાનુક્રમ

જાહેર વિજ્ઞપ્તિ

ભારત વર્ષના સર્વ દેશના તત્વજીજ્ઞાસુ જૈન અભ્યાસકો માટે ખાવા પીવાની તથા પુસ્તકો વગેરે શિક્ષણને લગતા સાધનોની સારી સગવડ સાથે શ્રી મ્હેસાણા શ્રીમન્મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશો વિજયજી જૈન સસ્કૃત પાઠશાળા સવત્ ૧૯૫૪ ની સાલમા સ્થાપ વામા આવી છે ધર્મ તત્વજ્ઞાન ઉપરાત સસ્કૃત વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, અલકાર, સાહિત્યાદિ વિષયોનુ અધિકાર યોગ્ય શિક્ષણ આ પવાને અનુભવી અધ્યાપકો રાખવામા આવે છે જમાનાને અનુ સરી ગુજરાતી અને ઇંગ્લિશ ભાષાના શિક્ષણ ઉપરાત હિસાબ, દેશીનામુ, વ્યાજ વગેરેના શિક્ષણની પણ સારી ગોઠવણ રાખેલી છે આથી દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીઓ સ્વાર્થ, પરાર્થ કે આત્મા ર્થને સાધી શકવાને યોગ્ય થાય છે, અત્યાર સુધીનુ આ સસ્થાનુ પરિણામ ઘણુ સતોષકારક એટલે આ સસ્થાના અભ્યાસીઓ પૈ કીના પુજ્ય મુનીવરો, સાધુ મહારાજાઓ થતા આ સસ્થાની ઉજ્જ્વળ કીર્ત્તિ સારી તેજોમય થયેલી છે કેટલાકો જૈનશાળાના માસ્તરો તરીકે ફરજ બજાવે છે અ ધ વિદ્યાર્થીઓ પણ સારૂ શિક્ષણ આપે છે કેટલાક વેપારી લાઇનમા જોડાયા છે આમ સુખમય જી દગી ગુ જારે છે સસ્થાની નિયમીતતા, સુવ્યવસ્થિતતા અને ઉદ્દેશ સિદ્ધિને યોગ્ય કાર્યતત્ર જાતે જોઈ અનેક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો અને વિદ્વાનોએ ઉત્તમ અભિપ્રાય જણાવી યથાશક્તિ નાણાની મદદ કરી છે અને કરે છે

વિશેષ જૈનશાળાઓ અને નવી ઉઘડની જૈનશાળાઓ માટે

માસ્તરોની માગણી મોટા પ્રમાણમા આવે છે જૈન માસ્તરો બના વનારી આ એકજ સસ્થા હોવાથી તે માગણીઓ પૂરી પાડવા માટે હાલના વિદ્યાર્થીઓની સખ્યામા સારો વધારો કરવામા આવ્યો છે અને હજુ વધારો કરવા ચાહના રાખીએ છીએ આ પ્રમાણે ખર્ચનો બોજો વધારતા જૈન પ્રજા સમસ્તને તન, મન અને ધનથી યથાશક્તિ મદદ કરવા કરાવવા માટે ખાસ નમ્ર વિનતિ કરવામા આવે છે હાલના વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, કચ્છ અને માર વાડ પ્રદેશના છે ગુજરાતી પાચમી ચોપડી અને ઉમર વર્ષ ૧૪ ચૌદના નિરોગી, ઉત્સાહી અભ્યાસીને દાખલ કરવામા આવે છે અભ્યાસક્રમ વર્ષ ૩ ત્રણનો છે દાખલ થવા ચાહનારે ફોર્મ મ ગાવી લેવા

પુસ્તકોનું સૂચીપત્ર

શિક્ષણના પુસ્તકો.

ન	નામ	મૂલ્ય
૧	બાળપોથી (જૈનશિક્ષણમાળા)	૦ ૧ ૬
૨	પહેલી ચોપડી અ ૨	૦ ૨ ૦
૩	બીજી ચોપડી અ૦૨	૦ ૩ ૦
૪	ત્રીજી ચોપડી અ૦૨	૦ ૪ ૦
૫	જૈની વાચનમાળા	૦ ૧ ૬
૬	બે પ્રતિક્રમણ મૂળ ગુજરાતી	૦ ૪ ૦
૭	બે પ્રતિક્રમણ મૂળ શાસ્ત્રી	૦ ૪ ૦
૮	પચ પ્રતિક્રમણ મૂળ શાસ્ત્રી લીપિ નથી	
૯	પચપ્રતિક્રમણમૂળ ગુજરાતી	૦ ૧
૧૦	સામાયિક સૂત્ર અર્થ સહિત	૦ ૧
૧૧	સામાયિક સૂત્ર સાર્થ અવચૂરી વાળુ	૦ ૪
૧૨	બે પ્રતિક્રમણ સાર્થ અવચૂરીવાળુ લીપિ નથી	
૧૩	પચપ્રતિક્રમણ અર્થ સહિત ઉપાય	
૧૪	પચ પ્રતિક્રમણ સાથ અવચૂરીવાળુ	

જાહેર વિજ્ઞપ્તિ.

ભારત વર્ષના સર્વ દેશના તત્વજીજ્ઞાસુ જૈન અભ્યાસકો માટે ખાવા પીવાની તથા પુસ્તકો વગેરે શિક્ષણને લગતા સાધનોની સારી સગવડ સાથે શ્રી મ્હેસાણા શ્રીમન્મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી જૈન સસ્કૃત પાઠશાળા સવત્ ૧૯૫૪ ની સાલમા સ્થાપવામા આવી છે ધર્મ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપરાત સસ્કૃત વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ, અલકાર, સાહિત્યાદિ વિષયોનુ અધિકાર યોગ્ય શિક્ષણ આપવાને અનુભવી અધ્યાપકો રાખવામા આવે છે જમાનાને અનુસરી ગુજરાતી અને ઇગ્લિશ ભાષાના શિક્ષણ ઉપરાત હિસાબ, દેશીનામુ, વ્યાજ વગેરેના શિક્ષણની પણ સારી ગોઠવણ રાખેલી છે આથી દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીઓ સ્વાર્થ, પરાર્થ કે આત્માર્થને સાધી શકવાને યોગ્ય થાય છે, અત્યાર સુધીનુ આ સસ્થાનુ પરિણામ ઘણુ સતોષકારક એટલે આ સસ્થાના અભ્યાસીઓ પૈકીના પુજ્ય મુનીવરો, સાધુમહારાજાઓ થતા આ સસ્થાની ઉજ્જ્વળ કીર્ત્તિ સારી તેજોમય થયેલી છે કેટલાકો જૈનશાળાના માસ્તરો તરીકે ફરજ બજાવે છે અ ધ વિદ્યાર્થીઓ પણ સારૂ શિક્ષણ આપે છે કેટલાક વેપારી લાઇનમા જોડાયા છે આમ સુખમય જીદગી ગુજારે છે સસ્થાની નિયમીતતા, સુ વ્યવસ્થિતતા અને ઉદ્દેશ સિદ્ધિને યોગ્ય કાર્યતત્ર જાતે જોઇ અનેક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો અને વિદ્વાનોએ ઉત્તમ અભિપ્રાય જણાવી યથાશક્તિ નાણાની મદદ કરી છે અને કરે છે

વિશેષ જૈનશાળાઓ અને નવી ઉઘડની જૈનશાળાઓ માટે

માસ્તરોની માગણી મોટા પ્રમાણમા આવે છે જૈન માસ્તરો બનાવનારી આ એકજ સસ્થા હોવાથી તે માગણીઓ પૂરી પાડવા માટે હાલના વિદ્યાર્થીઓની સખ્યામા સારો વધારો કરવામા આવ્યો છે અને હજુ વધારો કરવા ચાહના રાખીએ છીએ આ પ્રમાણે ખર્ચનો બોજો વધારતા જૈન પ્રજા સમસ્તને તન, મન અને ધનથી યથાશક્તિ મદદ કરવા કરાવવા માટે ખાસ નમ્ર વિનતિ કરવામા આવે છે હાલના વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાત, કાઠીયાવાડ, કચ્છ અને મારવાડ પ્રદેશના છે ગુજરાતી પાચમી ચોપડી અને ઉમર વર્ષ ૧૪ ચૌદના નિરોગી, ઉત્સાહી અભ્યાસીને દાખલ કરવામા આવે છે અભ્યાસક્રમ વર્ષ ૩ ત્રણનો છે દાખલ થવા ચાહનારે ફોર્મ મગાવી લેવા

પુસ્તકોનું સૂચીપત્ર

શિક્ષણના પુસ્તકો.

ન	નામ	મૂલ્ય
૧	બાળપોથી (જૈનશિક્ષણમાળા)	૦ ૧ ૬
૨	પહેલી ચોપડી સ૦ર	૦ ૨ ૦
૩	બીજી ચોપડી સ ર	૦ ૩ ૦
૪	ત્રીજી ચોપડી સ૦ર	૦ ૪ ૦
૫	જૈની વાચનમાળા	૦ ૧ ૬
૬	બે પ્રતિક્રમણ મૂળ ગુજરાતી	૦ ૪ ૦
૭	બે પ્રતિક્રમણ મૂળ શાસ્ત્રી	૦ ૮ ૦
૮	પચ પ્રતિક્રમણ મૂળ શાસ્ત્રી શીલીક નથી	
૯	પચપ્રતિક્રમણમૂળ ગુજરાતી	૧ ૦ ૦
૧૦	સામાયિક સુત્ર અર્થ સહિત	૦ ૧ ૦
૧૧	સામાયિક સુત્ર સાર્થ અવચુરી સાથે	૦ ૮ ૦
૧૨	બે પ્રતિક્રમણ સાર્થ અવચૂરીસાથે શીલીક નથી	
૧૩	પચપ્રતિક્રમણ અર્થ સહિત છપાય છે	
૧૪	પચ પ્રતિક્રમણ સાર્થ અવચૂરીસાથે	

રીતિ નવી	૨૮ જૈન હિતોપદેશ ભાગ ૨–૩ શાસ્ત્રી ૦ ૧૨ ૦
૧૫ સમકિતના સડસઠ બોલની સઝાય ૦ ૦-૯	૩૦ શ્રાવક કલ્પતરૂ ૦ ૨ ૬
૧૬ યશોવિજય ચોવિશી વિવેચન સાથે છપાય છે	૩૧ પ્રશમરતિ ૦ ૬ ૦
૧૭ જીવ વિચાર સાથ છપાય છે	૩૨ પુષ્પમાળા પ્રકરણ ૦ ૬ ૦
૧૮ ભાષ્યત્રય સાર્થ શાસ્ત્રી ૦ ૮ ૦	૩૩ સમાધિ વિચાર ૦ ૦-૯
૧૯ ભાષ્યત્રય સાર્થ ગુજરાતી ૦ ૬ ૦	૩૪ નવ્વાણુંયાદિ યાત્રા વિચાર ૦-૨ ૬
૨૦ કર્મગ્રંથ સાર્થ પ્રથમ વિભાગ૦ ૧૦ ૦	૩૫ ... સગ્રહ ભાવાર્થ સાથે ૦-૧ ૦
૨૧ કર્મગ્રંથ સાર્થ દ્વિતીય વિભાગ૧ ૦ ૦	૩૬ સૂક્ત મુક્તાવલી ૦ ૧૦ ૦
૨૨ બે પ્રતિક્રમણ અર્થ સહિત ૦ ૬ ૦	૩૭ બ્રહ્મચર્ય ૦ ૪ ૦
૨૩ તત્ત્વાર્થ સૂત્ર રહસ્ય ૦ ૬ ૦	૩૮ અભક્ષ્ય અનંતકાય વિચાર ૦ ૨ ૬
૨૪ પાનીશ બોલ ... છપાય છે	**પ્રત આકારે સંસ્કૃત ગ્રંથો**
૨૫ જિન ગુણ પદ્યાવળી ૦ ૩ ૦	૩૯ જીવ વિચાર સટીક ૦ ૮ ૦
વાચનના પુસ્તકો	૪૦ દંડક પ્રકરણ સટીક ૦ ૮ ૦
	૪૧ સ્તોત્ર રત્નાકર દ્વિતીય વિભાગ૧-૨ ૦
૨૬ જૈન હિતબોધ હિંદી ૧ ૦ ૦	૪૨ આત્મશિક્ષા ભાવના ભેટ પોષ્ટ ખર્ચ ૦ ૦ ૬
૨૭ જૈન હિતોપદેશ ભાગ ૧ લો ૦ ૬ ૦	૪૩ કલ્યાણ ભક્તિની ગીત ભેટ પોષ્ટ ખર્ચ ૦ ૦ ૬
૨૮ જૈન હિતોપદેશ ભાગ ૨–૩ ૦ ૧૦ ૦	

श्रीउमास्वातिवाचकविरचितम्

॥ तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ॥

॥ सम्बन्धकारिका ॥

सम्यग्दर्शनशुद्धं, यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति,
दुःखनिमित्तमपीदं, तेन सुलब्धं भवति जन्म. १
जन्मनि कर्मक्लेशै-रनुबद्धेऽस्मिंस्तथा प्रयतितव्यम्,
कर्मक्लेशाभावो, यथा भवत्येष परमार्थः २
परमार्थालाभे वा, दोषेष्वारम्भकस्वभावेषु,
कुशलानुबन्धमेव, स्यादनवद्यं यथा कर्म. ३
कर्माहितमिह चामुत्र, चाधमतमो नरः समारभते,
इह फलमेव त्वधमो, विमध्यमस्तूभयफलार्थम् ४
परलोकहितायैव, प्रवर्तते मध्यमः क्रियासु सदा,
मोक्षायैव तु घटते, विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः ५

यस्तु कृतार्थोऽप्युत्तममवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति,
नित्य स उत्तमेभ्योऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव. ६

तस्मादर्हति पूजामर्हन्नेवोत्तमोत्तमो लोके;
देवर्षिनरेन्द्रेभ्य', पूज्येभ्योऽप्यन्यसत्त्वानाम् ७

अभ्यर्चनादर्हता मन.प्रसादस्तत समाधिश्च,
तस्मादपि नि'श्रेयसमतो हि तत्पूजन न्याय्यम् ८

तीर्थप्रवर्तनफल, यत्प्रोक्त कर्म तीर्थकरनाम,
तस्योदयात्कृतार्थोऽप्यर्हंस्तीर्थं प्रवर्तयति ९

तत्स्वाभाव्यादेव प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम्,
तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तते तीर्थकर एवम् १०

જે પુરૂષ સમ્યગ્ દર્શનવડે શુદ્ધ એવા જ્ઞાન અને વિરતિને પ્રાપ્ત કરે છે તે પુરૂષને દુ ખના નિમિત્તભૂત એવો આ જન્મ પણ લાભદાયક નીવડે છે ૧

કર્મ અને કાયના અનુબંધવાળા આ જન્મમા જેવી રીતે કર્મક્લેશનો અભાવ થાય તે પ્રકારે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ, એજ પરમાર્થ છે ૨

આરંભકારી સ્વભાવવાળા કષાયરૂપ દોષોને લીધે જો પરમાર્થ–મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય તો જેવી રીતે મોક્ષને અનુકૂળ એવા પુણ્યનો અનુબંધ થાય તેવી રીતે નિરવદ્ય (પાપ રહિત) કાર્ય કરવા ૩

અધમતમ (અત્યંત હલકો) મનુષ્ય આલોક અને પરલોકમા દુ ખદાયી થાય એવા કામનો આરંભ કરે છે, અધમ પુરૂષ આ

લોકમા ફળદાયક કર્મોને કેવળ આરભ કરે છે અને નિમધ્યમ પુરૂપ તો ઉભયલોકમા ફળદાયક કામ આરભે છે ૪

મધ્યમ પુરૂપ પરલોકના હિતને માટેજ નિરતર ક્રિયામા પ્રવર્તે છે અને વિશિષ્ટ મતિવાળો ઉત્તમ પુરૂપ તો મોક્ષને માટેજ પ્રયત્ન કરે છે ૫

વળી જે પુરૂપ ઉત્તમ ધર્મ (કેવળજ્ઞાન સ્વરૂપ) ને પામીને પોતે કૃતાર્થ થયા છે અને બીજાઓને નિરતર ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે તે ઉત્તમોથકી પણ ઉત્તમ (ઉત્તમોત્તમ) છે અને સર્વને પૂજના યોગ્ય (પૂજ્યતમ) છે, એમ જાણવુ ૬

તે માટે ઉત્તમોત્તમ એવા અર્હતજ, લોકમા અન્ય પ્રાણીઓને પૂજ્ય (મનાતા) એવા દેવર્ષિ અને રાજાઓનેડે પણ પૂજવાને યોગ્ય છે ૭

અરિહતોની પૂજાવડે મનની પ્રસન્નતા થાય અને તે (મનની પ્રસન્નતા) થી સમાધિ થાય અને તેથકી વળી મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય આ કારણથી અરિહતોની પૂજા કરવી એ યોગ્ય છે ૮

તીર્થકર નામકર્મનુ તીર્થ પ્રવર્તાવવારૂપ ફળ (શાસ્ત્રમા) કહ્યુ છે, તેના (તીર્થકર નામકર્મના) ઉદયથી કૃતાર્થ અરિહત પણ તીર્થ પ્રવર્તાવે છે ૯

જેમ સૂર્ય તેના સ્વભાવે કરીનેજ લોકને પ્રકાશ કરે છે, તેમ તીર્થકર પણ તીર્થ પ્રવર્તાવવાને પ્રવર્તે છે કેમકે તીર્થ પ્રવર્તાવવુ એ તીર્થકર નામકર્મનો સ્વભાવ છે ૧૦

यः शुभकर्मासेवन-भावितभावो भवेष्वनेकेषु,
जज्ञे ज्ञातेक्ष्वाकुषु, सिद्धार्थनरेन्द्रकुलदीपः ११

ज्ञानैः पूर्वाधिगतैरप्रतिपतितैर्मतिश्रुतावधिभिः-
त्रिभिरपि शुद्धैर्युक्त , शैत्यद्युतिकान्तिभिरिवेन्दुः १२
शुभसारसत्त्वसहननवीर्यमाहात्म्यरूपगुणयुक्त•
जगति महावीर इति, त्रिदशैर्गुणत' कृताभिख्यः १३
स्वयमेव बुद्धतत्त्व , सत्त्वहिताभ्युधताचलितसत्त्व
अभिनन्दितशुभसत्त्व , सेन्द्रैर्लोकान्तिकैर्देवै १४
जन्मजरामरणार्त्तं, जगदशरणमभिसमीक्ष्य नि'सारम्,
स्फीतमपहाय राज्य, शमाय धीमान्प्रवव्राज १५
प्रतिपद्याशुभशमन, नि'श्रेयसमाधक श्रमणलिङ्गम्,
कृतसामायिककर्मा, व्रतानि विधिवत्समारोप्य १६
सम्यक्त्वज्ञानचारित्रसवरतप समाधिबलयुक्त
मोहादीनि निहत्याशुभानि चत्वारि कर्माणि १७
केवलमधिगम्य विभु , स्वयमेव ज्ञानदर्शनमनन्तम्,
लोकहिताय कृतार्थोऽपि देशयामास तीर्थमिदम् १८
द्विविधमनेकद्वादशविध, महाविषयममितगमयुक्तम्,
ससारार्णवपारगमनाय दु खक्षयायालम् १९
ग्रन्थार्थवचनपटुभि , प्रयत्नवद्भिरपि वादिभिर्निपुणै
अनभिभवनीयमन्यैर्भास्कर इव सर्वतेजोभि २०

અનેક ભવોમા શુભ કર્મના સેવનવડે વાસિત કર્યો છે ભાવ જેણે એવા અને સિદ્ધાર્થરાજાના કુળમા દીપક સમાન એવા તે ભગવાન્ જ્ઞાત ઇક્ષ્વાકુવશને વિષે ઉત્પન્ન થયા ૧૧

પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા અપ્રતિપાતિ મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે શુદ્ધ જ્ઞાનોવડે યુક્ત, શીતળતા, દ્યુતિ અને કાંતિવડે ચંદ્ર શોભે તેમ શોભતા, ૧૨

શુભ શ્રેષ્ઠ સત્ત્વ, સંઘયણ વીર્ય અને માહાત્મ્યરૂપ ગુણયુક્ત અને દેવતાઓએ ગુણથકી જગતને વિષે મહાવીર એ પ્રકારે નામ સ્થાપન કર્યું છે જેનું એવા, ૧૩

પોતેજ તત્ત્વના જાણ, પ્રાણીઓના હિતને માટે તત્પર અચળ સત્ત્વવાળા અને ઇંદ્રો સહિત લોકાંતિક દેવોએ પ્રશંસા કરેલો છે શુભ સત્ત્વ ગુણ જેમનો એવા, ૧૪

જન્મ જરા અને મરણથી પીડિત જગતને અશરણ અને અસાર દેખીને વિશાળ રાજ્યનો ત્યાગ કરીને સમતાને (કર્મનો નાશ તેને) માટે બુદ્ધિમાન એવા મહાવીરદેવ દીક્ષા લેતા હવા ૧૫

અશુભ (પાપ) ને શમાવનાર અને મોક્ષનો સાધક એવો જે સાધુવેષ તેને ગ્રહણ કરીને, કર્યું છે સામાયિક જેણે એવા વીર પરમાત્મા વિધિપૂર્વક વ્રતોને આરોપણ કરી (ગ્રહણ કરી) ને, ૧૬

સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર, મનન, તપ સમાધિ અને બળવડે યુક્ત થઇ મોહનીયાદિ ચાર અશુભ (ઘાતિ) કર્મનો સર્વથા નાશ કરીને, ૧૭

સ્વયમેવ અનંત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને પામીને પ્રભુ મહાવીર દેવ કૃતાર્થ છતા પણ લોકહિતને માટે આ તીર્થ (પ્રવચન) ને પ્રકાશતા હવા ૧૮

અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટ એમ બે પ્રકારે, (અંગ બાહ્ય) અનેક પ્રકારે, (અંગ પ્રવિષ્ટ) બાર પ્રકારે, મહાન વિષયવાળું અનેક આલાવાઓએ સહિત, સંસાર સમુદ્રનો પાર પામવાને અને દુઃખનો નાશ કરવાને સમર્થ એવું તીર્થ (પ્રભુ દેખાડી ગયા છે, પ્રભુએ પ્રકાશ્યું છે) ૧૯

જેમ બીજા સર્વ તેજવડે સૂર્ય પરાભવ ન પામે તેમ ગ્રંથોના અર્થ નિરૂપણ કરવામાં પ્રવીણ અને પ્રયત્નવાન્ એવા નિપુણ વાદિઓવડે પણ ખંડન કરી શકાય નહિ એવું આ તીર્થ (પ્રભુએ) પ્રવર્તાવ્યું છે ૨૦

कृत्वा त्रिकरणशुद्ध, तस्मै परमर्षये नमस्कारम्,
पूज्यतमाय भगवते, वीराय विलीनमोहाय. २१

तत्त्वार्थाधिगमाख्य, बह्वर्थं सङ्ग्रह लघुग्रन्थम्,
वक्ष्यामि शिष्यहितमिममर्हद्वचनैकदेशस्य २२

महतोऽतिमहाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य,
क' शक्त॰ प्रत्यास जिनवचनमहोदधे कर्तुम् २३

शिरसा गिरिं बिभित्सेदुच्चिक्षिप्सेच्च स क्षितिं दोर्भ्याम्,
प्रतितीर्षेच्च समुद्र, मित्सेच्च पुन' कुशाग्रेण २४

व्योम्नीन्दु चिक्रमिषेन्मेरुगिरिं पाणिना चिकम्पयिषेत्;
गत्यानिल जिगीषेच्चरमसमुद्रं पिपासेच्च. २५

खद्योतकप्रभाभि. सोऽभिबुभूषेच्च भास्कर मोहात्,
योऽतिमहाग्रन्थार्थं, जिनवचन संजिघृक्षेत २६

एकमपि तु जिनवचनाद्यस्मान्निर्वाहक पद भवति,
श्रूयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपदसिद्धा. २७

तस्मात्तत्प्रामाण्यात्, समासतो व्या[illegible]
श्रेय इति [illegible] थार्यं प [illegible] २८

न भवति धर्मः श्रोतु., सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात्;
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या, वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति. २६
श्रममविचिन्त्यात्मगतं, तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम्,
आत्मानं च परं च हि, हितोपदेष्टानुगृह्णाति ३०
नर्ते च मोक्षमार्गाद्धितोपदेशोऽस्ति जगति कृत्स्नेऽस्मिन्,
तस्मात्परमिममेवेति मोक्षमार्गं प्रवक्ष्यामि ३१

પરમ ઋષિ અને પરમ પૂજ્ય તથા મોહરહિત એવા વીરભગવાનને ત્રિકરણ શુદ્ધિએ નમસ્કાર કરીને, અલ્પ શબ્દો છતા ઘણા અર્થને સંગ્રહ કરનાર આ તત્ત્વાર્થાધિગમ નામના લઘુ ગ્રન્થને શિષ્યના હિતને માટે હું (ઉમાસ્વાતિ વાચક) વર્ણન કરીશ, જે અરિહંત વચનના એક દેશ (ભાગ) તુલ્ય છે ૨૧—૨૨

મહાન્ ઘણા મોટા વિષયવાળા અને દુર્ગમ (મુશ્કેલીથી સમજાય તેવો) છે ગ્રંથ અને ભાષ્યનો પાર જેનો, એવા જિનવચનરૂપી મહાસાગરનો સંગ્રહ કરવાને કોણ સમર્થ થઈ શકે ? ૨૩

જે પુરૂષ અતિ વિશાળ ગ્રંથ અને અર્થવડે પૂર્ણ જિનવચનને સંપૂર્ણ રીતે સંગ્રહ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, તે મૂઢ મસ્તકવડે પર્વતને તોડવાને ચાહે છે, બે ભુજાવડે પૃથ્વીની સાથે પર્વતને ખેંચવાને ચાહે છે, સમુદ્રને બે ભુજાઓવડે તરી પાર પામવાને ચાહે છે અને વળી ડાભના અગ્રભાગવડે સમુદ્ર (જળ) ને માપવા ચાહે છે, આકાશમા ઉછળી ચંદ્રને ઉલ્લંઘન કરવા ચાહે છે, મેરુ પર્વતને હાથવડે કંપાવવા ચાહે છે, ગતિવડે વાયુથકી પણ આગળ જવા ચાહે છે અંતિમ (સ્વયંભૂરમણ) સમુદ્રને પીવાને ચાહે છે અને ખજુઆની પ્રભાથી સૂર્યને પરાભવ કરવા ચાહે છે ૨૪–૨૫–૨૬

જે માટે જિનવચનનું એક પણ પદ ઉત્તરોત્તર જ્ઞાનપ્રાપ્તિદ્વારા

સંસારના પારને પ્રાપ્ત કરાનનાર થાય છે કેમકે સામાયિક માત્ર પદ-વડે કરીને અનંત (જીવો) સિદ્ધ થયેલા છે, એમ શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે ૨૭

તે કારણથી તે જિનવચનને સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી ગ્રહણ કરવુ તે કલ્યાણકારક છે, એમ સમજી તે જિનવચનને સંદેહ રહિત ગ્રહણ કરવુ, ધારી રાખવુ અને બીજાને કહેવુ (ભણાવવુ) ૨૮

હિતવચનના શ્રવણથી સર્વ સાંભળનારને એકાન્તે ધર્મ ન થાય પણ અનુગ્રહ બુદ્ધિવડે બોલનારા વક્તા (ઉપદેશક) ને તો અવશ્ય ધર્મ થાયજ ૨૯

તે કારણ માટે પોતાના શ્રમનો વિચાર નહિ કરતા હમેશા મોક્ષ-માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર સ્વપરને અનુગ્રહજ કરે છે ૩૦

આ સંપૂર્ણ સંસારમા મોક્ષમાર્ગ સિવાય બીજો કોઇ હિતો-પદેશ નથી, એ હેતુથી શ્રેષ્ઠ એવા આ મોક્ષમાર્ગનેજ હુ (ઉમાસ્વા-તિવાચક) વર્ણવીશ ૩૧

॥ इति सम्बन्धकारिकाः समाप्ता ॥

॥ ॐ अर्हम् ॥

॥ श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्. ॥

प्रथमोऽध्यायः ।

१ सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः ।

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે

એ ત્રણે એકત્ર હોય ત્યારે મોક્ષના સાધન છે ત્રણમાંથી કોઇ-પણ એકનો અભાવ હોય તો તે મોક્ષના સાધન થઈ શકે નહિ એ માંહેના પ્રથમનાની પ્રાપ્તિ થયે છતે પાછળનાની પ્રાપ્તિની ભજના (હોય કે ન હોય) સમજવી અને પાછળનાની પ્રાપ્તિ થયે છતે પ્રથમનાની પ્રાપ્તિ નિશ્ચે હોય [અર્થાત્ દર્શન હોય ત્યારે જ્ઞાન, ચારિત્ર હોય કે ન હોય, જ્ઞાન હોય ત્યારે ચારિત્ર હોય કે ન હોય પણ ચારિત્ર હોય ત્યારે દર્શન જ્ઞાન હોયજ અને જ્ઞાન હોય ત્યારે દર્શન હોયજ] સર્વ ઇંદ્રિય અને અનિંદ્રિયના વિષયની રૂડે પ્રકારે પ્રાપ્તિ તે સમ્યગ્ દર્શન પ્રશસ્ત દર્શન તે સમ્યગ્ દર્શન યુક્તિયુક્ત દર્શન તે સમ્યગ્ દર્શન

२ तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् ।

તત્ત્વભૂત પદાર્થોનું અથવા તત્ત્વવડે અર્થનું શ્રદ્ધાન તે સમ્યગ્ દર્શન જાણવું

२ तन्निसर्गादधिगमाद्वा ।

તે સમ્યગ્દર્શન નિસર્ગ [પરના ઉપદેશ વિના સ્વાભાવિક પરિણામ–અધ્યવસાય] થી અથવા અધિગમ [શાસ્ત્રશ્રવણ–ઉપદેશ] થી થાય છે

४ जीवाजीवाश्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम्।

જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બ ધ, સવર નિર્જરા અને મોક્ષ એ [સાત] તત્ત્વ છે

५ नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तन्न्यास ।

ભાવાર્થ—નામ, સ્થાપના, દ્ર ય અને ભાવવકી તે જીવાદિ સાત તત્ત્વનો નિક્ષેપ થાય છે

વિસ્તારથી લક્ષણ અને ભેદવડે જાણવાને માટે વ્હેચણ કરવી તે નિક્ષેપ જેમકે—સચેતન કે અચેતન દ્રવ્યનુ જીવ એવુ નામ આપીએ તે નામજીવ, કાષ્ઠ, પુસ્તક ચિત્રકર્મ ઇત્યાદિને વિષે 'જીવ' એ પ્રકારે સ્થાપના કરીએ તે સ્થાપના જીવ, દેવની પ્રતિમાની પેઠે, ગુણ પર્યાય રહિત, બુદ્ધિથી કલ્પેલો, અનાદિ પારિણામિક ભાવવાળો જીવ તે દ્રવ્યજીવ, અથવા આ ભાંગો શૂન્ય છે, કેમકે જો અજીવનુ જીવપણુ થાય તો દ્રવ્યજીવ કહેવાય પણ તેમ થઇ શકતુ નથી, આપશમિકાદિ ભાવ સહિત ઉપયોગે વર્તતો જીવ તે ભાવજીવ એ પ્રકારે અજીવાદિ સર્વ પ દાર્થને વિષે જાણી લેવુ

६ प्रमाणनयैरधिगम. ॥

એ જીવાદિ તત્ત્વોનુ પ્રમાણ અને નયવડે જ્ઞાન થાય છે

७ निर्देशस्वामित्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानत ।

નિર્દેશ [વસ્તુ સ્વરૂપ], સ્વામિત્વ [માલિકી], સાધન [કારણ], અધિકરણ [આધાર], સ્થિતિ [કાળ] અને વિધાન [ભેદ સંખ્યા] થી જીવાદિ તત્ત્વોનુ જ્ઞાન થાય છે

જેમકે—સમ્યગ્દર્શન શું છે? દ્રવ્ય છે, સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અરૂપી છે કોનુ સમ્યગ્દર્શન? આત્મ સંયોગ, પર સંયોગ અને ઉભય સંયોગે પ્રાપ્ત થાય માટે આત્મ સંયોગે જીવનુ સમ્યગ્દર્શન, પરસંયોગે જીવ કે અજીવનુ અથવા એક કે ઘણા વડાગે જીવ કે અજીવનુ સમ્યગ્દર્શન, ઉભયસંયોગે જીવ જીવનુ સમ્યગ્દર્શન અને જીવ જીવોનુ સમ્યગ્દર્શન

સમ્યગ્દર્શન શાથી થાય? નિસર્ગ અથવા અધિગમથી થાય તે બંને દર્શનમોહનીય કર્મના ક્ષય, ઉપશમ કે ક્ષયોપશમથી થાય છે

અધિકરણ ત્રણ પ્રકારે છે આત્મ સન્નિધાન, પર સન્નિધાન અને ઉભય સન્નિધાન આત્મસન્નિધાન તે અભ્યંતર સન્નિધાન, પર સન્નિધાન તે બાહ્ય સન્નિધાન અને ઉભય સન્નિધાન તે બાહ્ય અભ્યંતર સન્નિધાન જાણવુ

સમ્યગ્દર્શન કોને વિષે હોય? આત્મસન્નિધાને જીવને વિષે સમ્યગ્ દર્શન હોય બાહ્ય સન્નિધાને અને ઉભય સન્નિધાને સ્વામિત્વ [કોનુ સમ્યગ્દર્શન] ના ભાગા લેવા

સમ્યગ્દર્શન કેટલો કાળ રહે? સમ્યગ્દષ્ટિ સાદિસાત અને સાદિ અનંત એમ બે પ્રકારે છે, સમ્યગ્દર્શન સાદિસાતજ છે, જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી છાસઠ સાગરોપમથી અધિક કાળ રહે ક્ષાયિક સમકિતી છદ્મસ્થની સમ્યગ્દષ્ટિ સાદિસાત છે અને સયોગી અયોગી કેવળી અને સિદ્ધની સમ્યગ્દષ્ટિ સાદિ અનંત છે સમ્યગ્દર્શન કેટલા પ્રકારનુ છે? ક્ષયાદિ ત્રણ હેતુવડે ત્રણ પ્રકારે જાણવુ ઔપશમિક, ક્ષાયોપશમિક અને ક્ષાયિક, એ ત્રણ પ્રકારના સમ્યક્ત્વ એક એકથી ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ છે

८ सत्सङ्ख्याक्षेत्रस्पर्शनकालान्तरभावाल्पबहुत्वैश्च ।

સત [સદ્ભૂતપદ પ્રરૂપણા], સંખ્યા, ક્ષેત્ર, સ્પર્શન, કાળ, અંતર, ભાવ અને અલ્પ બહુત્વ એ આઠ અનુયોગવડે કરીને પણ સર્વ ભાવોનું જ્ઞાન થાય છે

તે આ પ્રમાણે—૧ સમ્યગ્ દર્શન છે કે નહિ ? છે કયાં છે ? અજીવને વિષે નથી, જીવોને વિષે પણ તેની ભજના જાણવી, ગતિ, ઇંદ્રિય, કાય, યોગ, કષાય, વેદ, લેશ્યા, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, આહાર અને ઉપયોગ એ ૧૩ અનુયોગદ્વારને વિષે યથાસંભવ સદ્ભૂત પ્રરૂપણા કરવી ૨ સમ્યગ્દર્શન કેટલા છે ? સમ્યગ્ દર્શન અસંખ્યાત છે, સમ્યગ્ દૃષ્ટિ તો અનંતા છે ૩ સમ્યગ્ દર્શન કેટલા ક્ષેત્રમાં હોય ? લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય ૪ સમ્યગ્ દર્શને કેટલું ક્ષેત્ર સ્પર્શેલું છે ? લોકનો અસંખ્યાતમો ભાગ, સમ્યગ્ દૃષ્ટિવડે તો સર્વ લોક, અહીં સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને સમ્યગ્ દર્શનમાં શું ફેરફાર છે તે જણાવે છે,—અપાય અને સમ્યક્ત્વ મોહનીયના દળીયાવડે સમ્યગ્ દર્શન થાય છે, અપાય મતિજ્ઞાન સંબંધી છે અને તેના યોગે સમ્યગ્દર્શન થાય છે, તે [મતિજ્ઞાન] કેવળીને નથી તેથી કેવળી સમ્યગ્ દર્શની નથી પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો છે ૫ સમ્યક્ત્વ કેટલા કાળ સુધી રહે ? એક જીવ આશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ છાસઠ સાગરોપમ સાધિક, નાના જીવો આશ્રયી સર્વ કાળ ૬ સમ્યગ્દર્શનનો વિરહ કાળ કેટલો ? એક જીવ આશ્રયી જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત્ત, નાના જીવો આશ્રયી અંતર નથી ૭ સમ્યગ દર્શનને કયો ભાવ હોય ? ઔદયિક પારિણામિક વર્જીને બાકીના ત્રણ ભાવોને વિષે સમ્યગ્દર્શન હોય ૮ ત્રણ ભાવે વર્તતા સમ્યગ્દર્શનીનું અલ્પ બહુત્વ શી રીતે ? સર્વથી થોડા ઔપશ-

मिश्र भाववाळा होय, तेथी क्षायिक असख्येय गुण, क्षायोपशमिक तेथी पण असख्येय गुण अने सम्यग्दृष्टि तो अनता छे (केवळी अने सिद्धो मळीने अनता छे माटे)

९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।

मति, श्रुत, अवधि, मन पर्याय अने केवल ए पाच ज्ञानना भेद छे (जेनु वर्णन आगळ करवामा आवशे)

१० तत्प्रमाणे ।

ते (पाच प्रकारनु) ज्ञान (बे) प्रमाणमा वहेचायेलु छे

११ आद्ये परोक्षम् ।

पहेला बे मति-श्रुतज्ञान परोक्ष प्रमाण छे

आ बने ज्ञानने निमित्तनी अपेक्षा होवाथी परोक्ष छे केमके मतिज्ञान इन्द्रिय निमित्तक अने अनिंद्रिय (मन) निमित्तक छे अने श्रुतज्ञान मतिपूर्वक तथा परना उपदेशथकी थाय छे

१२ प्रत्यक्षमन्यत् ।

पूर्वोक्त बे ज्ञानथी अन्य त्रण ज्ञान (अवधि, मन पर्याय अने केवल) ए प्रत्यक्ष प्रमाण छे

इद्रियना निमित्तविना आत्माने प्रत्यक्ष होवाथी आ त्रण ज्ञान प्रत्यक्ष प्रमाण छे जेनावडे पदार्थो जाणी शकाय ते प्रमाण कहेवाय, छे अनुमान, उपमान, आगम, अर्थापत्ति, सभव अने अभाव ए प्रमाणो पण कोइ माने छे पण अहीं तेने ग्रहण नहीं करता फक्त बेज प्रमाणो कह्या छे, तेनु कारण ए छे के-ए सर्व इद्रिय अने पदार्थना निमित्तभूत होवाथी मति-श्रुत ज्ञानरूप परोक्ष, प्रमाणमा अतर्भूत थाय छे

१३ मति स्मृति सञ्ज्ञा चिन्ताऽभिनिबोध इत्यनर्थान्तरम् ।

મતિ [બુદ્ધિ,], સ્મૃતિ [સ્મરણ–યાદદાસ્ત], સંજ્ઞા [ઓળખ], ચિંતા (તર્ક) અને આભિનિબોધ [અનુમાન] એ સર્વ એકજ અર્થવાચક છે

१४ तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तम् ।

તે પૂર્વોક્ત મતિજ્ઞાન ઇંદ્રિય નિમિત્તક અને અનિંદ્રિય નિમિત્તક [મનોવૃત્તિનુ અને ઓઘજ્ઞાન] છે

१५ अवग्रहेहापायधारणा ।

એ મતિજ્ઞાન અવગ્રહ [ઇંદ્રિયને સ્પર્શ પડે કરીને જે સૂક્ષ્મ અવ્યક્ત જ્ઞાન થાય તે], ઈહા [વિચારણા], અપાય [નિશ્ચય] અને ધારણા એ ચાર ભેદવાળુ છે

१६ बहुबहुविधक्षिप्रानिश्रितानुक्तध्रुवाणां सेतराणाम् ।

બહુ, બહુવિધ [ઘણા પ્રકારે], ક્ષિપ્ર [જલદીથી], અનિશ્રિત [ચિન્હ વિના], અનુક્ત [કહ્યાવિના] અને ધ્રુવ [નિશ્ચિત] એ છ અને તેના છ પ્રતિપક્ષી એટલે અબહુ [થોડુ], અબહુવિધ [થોડા પ્રકારે], અક્ષિપ્ર [લાંબાકાળે], નિશ્રિત [ચિન્હવડે], ઉક્ત [કહેલુ] અને અધ્રુવ [અનિશ્ચિત] એ બાર ભેદે અવગ્રહાદિક થાય છે

१७ अर्थस्य ।

અર્થ (સ્પર્શનાદિ વિષય) ના અવગ્રહ આદિ મતિજ્ઞાનના ભેદ થાય છે

१८ व्यञ्जनस्यावग्रह. ।

વ્યજન (દ્રવ્ય) નો તો અવગ્રહજ થાય છે

એ રીતે વ્યજનનો અને અર્થનો એમ બે પ્રકારનો અવગ્રહ જાણવો ઇહાદિ અર્થમાજ થાય

१६ न चक्षुरनिन्द्रियाभ्याम् ।

ચક્ષુ અને મનવડે વ્યજન (દ્રવ્ય) નો અવગ્રહ વતો નથી પણ બાકીની ચાર ઇદ્રિયવડેજ થાય છે

એ પ્રકારે મતિજ્ઞાનના બે, ચાર, અઠ્ઠાવીશ, (૨૮ ભેદને બહુ વગેરે છએ ગુણતા) એકસો અડસઠ અને (૨૮ ને બાર ભેદ સાથે ગુણતા) ત્રણસે છત્રીશ ભેદો શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનના થાય છે

२० श्रुत मतिपूर्वं द्व्यनेकद्वादशभेदम् ।

શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક હોય છે તે બે પ્રકારે—અગબાહ્ય અને અગપ્રવિષ્ટ, તેમા પહેલાના અનેક અને બીજાના બાર ભેદ છે

સામાયિક, ચઉવિસત્થો, વદનક, પ્રતિક્રમણ, કાયોત્સર્ગ, પચ્ચખ્ખાણ (આવશ્યક), દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, દશા (દશાશ્રુતસ્કધ), કલ્પ (બૃહત્કલ્પ), વ્યવહાર અને નિશીથસૂત્ર ઇત્યાદિ મહર્ષિઓએ બનાવેલા સૂત્ર તે અગબાહ્ય શ્રુત અનેક પ્રકારે જાણુ અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત બાર ભેદે છે તે આ પ્રમાણે—૧ આચારાગ, ૨ સૂત્રકૃતાગ, ૩ સ્થાનાગ, ૪ સમવાયાગ, ૫ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (ભગવતી), ૬ જ્ઞાતધર્મકથા, ૭ ઉપાસક દશાગ, ૮ અન્તકૃદ્દશાગ, ૯ અનુત્તરૌપપાતિક દશાગ, ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણ, ૧૧ વિપાક અને ૧૨ દૃષ્ટિવાદસૂત્ર

હવે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા શુ ફેરફાર છે તે અહીં જણાવે

છે – ઉત્પન્ન થઈ નાશ નહિ પામેલ એવા પદાર્થને ગ્રહણ કરનાર વર્તમાનકાળ વિષયક મતિજ્ઞાન છે અને શ્રુતજ્ઞાન તો ત્રિકાળ વિષયક છે એટલે જે પદાર્થ ઉત્પન્ન થયેલ છે, જે ઉત્પન્ન થઇ નાશ પામેલ છે અને જે હવે પછી ઉત્પન્ન થવાના છે તે સર્વને ગ્રહણ કરનાર છે

હવે અંગબાહ્ય અને અંગપ્રવિષ્ટમાં શું ભેદ છે તે જણાવે છે વક્તાના ભેદથી આ બે ભેદ થાય છે તે આ પ્રમાણે–સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, પરમઋષિ એવા અરિહંત ભગવાનોએ પરમ શુભ અને તીર્થ પ્રવર્તાવનારૂપ ફળદાયક એવા તીર્થંકર નામકર્મના પ્રભાવથી કહેલું અને અતિશયવાળા તથા ઉત્તમ અતિશયવાળી વાણી અને બુદ્ધિવાળા એવા ભગવંતના શિષ્યો (ગણધરો)એ ગૂંથેલું તે અંગપ્રવિષ્ટ ગણધરો પછી થયેલા અત્યંત વિશુદ્ધ આગમના જાણનારા, પરમ પ્રકૃષ્ટ વાણી અને બુદ્ધિની શક્તિવાળા આચાર્યોએ કાળ, સંઘયણ અને આયુના દોષથી અલ્પશક્તિવાળા શિષ્યોના ઉપકારને માટે જે રચ્યું તે અંગબાહ્ય

સર્વજ્ઞપ્રણીત હોવાથી અને જ્ઞેયપદાર્થનું અનંતપણું હોવાથી મતિજ્ઞાન કરતાં શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય મોટો છે શ્રુતજ્ઞાનનો મહાવિષય હોવાથી તે તે અધિકારોને આશ્રયીને પ્રકરણની સમાપ્તિની અપેક્ષાએ અંગ ઉપાંગના ભેદ છે

અંગોપાંગની રચના ન હોય તો સમુદ્રને તરવાની પેઠે સિદ્ધાન્તનુ જ્ઞાન દુસાધ્ય થાય, તેટલા માટે પૂર્વ વસ્તુ, પ્રાભૃત પ્રાભૃત પ્રાભૃત, અધ્યયન અને ઉદ્દેશા કરેલા છે

વળી અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો તુલ્ય વિષય છે તેથી બંને એકજ છે, તેને ગુરૂમહારાજ ઉત્તર આપે છે કે–અગાઉ કહ્યા મુજબ મતિજ્ઞાન વર્તમાનકાળ વિષયક છે અને શ્રુતજ્ઞાન ત્રિકાળ વિષયક છે તેમજ વિશેષ શુદ્ધ છે વળી મતિજ્ઞાન

इंद्रिय अने अनिंद्रियनिमित्तक छे तथा आत्माना स्वभावथी परिणमे छे, त्यारे श्रुतज्ञान तो मतिपूर्वक छे अने आप्त पुरुषना उपदेशथी उत्पन्न थाय छे

२१ द्विविधोऽवधि ।

अवधिज्ञान बे प्रकारे छे १ भवप्रत्यय अने २ क्षयोपशम-प्रत्यय (निमित्तक)

२२ भवप्रत्ययो नारकदेवानाम् ।

नारकी अने देवताओने भवप्रत्ययिक (अवधि) होय छे भव छे हेतु जेनो ते भव प्रत्ययिक तेओने देव के नारकी-ना भवनी उत्पत्ति एज ते (अवधिज्ञान) नो हेतु छे जेमके पक्षीओनो जन्म आकाशनी गति (उडवु) नु कारण छे, पण ते माटे शिक्षा के तपनी जरुर नथी तेम देव के नारकीमा उत्पन्न थयो तेने अवधि थायज.

२३ यथोक्तनिमित्त: षड्विकल्पः शेषाणाम् ।

बाकीना [तिर्यंच अने मनुष्य] ने क्षयोपशमनिमित्तक ज्ञान थाय छे ते छ विकल्प [भेद] वाळु छे-१ अनानुगामि [साथे नहि आववावाळु], २ आनुगामि [साथे रहेवावाळु], ३ हीयमान [घटतु], ४ वर्द्धमान [वधतु], ५ अनवस्थित [अनियमित वधतु, घटतु, जतु रहे, उत्पन्न थाय] अने ६ अवस्थित [निश्चित-जेटला क्षेत्रमा जे आकारे उत्पन्न थयु होय तेटलु केवळ [illegible]न पर्यंत कायम रहे अथवा म[illegible] पर्यंत रहे अथवा अन्य [illegible]नमा साथे पण जाय तीर्थंकरोने मनुष्यपणे उत्पन्न थती वखते [illegible] ज्ञान होय छे)

२४ ऋजुविपुलमती मन पर्याय ।

મન પર્યાયના ૧ ઋજુમતિ અને ૨ વિપુલમતિ એના બે ભેદ છે

२५ विशुद्ध्यप्रतिपाताभ्या तद्विशेष ।

વિશુદ્ધિ [શુદ્ધતા] અને અપ્રતિપાતિપણુ [આવેલુ જાય નહિ] એ બે કારણથી તે બન્નેમા ફેર છે અર્થાત્ ઋજુમતિના કરતા વિપુલમતિ વિશેષ શુદ્ધ છે અને ઋજુમતિ આવેલુ જતુ પણ રહે જ્યાર વિપુલમતિ આવેલુ જાય નહી

२६ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविपयेभ्योऽवधिमन पर्याययो ।

૧ વિશુદ્ધિ [શુદ્ધતા], ૨ ક્ષેત્ર [ક્ષેત્ર પ્રમાણ], ૩ સ્વામિ [માલિક] અને ૪ વિષયવડે કરીને અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યાયજ્ઞાનમા વિશેષતા [ફરક] છે

(અવધિ કરતા મન પર્યવ શુદ્ધ છે, મન પર્યાય જ્ઞાનથી અઢીદ્વીપ અને ઊર્ધ્વાધો જ્યોતિષ્ક તથા હજાર યોજન સુધી ક્ષેત્ર દેખાય ત્યારે અવધિથી અસખ્ય લોક દેખાય, મન પર્યવના સ્વામી સાધુ મુનિરાજ અને અવધિજ્ઞાનના સ્વામી સ યત કે અસ યત ચારે ગતિવાળા હોઇ શકે, મન પર્યવથી પર્યાપ્તસંજ્ઞિએ મનપણે પરિણમાવેલ દ્રવ્યો અને અવધિથી તમામ રૂપિ-રૂપ, રસ, ગ ધ અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યો દેખાય છે વળી અવધિજ્ઞાનથી મનપર્યાયજ્ઞાનનો વિષય નિબધ અન તમા ભાગે કહ્યો છે)

અવધિજ્ઞાન કરતા મન પર્યવજ્ઞાન વિશેષ શુદ્ધ છે જેટલા રૂપી દ્રવ્યોને અવધિજ્ઞાની જાણે તેના અન તમા ભાગે મનપણે પરિણમેલા દ્રવ્યોને મન પર્યવજ્ઞાની શુદ્ધ રીતે જાણે અવધિજ્ઞાનનો વિષય અ ગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી માંડીને સર્વ લોકક્ષેત્ર પર્યંત

હોય અને મન પર્યાય જ્ઞાનવાળાનો વિષય અઢીદ્વીપ સુધીજ હોય. અવધિજ્ઞાન સયત કે અસયત ચારે ગતિના જીવોને થાય અને મન પર્યવજ્ઞાન સયત (ચારિત્રવાળા) મનુષ્યનેજ થાય સર્વરૂપી દ્રવ્ય અને તેના કેટલાક પર્યાયો જાણનારો અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે અને મનપર્યવજ્ઞાનનો વિષય સર્વરૂપી દ્રવ્યના અનતમા ભાગના દ્રવ્યને એટલે મનોદ્રવ્ય અને તેના પર્યાયને જાણનારો છે

२७ मतिश्रुतयोर्निबन्धः सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય કેટલાક પર્યાયો સહિત સર્વ દ્રવ્યોને જાણવાનો છે મતલબ કે તે સર્વ દ્રવ્યોને જાણે પણ સર્વ પર્યાયયુક્ત જાણી ન શકે

२८ रूपिष्ववधेः ।

રૂપિ દ્રવ્યોને વિષેજ અવધિજ્ઞાનનો વિષય નિબંધ છે અર્થાત્ સુવિશુદ્ધ એવા પણ અવધિજ્ઞાનથી રૂપી દ્રવ્યોનેજ અને તેના કેટલાક પર્યાયોનેજ જાણે

२९ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।

તે રૂપી દ્રવ્યના અનન્તમા ભાગે-મનપણે પરિણમેલા મનદ્રવ્યોને જાણનારો મનપર્યાયજ્ઞાનનો વિષય છે

३० सर्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य ।

સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પર્યાયો જાણનારો કેવળજ્ઞાનનો વિષય છે તે સર્વ ભાવગ્રાહક અને સમસ્ત લોકાલોક વિષયક છે આ કરતા બીજુ કોઈ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ નથી

३१ एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्नाचतुर्भ्यः ।

કાર કરે છે જેમ કે સમૃદ્ધિવાળો હોનાથી ઇન્દ્ર કહેવાય, પુરને વિદારવાથી પુરન્દર કહેવાય

શબ્દોની પ્રવૃત્તિના કારણભૂત ક્રિયા સહિત અર્થને વાચ્ય તરીકે સ્વીકાર કરનાર એવંભૂતનય છે જેમકે જલધારણાદિ ચેષ્ટા સહિત ઘટને તે કાળેજ ઘટ તરીકે માને છે, પરન્તુ જે વખતે ખાલી ઘટ પડ્યો હોય તે વખતે આ નય તેનો ઘટ તરીકે સ્વીકાર કરતો નથી

આમાના આદિના ચાર નય (પ્રાધાન્યથી) અર્થનુ પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી અર્થનય કહેવાય છે અને છેલ્લા ત્રણ નયનો તો (મુખ્ય રીતે) શબ્દવાચ્યાર્થ વિષય હોવાથી તે શબ્દનય કહેવાય છે બીજા પ્રકારે પણ નયોના ભેદો છે, જેમ-વિશેષગ્રાહી જે નયો છે તે અર્પિતનયો કહેવાય છે સામાન્યગ્રાહી જે નયો છે તે અનર્પિતનય કહેવાય છે

લોક પ્રસિદ્ધ અર્થને ગ્રહણ કરનાર વ્યવહારનય કહેવાય છે અને તાત્ત્વિક અર્થને સ્વીકાર કરનાર નિશ્ચયનય કહેવાય છે જેમકે વ્યવહારનય પાચ વર્ણનો ભ્રમર છતા શ્યામ ભ્રમર કહે છે અને તેને નિશ્ચયનય પચવર્ણનો ભ્રમર માને છે

જ્ઞાનને મોક્ષ સાધનપણે માનનાર જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનો તેવી રીતે સ્વીકાર કરનાર ક્રિયાનય કહેવાય છે

હવે પ્રમગ ન થકી નયાભાસનુ સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ

અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુમા અભિપ્રેત ધર્મને ગ્રહણ કરનાર અને તેથી ઇતર ધર્મોનો તિરસ્કાર કરનાર નયાભાસ કહેવાય છે

દ્રવ્ય માત્રને ગ્રહણ કરનાર અને પર્યાયનો તિરસ્કાર કરનાર દ્રવ્યાર્થિક નયાભાસ કહેવાય છે અને પર્યાય માત્રને ગ્રહણ કરનાર અને દ્રવ્યનો તિરસ્કાર કરનાર પર્યાયાર્થિક નયાભાસ કહેવાય છે

છે તેમા નેગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહાર એ ત્રણ નયનો સમાવેશ થાય છે અને જે પર્યાય માત્રનેજ ગ્રહણ કરે છે, તે પર્યાયાર્થિક નય કહેવાય છે તેમા ઋજુસૂત્ર, સામ્પ્રત (શબ્દ), સમભિરૂઢ અને એ વમ્ભૂત એ ચાર નયોનો સમાવેશ થાય છે

સામાન્ય અને વિશેષાદિ અને- ધર્મને જુદા જુદા ગ્રહણ કરનાર નેગમનય છે તેમા સર્વ પરિક્ષેપી નેગમનય તે સામાન્ય ગ્રાહી છે અને દેશપરિક્ષેપી નેગમનય તે વિશેષગ્રાહી છે

સામાન્ય માત્રને ગ્રહણ કરનાર સગ્રહનય છે, તે બે ભેદે છે-પ રસંગ્રહ અને અપરસંગ્રહ જે સમસ્ત વિશેષ તરફ ઉદાસીન રહી, સત્તારૂપ સામાન્યનેજ ગ્રહણ કરે તે પરસગ્રહ કહેવાય છે અને જે દ્રવ્યત્વાદિ અવાન્તર સામાન્યને ગ્રહણ કરે તે અપરસંગ્રહ કહેવાય છે

સગ્રહનયે વિષયભૂત કરેલા પદાર્થોનુ વિધાન કરીને તેઓનોજ વિભાગ કરનાર જે અધ્યવસાય વિશેષ તે વ્યવહારનય કહેવાય છે, જેમ કે જે સત્ છે તે દ્રવ્ય અથવા પર્યાય સ્વરૂપ છે

દ્રવ્ય તે છ પ્રકારે છે અને પર્યાય તે બે પ્રકારે છે

ઋજુસૂત્ર—ઋજુ વર્તમાન ક્ષણમા રહેલા પર્યાયમાત્રને મુખ્ય રીતે ગ્રહણ કરે તે ઋજુસૂત્રનય છે, જેમ કે ' હમણા સુખ છે અહીં ઋજુસૂત્રનય સુખરૂપ વર્તમાન પર્યાયમાત્રને ગ્રહણ કરે છે

(કાળ, કારક, લિંગ કાળાદિની સખ્યા અને ઉપસર્ગના) ભેદથી શબ્દના ભિન્ન અર્થને સ્વીકાર કરનાર શબ્દનય છે જેમ મેરૂપર્વત હતો, છે અને હશે, અહીં શબ્દનય અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના ભેદથી મેરૂપર્વતને પણ ભિન્ન માને છે પર્યાય શબ્દોમા વ્યુત્પત્તિના ભેદથી ભિન્ન અર્થને ગ્રહણ કરનાર સમભિરૂઢ નય છે શબ્દનય તે પર્યાયનો ભેદ છતા અર્થને અભિન્ન માને છે, પણ સમભિરૂઢ નય તો પર્યાયના ભેદે કરી ભિન્ન અર્થનો સ્વી-

કાર કરે છે જેમ કે સમૃદ્ધિવાળો હોવાથી ઇન્દ્ર કહેવાય, પુરને વિદારવાથી પુરન્દર કહેવાય

શબ્દોની પ્રવૃત્તિના કારણભૂત ક્રિયા સહિત અર્થને વાચ્ય તરીકે સ્વીકાર કરનાર એવમ્ભૂતનય છે જેમકે જલવારણાદિ ચેષ્ટા સહિત ઘટને તે કાળેજ ઘટ તરીકે માને છે, પરન્તુ જે વખતે ખાલી ઘટ પડ્યો હોય તે વખતે આ નય તેનો ઘટ તરીકે સ્વીકાર કરતો નથી

આમાંના આદિના ચાર નય (પ્રાધાન્યથી) અર્થનુ પ્રતિપાદન કરતા હોવાથી અર્થનય કહેવાય છે અને છેલ્લા ત્રણ નયનો તો (મુખ્ય રીતે) શબ્દવાચ્યાર્થ વિષય હોવાથી તે શબ્દનય કહેવાય છે બીજા પ્રકારે પણ નયોના ભેદો છે, જેમ–વિશેષગ્રાહી જે નયો છે તે અર્પિતનયો કહેવાય છે સામાન્યગ્રાહી જે નયો છે તે અનર્પિતનય કહેવાય છે

લોક પ્રસિદ્ધ અર્થને ગ્રહણ કરનાર વ્યવહારનય કહેવાય છે અને તાત્ત્વિક અર્થને સ્વીકાર કરનાર નિશ્ચયનય કહેવાય છે જેમકે વ્યવહારનય પાંચ વર્ણનો ભ્રમર છતા શ્યામ ભ્રમર કહે છે અને તેને નિશ્ચયનય પંચવર્ણનો ભ્રમર માને છે

જ્ઞાનને મોક્ષ સાધનપણે માનનાર જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનો તેવી રીતે સ્વીકાર કરનાર ક્રિયાનય કહેવાય છે

હવે પ્રસંગ થકી નયાભાસનુ સ્વરૂપ બતાવીએ છીએ

અનન્ત ધર્માત્મક વસ્તુમા અભિપ્રેત ધર્મને ગ્રહણ કરનાર અને તેથી ઇતર ધર્મોનો તિરસ્કાર કરનાર નયાભાસ કહેવાય છે

દ્રવ્ય માત્રને ગ્રહણ કરનાર અને પર્યાયનો તિરસ્કાર કરનાર દ્રવ્યાર્થિક નયાભાસ કહેવાય છે અને પર્યાય માત્રને ગ્રહણ કરનાર અને દ્રવ્યનો તિરસ્કાર કરનાર પર્યાયાર્થિક નયાભાસ કહેવાય છે

ધર્મી અને ધર્મનો એકાન્ત ભેદ માનનાર નૈગમાભાસ છે, જેમકે નૈયાયિક અને વૈશેષિક દર્શન

સત્તારૂપ મહા સામાન્યનો સ્વીકાર કરનાર અને સમસ્ત વિશેષનું ખંડન કરનાર સંગ્રહાભાસ છે, જેમકે અદ્વૈતવાદ દર્શન અને સાંખ્યદર્શન અપારમાર્થિક પણે દ્રવ્યપર્યાયનો વિભાગ કરનાર વ્યવહારાભાસ છે, જેમ ચાર્વાકદર્શન જીવ અને તેના દ્રવ્ય પર્યાયાદિને ચાર ભૂતથી જુદા માનતો નથી, માત્ર ભૂતની સત્તાનોજ સ્વીકાર કરે છે વર્તમાન પર્યાયનો સ્વીકાર કરનાર અને સર્વથા દ્રવ્યનો અપલાપ કરનાર ઋજુસૂત્રાભાસ છે, જેમ બૌદ્ધદર્શન

કાળાદિના ભેદવડે વાચ્ય અર્થના ભેદનેજ માનનાર શબ્દાભાસ છે જેમકે મેરૂપર્વત હતો, છે અને હશે, એ શબ્દો ભિન્ન અર્થનેજ કહે છે

પર્યાય શબ્દોના ભિન્નભિન્ન અર્થનોજ સ્વીકાર કરનાર સમભિરૂઢાભાસ છે જેમકે ઇન્દ્ર, શક્ર, પુરન્દર ઇત્યાદિ શબ્દો જુદા જુદા અર્થવાળા છે એમ જે માને તે સમભિરૂઢાભાસ કહેવાય છે

ક્રિયારહિત વસ્તુને વાચ્ય નહિ માનનાર એવંભૂતાભાસ છે, જેમ ચેષ્ટારહિત ઘટ તે ઘટશબ્દ વાચ્ય નથી

अथ द्वितीयोऽध्यायः

પહેલા અધ્યાયમા જીવાદિ તત્ત્વો કહ્યા, હવે જીવ અને
તેનુ લક્ષણ શાસ્ત્રકાર બતાવે છે.—

१ औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च ।

ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ એ ત્રણ તથા ઔદયિક અને પારિણામિક એ બે મળી પાચે ભાવો જીવના સ્વતત્ત્વ છે એટલે જીવને તે ભાવ હોય છે (પારિણામિક અને ઔદયિક ભાવ અજીવને પણ હોય છે કારણ કે પુદ્ગલોનુ પરિણમવુ અને કર્મોદયથી શરીર વગેરે થાય છે)

२ द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रिभेदा यथाक्रमम् ।

પૂર્વોક્ત ઔપશમિકાદિ ભાવોના બે, નવ, અઢાર એકવીશ અને ત્રણ ભેદો અનુક્રમે છે

પાચ સૂત્રોવડી તે ભાવોના પેટા ભેદ અનુક્રમે જણાવે છે—

३ सम्यक्त्वचारित्रे ।

પહેલા ઔપશમિક ભાવના સમકિત અને ચારિત્ર એ બે ભેદ છે એટલે ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ અને ઔપશમિક ચારિત્ર

४ ज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोगवीर्याणि च ।

[1]કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન, દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય તથા સમ્યકત્વ અને ચારિત્ર એ નવ ભેદ ક્ષાયિકભાવના છે

५ ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रित्रिपञ्चभेदा सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।

મતિ આદિ ચાર પ્રકારનુ જ્ઞાન, ત્રણ પ્રકારે અજ્ઞાન, ચક્ષુદર્શનાદિ ત્રણ પ્રકારે દર્શન અને પાચ પ્રકારે લબ્ધિ તથા સમકિત, ચારિત્ર અને સંયમાસંયમ (દેશવિરતિપણુ) એ અઢાર ભેદ ક્ષાયોપશમિક ભાવના છે

६ गतिकषायलिङ्गमिथ्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वलेश्याश्चतुश्चतुस्त्र्येकैकैकैकषड्भेदा ।

નરકાદિ ચાર ગતિ ક્રોધાદિ ચાર કષાય સ્ત્રીવેદાદિ ત્રણ લિંગ, મિથ્યાદર્શન, અજ્ઞાન અસંયતત્વ, અસિદ્ધત્વ અને કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા મળીને ૨૧ ભેદ ઔદયિક ભાવના થાય છે

७ जीवभव्याभव्यत्वादीनि च ।

જીવત્વ, ભવ્યત્વ, અભવ્યત્વ આદિ ભેદો પારિણામિક ભાવના થાય છે આદિ શબ્દથી અસ્તિત્વ, અન્યત્વ કર્તૃત્વ, ગુણવત્ત્વ, અસર્વગતત્વ, અનાદિ કર્મબંધત્વ પ્રદેશત્વ અરૂપત્વ નિત્યત્વ એ વગેરે ભેદોનુ ગ્રહણ કરવુ

---

૧ કેવળ જ્ઞાનદર્શન અને ક્ષાયિક જ્ઞાનદર્શન એકજ સમજવાં કેમકે કેવળ જ્ઞાનદર્શન ક્ષાયિકભાવેજ પ્રગટે છે

જીવનું લક્ષણ.

८ उपयोगो लक्षणम् ।

ઉપયોગ એ જીવનું લક્ષણ છે

९ स द्विविधोऽष्टचतुर्भेदः ।

તે ઉપયોગ બે પ્રકારે છે તે વળી ક્રમે ૧ સાકાર-જ્ઞાન (૫ જ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન) આઠ પ્રકારે છે અને ૨ અનાકાર-દર્શન (ચક્ષુ આદિ) ચાર પ્રકારે છે

જીવના ભેદો

१० ससारिणो मुक्ताश्च ।

સંસારી અને મુક્ત (આત્મા) એ બે ભેદ જીવો છે

વળી બીજી રીતે જીવના ભેદો કહે છે—

११ समनस्कामनस्काः ।

મનસહિત (સંજ્ઞી) અને મનરહિત (અસંજ્ઞી) એ બે ભેદ જીવના થાય છે

१२ ससारिणस्त्रसस्थावरा. ।

ત્રસ અને સ્થાવર એ બે ભેદ સંસારી જીવો છે

१३ पृथिव्यबुवनस्पतय. स्थावरा ।

પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતિકાય એ સ્થાવર છે

३२ सम्मूर्छनगर्भोपपाता जन्म ।

સમૂર્છન ગર્ભ અને ઉપપાત એ ત્રણ પ્રકારે જન્મ થાય છે

३३ सचित्तशीतसंवृत्ताः सेतरा मिश्राश्चैकशस्तद्योनयः

ત્રણ પ્રકારના જન્મવાળા જીવોની ૧ સચિત્ત, ૨ શીત અને ૩ સંવૃત (ઢાંકેલી-ગુપ્ત) એ ત્રણ પ્રકારની તેમજ તેના ત્રણ પ્રતિપક્ષી (અચિત્ત ઉષ્ણ અને વિવૃત-પ્રગટ) અને મિશ્ર એટલે સચિત્ત-અચિત્ત શીતોષ્ણ, સંવૃતવિવૃત ભેદવાળી યોનિઓ હોય છે અર્થાત્ એ રીતે નવ પ્રકારની યોનિઓ છે

३४ जराय्वण्डपोतजानां गर्भः ।

જરાયુજ (ઓરવાળા), અંડજ (ઈંડામાંથી થનારા) અને પોતજ (લુગડાની પેઠે સાફ ઉત્પન્ન થનાર) એ ત્રણનો ગર્ભથી જન્મ થાય છે—૧ મનુષ્ય, ગાય વગેરે જરાયુજ, ૨ સર્પ, ચંદનઘો, કાચબો, પક્ષી વગેરે અંડજ અને ૩ હાથી સસલો, નોળીયો વગેરે પોતજ

३५ नारकदेवानामुपपातः ।

નારકી અને દેવતાઓને ઉપપાતજન્મ છે ૧ નારકની ઉત્પત્તિ કુંભી અને ગોખલામાં જાણવી, ૨ દેવની ઉત્પત્તિ દેવશય્યામાં જાણવી

३६ शेषाणां सम्मूर्छनम् ।

બાકી રહેલા જીવોનો જન્મ સમૂર્છન છે માતપિતાના સંયોગ વિના માટી, પાણી, મલિન પદાર્થો વગેરેમાં સ્વયમેવ ઉપજે તે સમૂર્છન

३७ औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणानि शरीराणि ।

ઔદારિક, વૈક્રિય આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ એ પાચ પ્રકારના શરીરો છે

३८ पर परं सूक्ष्मम् ।

તે શરીરોમાં એક એકથી આગળ આગળનુ સૂક્ષ્મ છે

३६ प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुणं प्राक् तैजसात् ।

તેજસ શરીરની પૂર્વના ત્રણ શરીરો પ્રદેશનડે એક એકથી અસખ્યાતગુણા છે

४० अनन्तगुणे परे ।

તૈજસ અને કાર્મણ પૂર્વપૂર્વથી અનત અનત ગુણા છે એટલે ઔદારિકથી વૈક્રિયના પ્રદેશ અસખ્યાત ગુણા, વૈક્રિયથી આહારકના પ્રદેશ અસખ્યાતગુણા અને આહારકથી તૈજસના પ્રદેશ અનતગુણા અને તૈજસથી કાર્મણના પ્રદેશ અનતગુણા છે

४१ अप्रतिघाते ।

એ બે પ્રતિઘાત (બાધા) રહિત છે, અર્થાત્ લોકાત સુધી જતા આવતા કોઈ પદાર્થ તેને રોકી શકતુ નથી

४२ अनादिसम्बन्धे च ।

વળી તે બન્ને શરીરો જીવને અનાદિકાળથી સબધ વાળા છે એક આચાર્ય એમ કહે છે કે કાર્મણ શરીરજ અનાદિ સ-

બંધનાણુ છે તેજસ શરીર તો લબ્ધિની અપેક્ષાએ છે, તે લબ્ધિ બધાને હોતી નથી ક્રોધવડે શાપ દેવાને અને પ્રસાદવડે આશીર્વાદ દેવાને માટે સૂર્યચંદ્રની પ્રભા તુલ્ય તેજસ શરીર છે

૪૩ सर्वस्य ।

એ બે શરીરો સર્વ સંસારી જીવોને હોય છે

૪૪ तदादीनि भाज्यानि युगपदेकस्याऽऽचतुर्भ्यः ।

તે બે શરીરને આદિ લઇને ચાર સુધીના શરીરો એકી સાથે એક જીવને હોઇ શકે છે

અર્થાત્ કોઇને તૈજસ, કાર્મણ, કોઇને તૈજસ, કાર્મણ અને ઔદારિક, કોઇને તૈજસ, કાર્મણ અને વૈક્રિય, કોઇને તૈજસ, કાર્મણ ઔદારિક, વૈક્રિય, કોઇને તૈજસ, કાર્મણ ઔદારિક, આહારક હોય, એક સાથે પાંચ ન હોય કેમકે આહારક વૈક્રિય એક સાથે હોય નહિ

૪૫ निरुपभोगमन्त्यम् ।

અંતનું જે (કાર્મણ) શરીર તે ઉપભોગ રહિત છે તેનાથી સુખ દુઃખ ભોગવાતું નથી, કર્મબંધ નિર્જરા પણ તે શરીરવડે થતા નથી બાકીના ઉપભોગ સહિત છે

૪૬ गर्भसम्मूर्छनजमाद्यम् ।

પહેલું (ઔદારિક) શરીર ગર્ભજ અને સંમૂર્છનથી થાય છે

૪૭ वैक्रियमौपपातिकम् ।

વૈક્રિય શરીર ઉપપાત જન્મવાળા (દેવ, નારકી) ને હોય છે

४८ लब्धिप्रत्ययं च ।

તિર્યંચ અને મનુષ્યને લબ્ધિપ્રત્યયિક પણ વૈક્રિય શરીર હોય છે

४९ शुभ विशुद्धमव्याघाति चाहारकं चतुर्दशपूर्वधरस्यैव ।

શુભ, વિશુદ્ધ, અવ્યાઘાતી (વ્યાઘાત રહિત) અને લબ્ધિપ્રત્યયિક એવુ આહારક શરીર છે અને તે ચૌદ પૂર્વધરનેજ હોય છે

શુભ (સારા) પુદ્ગલ દ્રવ્ય વડે નિષ્પન્ન અને શુભ પરિણામવાળુ માટે શુભ કહ્યુ વિશુદ્ધ (નિર્મળ) દ્રવ્યવડે નિષ્પન્ન અને નિરવદ્ય માટે શુદ્ધ કહ્યુ કોઈક અર્થમા અત્યત સૂક્ષ્મ સદેહ થયો હોય એવા પૂર્વધરો અર્થના નિશ્ચય કરવાને માટે મહાવિદેહાદિ બીજા ક્ષેત્રમા વિરાજમાન ભગવત પાસે ઔદારિક શરીરે જવાનુ અશક્ય હોવાથી આહારક શરીર કરીને જાય, જઈને ભગવતના દર્શન કરી સદેહ દૂર કરીને પાછા આવીને તેના ત્યાગ કરે અતર્મુહૂર્ત લગી આ શરીર રહે છે

સ્થૂલ પુદ્ગલોનુ બનેલુ, ઉત્પન્ન થયા પછી તરતજ સમયે સમયે વધે, ઘટે, પરિણમે એવુ, ગ્રહણ, છેદન, ભેદન અને દહન થઇ શકે એવુ ઔદારિક શરીર છે નાનાનુ મોટુ-મોટાનુ નાનુ, એકનુ અનેક-અનેકનુ એક, દશ્યનુ અદશ્ય-અદશ્યનુ દશ્ય ભૂચરનુ ખેચર-ખેચરનુ ભૂચર, પ્રતિઘાતીનુ અપ્રતિઘાતી-અપ્રતિઘાતીનુ પ્રતિઘાતી ઇત્યાદિ રૂપે વિક્રિયા કરે તે વૈક્રિય શરીર થોડા કાળને માટે જે ગ્રહણ કરાય તે આહારક તેજનો વિકાર, તેજમય, તેજપૂર્ણ અને શાપ કે અનુગ્રહના પ્રયોજનવાળુ તે તૈજસ કર્મના વિકાર, કર્મસ્વરૂપ, કર્મમય અને પોતાનુ તથા બીજા શરીરનુ આદિ કારણભૂત તે કાર્મણ કારણ, વિષય, સ્વામી પ્રયોજન, પ્ર-

માણ પ્રદેશ સખ્યા, અવગાહના સ્થિતિ અને અલ્પબહુત્વ વડે કરીને ઉપરોક્ત પાચ શરીરોમા ભિન્નતા છે

૫૦ नारकसम्मूर्छिनो नपुसकानि ।

નારકી અને સમ્મૂર્છન જીવો નપુસક વેદવાળાજ હોય છે

અશુભગતિ હોવાથી અહીં આ એકજ વેદ હોય છે

૫૧ न देवा ।

દેવતાઓ નપુસક હોતા નથી અર્થાત્ સ્ત્રી(વેદ) અને પુરુષ (વેદ) હોય છે બાકીના (મનુષ્ય ને તિર્યચ) ત્રણ વેદવાળા હોય છે

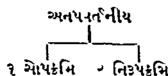
૫૨ औपपातिकचरमदेहोत्तमपुरुषासङ्ख्येयवर्षायुषोऽनपवर्त्यायुष ।

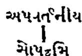
ઉપપાત જ મવાળા—દેવ અને નારકો ચરમ શરીરી (તદ્ભવ મોક્ષગામી), ઉત્તમ પુરુષ (તીર્થંકર ચક્રવર્તાદિ શલાકા પુરુષ), અસ ખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચ (યુગલિક) એ સર્વ અનપવર્ત્તન (ઉપક્રમ લાગી ઘટે નહિ તેવા) આયુષ્યવાળા હોય છે

દેવતા અને નારકી ઉપપાત જન્મવાળા છે અસ ખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યો અને તિર્યંચો દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, અ તરદ્વીપ વગેરે અકર્મભૂમિમા અને કર્મભૂમિમા અવસર્પિણીના પહેલા ત્રણ આ રામા અને ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા ત્રણ આરામા ઉપજે છે અસ ખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યંચો અઢીદ્વીપમા અને બહારના દ્વીપ સમુદ્રમા ઉપજે છે ઉપપાત જ મ અને અસ ખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા નિરૂપક્રમી છે ચરમ દેહવાળા સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે

આ ચરમ દેહવાળાને ઉપક્રમ લાગે છે પણ તેનું આયુષ્ય ઘટતું નથી. બાકીના એટલે-ઔપપાતિક, અસંખ્યેય વર્ષવાળા, ઉત્તમપુરૂષ અને ચરમ દેહવાળા સિવાયના તિર્યંચ અને મનુષ્યો સોપક્રમી અને નિરૂપક્રમી છે જે અપવર્તન આયુષ્યવાળા છે તેનું આયુષ્ય વિષ, શસ્ત્ર, અગ્નિ, કાંટા, જળ, શૂળી વગેરેથી ઘટે છે અપવર્તન થાય એટલે થોડા કાળમાં યાવત્ અંતર્મુહૂર્ત કાળમાં કર્મફળનો અનુભવ થાય છે ઉપક્રમ તે અપવર્તનનું નિમિત્તકારણ છે

જેમ દૂર વેરેલા ઘાસના તરણા અનુક્રમે બાળવાથી વધારે વખત લાગે અને એકત્ર કરી સળગાવે તો તરત સળગી જાય અથવા ભીનું લુગડું ભેગું રાખ્યાથી ઘણી વારે સુકાય અને પહોળું કરે તો તરત સૂકાય તેની પેઠે ઘણે વખતે આયુષ્ય ભોગવવાનું હતું તે ક્ષણવારમાં ભોગવી પૂરું કરે છે પણ ભોગવવાનું બાકી રહેતું નથી

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

---

१ रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमोमहातमःप्रभा भूमयो घनाम्बुवाताकाशप्रतिष्ठा सप्ताधोऽधः पृथुतराः ।

૧ રત્નપ્રભા, ૨ શર્કરાપ્રભા, ૩ વાલુકાપ્રભા, ૪ પંકપ્રભા, ૫ ધૂમપ્રભા, ૬ તમ પ્રભા અને મહાતમ પ્રભા એ સાત (નરક) પૃથ્વીઓ નીચે નીચે ઘનો દધિ (થીજ્યા ઘી સરખું પાણી), ઘનવાત (થીજ્યા ઘી સદૃશ વાયુ), તનુવાત (તાવ્યા ઘી સદૃશ વાયુ) અને આકાશ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે એ સાત એક એકની નીચે અનુક્રમે અધિકતર વિસ્તારવાળી છે

ઘર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, રિષ્ટા, મઘા અને માઘવતી એના સાત નામ તે નરક પૃથ્વીના છે પહેલીની જાડાઈ એક લાખ એશી હજાર, બીજીની એક લાખ બત્રીશ હજાર, ત્રીજીની એક લાખ અઠ્ઠાવીશ હજાર ચોથીની એક લાખ વીશ હજાર, પાંચમીની એક લાખ અઢાર હજાર, છઠ્ઠીની એક લાખ સોળ હજાર અને સાતમીની એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે

२ तासु नरकाः

તે સાત પૃથ્વીને વિષે નરક છે

રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓને વિષે એક હજાર યોજન ઉંચે અને એક હજાર યોજન નીચે મૂકી દઈને બાકીના ભાગમાં નરકાવાસા છે ત્યાં છેદન, ભેદન આક્રંદન, ઘાતન ઇત્યાદિ અનેક દુઃખો નારક જીવોને ભોગવવા પડે છે તે રત્નપ્રભા આદિમાં અનુક્રમે ૧૩-૧૧-૯-૭-૫-૩ અને ૧ એમ સર્વ મળીને ૪૯ પ્રતરો

છે, અને ત્રીશ લાખ, પચ્ચીસ લાખ પન્નર લાખ, દશ લાખ, ત્રણ લાખ, પાચ ઓછા એક લાખ અને પાચ એમ સર્વ મળીને ૮૪ લાખ નરકાવાસા છે ઉપરના પ્રથમ પ્રતરનુ નામ સીમતક છે અને છેલ્લાનુ નામ અપ્રતિષ્ઠાન છે

३ नित्याशुभतरलेश्यापरिणामदेहवेदनाविक्रियाः ।

એ સાત પૃથ્વીમા નીચે નીચે અધિક અધિક અશુભતર લેશ્યા-પરિણામ-શરીર-વેદના અને વિક્રિયા (વૈક્રિયપણુ) નિરતર હોય છે અર્થાત્ એક ક્ષણમાત્ર પણ શુભ લેશ્યા આદિ થતુ નથી

પહેલી બે નારકીમા કાપોત, ત્રીજીમા કાપોત તથા નીલ, ચોથીમા નીલ, પાચમીમા નીલ તથા કૃષ્ણ અને છઠ્ઠી સાતમીમા કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે આ લેશ્યાઓ અનુક્રમે નીચેની નારકીમા અધિક અધિક સક્લિષ્ટ અધ્યવસાયવાળી હોય છે બધન, ગતિ, સસ્થાન, ભેદ વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અગુરુલઘુ અને શબ્દ એ દશ પ્રકારના અશુભ પુદ્ગલોનો અનુક્રમે અધિક અશુભતર પરિણામ નરક પૃથ્વીને વિષે હોય છે ચોતરફ નિત્ય અધકારમય અને શ્લેષ્મ, મૂત્ર, વિષ્ટા, લોહી, પરૂ ઈત્યાદિ અશુચિ પદાર્થોથી લેપાયેલ તે નરકભૂમિઓ છે પીછા ખેચી લીધેલા પક્ષી જેવા ક્રૂર, કરૂણ, બિભત્સ અને દેખીતા ભયકર આકૃતિવાળા, દુખી અને અપવિત્ર શરીરો નારક જીવોને હોય છે પહેલી નારકીમા નારક જીવોનુ શરીર ૭॥ ધનુષ્ય અને છ આગળનુ છે, તેપછીનાનુ અનુક્રમે બમણુ બમણુ જાણવુ ત્રણ નારકીમા ઉષ્ણ વેદના ચોથીમા ઉષ્ણ અને શીત, પાચમીમા શીત અને ઉષ્ણ અને છઠ્ઠી સાતમીમા શીત વેદના જાણવી એકેકથી અધિકતર-તીવ્રતર વેદના સમજવી ઉનાળાનો પ્રચડ તાપ પડતો હોય ત્યારે મધ્યાન્હકાળે ચારે બાજુ મોટા જાજ્વલ્યમાન અગ્નિનો ભડકો કરીને વચ્ચે પિત્તના વ્યાધિ-

વાળા મનુષ્યને બસાર્યો હોય તેને અગ્નિનુ જેવુ દુખ લાગે તેના કરતા નારકોને અનતગણ દુખ ઉષ્ણ વેદનાનુ હોય પોષ મહા માસની ઠડી રાત્રે ઝાકળ પડતુ હોય અને ઠડો પવન ફુકાતો હોય તે વખત અગ્નિ અને વસ્ત્રની સહાય વિનાના મનુષ્યને જેવુ ટાઢનુ દુ:ખ થાય તેના કરતા નારકોને અનતગુણ દુખ શીત વેદનાનુ થાય છે એ ઉષ્ણ વેદનાવાળા નારકોને ત્યાથી ઉપાડીને અહીં અત્યત મોટા અગ્નિના ભડકામા નાખ્યા હોય તો તે શીતળ છાયાના સૂતા હોય તેવી રીતે આનદપૂર્વક નિદ્રા લે અને શીત વેદનાવાળા નારકને ત્યાથી ઉપાડી અહીં માઘ માસની રાત્રિએ ઝાકળમા મૂકે તો તે પણ અત્યત આનદથી નિદ્રા લે એવુ નારક જીવોને દારુણ દુખ છે તેઓને વિક્રિયા પણ અશુભતર છે સારુ કરીશ એવી ઇચ્છા કરતા છતા અશુભ વિક્રિયા થાય અને દુખગ્રસ્ત થઈ દુખનો પ્રતિકાર (ઉપાય) કરવા ચાહે ત્યારે ઉલટુ મહાન્ દુખ ઉત્પન્ન થાય

४ परस्परोदीरितदु खा ।

એ નરકને વિષે જીવોને પરસ્પર ઉદીરણા કરેલ દુખો છે, અર્થાત્ એ જીવો અન્યોઅન્ય એક બીજાને દુખ આપે છે

તેઓને અવધિજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાન હોવાથી તે સર્વ દિશાથી આવતા દુ:ખહેતુઓને જોઈ શકે છે અતિ વેરવાળા જીવોની પેઠે તેઓ માંહોમાહે લડે છે અને દુખી થાય છે

५ सक्लिष्टासुरोदीरितदु:खाश्च प्राक् चतुर्थ्या ।

સક્લિષ્ટ પરિણામી અસુરો (પરમાધામી) એ ઉત્પન્ન કરેલ દુખો ચોથી નરકથી અગાઉ એટલે ત્રીજી નરક સુધી હોય છે

નારક જીવોને વેદના કરનાર પદર જાતના પરમાધામી

રૌ ભવ્ય છતા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે પૂર્વ જન્મમા સંક્લિષ્ટ કર્મના યોગે આસુરી ગતિને પામેલા હોવાથી તેનો તેવા પ્રકારનો આચાર હોવાથી નારકીને અનેક જાતના દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે

६ तेष्वेक त्रि-सप्त दश-सप्तदश द्वाविंशति त्रयस्त्रिंशत्-सागरोपमा सत्त्वानां परा स्थिति ।

તે નરકોમા જીવોની ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ અનુક્રમે એક, ત્રણ, સાત, દશ, સત્તર, બાવીશ અને તેત્રીશ સાગરોપમની હોય છે એટલે પહેલી નરકના જીવોનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એક સાગરોપમનુ હોય, બીજીનુ ત્રણ સાગરોપમ, ત્રીજીનુ સાત સાગરોપમ, ચોથીનુ દશ સાગરોપમ, પાચમીનુ સત્તર સાગરોપમ, છઠ્ઠીનુ બાવીશ સાગરોપમ અને સાતમીનુ તેત્રીશ સાગરોપમ જાણવુ

અસંજ્ઞિ પહેલી નારકીમા ઉપજે, ભુજપરિસર્પ બે નારકીમા, પક્ષીઓ ત્રણમા, સિંહો ચારમા, ઉરપરિસર્પ પાચમા, સ્ત્રીઓ છમા અને મનુષ્યો સાત નારકીમા ઉત્પન્ન થાય છે નારકીમાથી નીકળીને તિર્યંચ કે મનુષ્યમા ઉત્પન્ન થાય, પહેલી ત્રણ નરકથકી નીકળેલા કેટલાએક મનુષ્યપણુ પામીને તીર્થંકરપણુ પણ પામે છે, ચાર નરક ભૂમિથી નીકળેલો મોક્ષ પામે, પાચથકી નીકળેલો ચારિત્ર પામે, છ થકી નીકળેલો દેશવિરતિ ચારિત્ર પામે અને સાતે નારકીથકી નીકળેલો સમ્યક્ત્વ પામે

૭ जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्रा. ।

જંબૂદ્વીપ આદિ શુભ નામવાળા દ્વીપો અને લવણઆદિ શુભ નામવાળા સમુદ્રો છે

૮ द्विर्द्वि विष्कम्भा. पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणो वलयाकृतय ।

તે દ્વીપ સમુદ્રો અનુક્રમે બમણા બમણા વિષ્કંભ (વિસ્તાર) વાળા અને પૂર્વ પૂર્વના દ્વીપસમુદ્રને ઘેરીને રહેલા વલયાકાર (ચૂડાને આકારે ગોળ) છે

९ तन्मध्ये मेरुनाभिर्वृत्तो योजनशतसहस्रविष्कम्भो जम्बूद्वीप ।

તે દ્વીપ સમુદ્રોના મધ્ય મેરુ પર્વત છે નાભિ જેની એવો ગોળાકારે, એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો જ બુદ્વીપ છે

મેરૂપર્વત એક હજાર યોજન ભૂમિમા અવગાહી રહેલ, ૯૯ હજાર યોજન ઉંચો, મૂળમા દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળો અને ઉપર એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળો છે તેનો એક હજાર યોજનની ઉંચાઇનો પહેલો કાડ શુદ્ધ પૃથ્વી, પત્થર, વજ્રરત્ન અને શર્કરાવડે કરીને પ્રાય પૂર્ણ છે ૬૩ હજાર યોજન ઉંચો બીજો કાડ રૂપ્ય, સુવર્ણ, અકરત્ન અને સ્ફટિક રત્નથી પ્રાય પૂર્ણ છે ૩૬ હજાર યોજન ઉંચો ત્રીજો કાડ પ્રાય જાબુનદ (લાલ સુવર્ણ) મય છે અને મેરુની ચૂલીકા ચાળીશ યોજન ઉંચી પ્રાય વૈડૂર્ય (નીલ) રત્નમય છે તે મૂળમા બાર યોજન, મધ્યે આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન વિસ્તારે છે

મેરુના મૂળમા વલયાકારે ભદ્રશાલ વન છે ભદ્રશાલ વનથી પાચસે યોજન ચડીએ ત્યા તેટલા એટલે ૫૦૦ યોજનના વલયાકાર વિસ્તારવાળુ નદન વન છે ત્યાથી સાડા બાસઠ હજાર યોજન ચડીએ ત્યા પાચસે યોજનના વલયાકાર વિસ્તારવાળુ સોમનસ વન છે ત્યાથી ૩૬ હજાર યોજન ઉંચે એટલે મેરૂની ટોચે ૪૯૪ યોજનના વલયાકાર વિસ્તારવાળુ પાડક વન છે નદન અને સોમનસ વનથકી ઉંચે

૧૧ હજાર યોજન પછી વિષ્કંભની પ્રદેશહાનિ સમજવી અર્થાત્ નંદન અને સૌમનસ વનથી ૧૧-૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂનો વિસ્તાર સરખો છે મેરૂનો પ્રથમ કાંડ ૧ હજાર યોજન ઊંચો (ઊંડો) પૃથ્વીમાં છે ત્યાં ૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૧ વિષ્કંભ છે ત્યાંથી ઘટતો ભદ્રશાલ વન પાસે મેરૂનો વિષ્કંભ ૧૦ હજાર યોજનનો છે તેને એક યોજને ૧/૧૧ યોજનની હાનિ થતાં ૯૯ હજાર યોજને ૯ હજાર યોજન ઘટ્યા, તેથી ૧ હજાર યોજનનો મથાળે વિસ્તાર રહ્યો ત્યાં વચ્ચે ૧૨ યોજનના વિસ્તારવાળી ચુલિકા મધ્ય ભાગે હોવાથી તેની ફરતું ૪૯૪ યોજનના વલય વિસ્તારે પાંડુક વન છે.

નંદન અને સૌમનસ વન ઉપર ૧૧-૧૧ હજાર યોજન સુધી પ્રદેશહાનિ થતી નથી, તેનું કારણ નંદન અને સૌમનસ વન મેરૂપર્વતની ચારે દિશાએ ફરતા વલયાકારે ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળી મેખલા ઉપર રહેલા છે, તેથી બંને બાજુના પાંચસે પાંચસે મળી ૧ હજાર યોજનની હાનિ એક સાથે થઇ, તેથી ૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂ સરખા વિષ્કંભે રહ્યો. મતલબ કે ૧૧ હજાર યોજને એક હજાર યોજનની હાનિ પ્રદેશે થવાની હતી તે એક સાથે થઇ, તેથી સામાન્ય ગણતરીએ પણ હિસાબ બરાબર મળી રહે છે સમભૂતલા પૃથ્વી આગળ ૧૦ હજાર યોજન વિષ્કંભ છે નંદનવનનો બાહ્ય વિષ્કંભ ૯૯૫૪ ૬/૧૧ યોજન છે અભ્યંતર વિષ્કંભ ૮૯૫૪ ૬/૧૧ યોજન છે અને ત્યાંથી ૧૧ હજાર યોજન સુધી મેરૂનો વિષ્કંભ પણ તેટલો છે તેમાંથી સૌમનસ વન સુધી ૫૧॥ હજાર યોજન રહ્યા તેની ૪૬૮૧ ૯/૧૧ યોજન હાનિ કરતાં ૫૨૭૨ ૮/૧૧ યોજન સૌમનસ વનનો બાહ્ય વિષ્કંભ રહ્યો અને બંને બાજુના પાંચસે પાંચસે યોજન મળી ૧ હજાર યોજન વનનો વિષ્કંભ બાદ કરતાં અભ્યંતર વિષ્કંભ સૌમનસ વનનો ૩૨૭૨ ૮/૧૧ યોજન રહ્યો એમ સર્વત્ર સમજવું

१० तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावत वर्षा क्षेत्राणि ।

તે જબુદ્વીપને વિષે ૧ ભરત, ૨ હેમવત, ૩ હરિવર્ષ, ૪ મહાવિદેહ, ૫ રમ્યક, ૬ હૈરણ્યવત અને ઐરાવત એ સાત નામક્ષેત્રો છે

વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ સૂર્યની ગતિ પ્રમાણે દિશાના નિયમથી મેરુપર્વત સર્વ ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ છે લોકના મધ્યમા રહેલા આઠ રૂચક પ્રદેશને દિશાનો હેતુ માનીને તો યથાસંભવ દિશા ગણાય છે

११ तद्विभाजिन पूर्वापरायता हिमवन्महाहिमवन्निषधनीलरुक्मिशिखरिणो वर्षधरपर्वता ।

તે ક્ષેત્રોને જુદા પાડનાર પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા એવા ૧ હિમવાન, ૨ મહાહિમવાન, ૩ નિષધ, ૪ નીલવંત, ૫ રૂક્મિ અને ૬ શિખરી એ ૬ વર્ષધર (ક્ષેત્રની મર્યાદાકારક) પર્વતો છે

ભરતક્ષેત્રનો વિષ્કંભ ૫૨૬$\frac{6}{19}$ યોજન છે તેનાથી બમણા બમણા વિસ્તારે પર્વત અને ક્ષેત્ર અનુક્રમે મહાવિદેહ પર્યંત જાણવા અને મહાવિદેહની ઉત્તર અનુક્રમે અર્ધ અર્ધ વિસ્તારે જાણવા ભરત, હિમવાન, હિમવંત, મહાહિમવાન, હરિવર્ષ, નિષધ, મહાવિદેહ, નીલવાન, રમ્યક, રૂક્મિ, હૈરણ્યવત, શિખરિ, ઐરાવત, એમ અનુક્રમે લેવા ભરતક્ષેત્રની જીવા ૧૪૪૭૧$\frac{6}{19}$ યોજન જાણવી ઈષુ વિષ્કંભ તુલ્ય ૫૨૬$\frac{6}{19}$ યોજન અને ધનુ પૃષ્ઠ ૧૪૫૨૮$\frac{11}{19}$ યોજન છે

ભરતક્ષેત્રના મધ્યે પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાએ સમુદ્ર પર્યંત લાંબો વૈતાઢ્ય પર્વત છે તે ૨૫ યોજન ઉંચો છે ને ૬। યોજન જમીનમા અવગાઢ (અવગાહી રહેલો) છે મૂળમા ૫૦ યોજન વિસ્તારે છે દરેક પર્વતો પોતાની ઉંચાઇના ચોથા ભાગે જમીનમા અવગાહી રહેલ છે

મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે નિષધ પર્વતની ઉત્તરે અને મેરૂની દક્ષિણે સો કાંચનગિરિ અને ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટે શોભિત દેવકુરૂ નામની ભોગભૂમિ (અકર્મભૂમિ) છે તેનો ૧૧૮૪૨$\frac{2}{19}$ યોજનનો વિષ્કંભ છે એ પ્રકારે મેરૂની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂ નામની ભોગભૂમિ છે એટલુ વિશેષ કે તેમા ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટને બદલે બે યમક પર્વતો છે દક્ષિણ અને ઉત્તરના વૈતાઢ્યો લબાઈ, વિષ્કંભ, અવગાહ અને ઉંચાઈમા બરાબર છે. તેવી રીતે હિમવત્ અને શિખરિ મહાહિમવત્ અને રૂકિમ, નિષધ અને નીલવાન્ પણ સમાન છે

ધાતકીખડ અને પુષ્કરાર્ધના ચાર નાના મેરૂપર્વતો મોટા મેરૂપર્વત કરતા ઉંચાઈમા ૧૫ હજાર યોજન ઓછા છે એટલે ૮૫ હજાર યોજન ઉંચા છે પૃથ્વીતલમા ૭૪સો યોજન ઓછા એટલે ૯૪૦૦ યોજન વિસ્તારે છે તેનો પ્રથમ કાંડ મહામેરૂ તુલ્ય ૧૦૦૦ યોજન છે બીજો કાંડ સાત હજાર યોજન હીન એટલે ૫૬૦૦૦ યોજન છે અને ત્રીજો કાંડ આઠ હજાર યોજન હીન એટલે ૨૮૦૦૦ યોજન ઉંચો છે ભદ્રશાળ અને નંદન વન મહામેરૂ (મેરૂ) તુલ્ય છે ત્યાથી ૫૫ાા હજાર યોજને સૌમનસ વન પાંચસે યોજનના વિસ્તારવાળુ છે ત્યાથી ૨૮ હજાર યોજને ૪૯૪ યોજનના વિસ્તારવાળુ પાંડક વન છે ઉપરનો વિષ્કંભ તથા અવગાહ મહામેરૂ તુલ્ય છે ચૂલિકા પણ મહામેરૂની ચૂલિકા જેવી છે

१० तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावत वर्षा क्षेत्राणि ।

તે જમ્બૂદ્વીપને વિષે ૧ ભરત, ૨ હેમવત, ૩ હરિવર્ષ, ૪ મહાવિદેહ, ૫ રમ્યક, ૬ હૈરણ્યવત અને, ઐરવત એ સાત વાસ ક્ષેત્રો છે

વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ સૂર્યની ગતિ પ્રમાણે દિશાના નિયમથી મેરૂપર્વત સર્વ ક્ષેત્રની ઉત્તર દિશાએ છે લોકના મધ્યમાં રહેલા આઠ રૂચક પ્રદેશને દિશાનો હેતુ માનીને તો યથાસંભવ દિશા ગણાય છે

११ तद्विभाजिन पूर्वापरायता हिमवन्महाहिमवन्निषधनीलरुक्मिशिखरिणो वर्षधरपर्वता ।

તે ક્ષેત્રોને જુદા પાડનાર પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા એવા ૧ હિમવાન, ૨ મહાહિમવાન, ૩ નિષધ, ૪ નીલવન્ત, ૫ રૂકિમ અને ૬ શિખરી એ છ વર્ષધર (ક્ષેત્રની મર્યાદાવાળા) પર્વતો છે

ભરતક્ષેત્રનો વિષ્કંભ ૫૨૬ ૬/૧૯ યોજન છે તેનાથી બમણા બમણા વિસ્તાર પર્વત અને ક્ષેત્ર અનુક્રમે મહાવિદેહ પર્યંત જાણવા અને મહાવિદેહની ઉત્તરે અનુક્રમે અર્દ્ધ અર્દ્ધ વિસ્તારે જાણવા ભરત, હિમવાન, હિમવત, મહાહિમવાન, હરિવર્ષ, નિષધ, મહાવિદેહ, નીલવાન, રમ્યક, રૂકિમ હૈરણ્યવત, શિખરિ, ઐરાવત, એમ અનુક્રમે લેવા ભરતક્ષેત્રની જીવા ૧૪૪૭૧ ૬/૧૯ યોજન જાણવી ઇષુ વિષ્કંભ તુલ્ય ૫૨૬ ૬/૧૯ યોજન અને ધનુ પૃષ્ઠ ૧૪૫૨૮ ૧૧/૧૯ યોજન છે

ભરતક્ષેત્રના મધ્યે પૂર્વ પશ્ચિમ દિશાએ સમુદ્ર પર્વત લાબો વૈતાઢય પર્વત છે તે ૨૫ યોજન ઉંચો છે ને ૬। યોજન જમીનમા અવગાઢ (અવગાહી રહેલો) છે મૂળમા ૫૦ યોજન વિસ્તારે છે દરેક પર્વતો પોતાની ઉંચાઇના ચોથા ભાગ જમીનમા અવગાહી રહેલ છે

મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે નિષધ પર્વતની ઉત્તરે અને મેરૂની દક્ષિણે સો કાચનગિરિ અને ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટે શોભિત દેવકુરૂ નામની ભોગભૂમિ (અકર્મભૂમિ) છે તેનો ૧૧૮૪૨$\frac{2}{19}$ યોજનનો વિષ્કભ છે એ પ્રકારે મેરૂની ઉત્તરે અને નીલવાનની દક્ષિણે ઉત્તરકુરૂ નામની ભોગભૂમિ છે એટલુ વિશેષ કે તેમા ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટને બદલે બે યમક પર્વતો છે દક્ષિણ અને ઉત્તરના વેતાઢયો લબાઈ, વિષ્કભ, અવગાહ અને ઉંચાઈમા બરાબર છે, તેવી રીતે હિમવત્ અને શિખરિ મહાહિમવત્ અને રૂકિમ નિષધ અને નીલવાન્ પણ સમાન છે

ધાતકીખડ અને પુષ્કરાર્ધના ચાર નાના મેરૂપર્વતો મોટા મેરૂપર્વતના ઉંચાઈમા ૧૫ હજાર યોજન ઓછા છે એટલે ૮૫ હજાર યોજન ઉંચા છે પૃથ્વીતલમા બસો યોજન ઓછા એટલે ૯૪૦૦ યોજન વિસ્તાર છે તેનો પ્રથમ કાડ મહામેરૂ તુલ્ય ૧૦૦૦ યોજન છે બીજો કાડ સાત હજાર યોજન હીન એટલે ૫૬૦૦૦ યોજન છે અને ત્રીજો કાડ આઠ હજાર યોજન હીન એટલે ૨૮૦૦૦ યોજન ઉંચો છે ભદ્રશાળ અને નદન વન મહામેરૂ (મેરૂ) તુલ્ય છે ત્યાથી ૫૫૫૦૦ હજાર યોજને સોમનસ વન પાચસો યોજનના વિસ્તારવાળુ છે ત્યાથી ૨૮ હજાર યોજને ૪૯૪ યોજનના વિસ્તારવાળુ પાડક વન છે ઉપરનો વિષ્કભ તથા અવગાહ મહામેરૂ તુલ્ય છે ચૂલિકા પણ મહામેરૂની ચૂલિકા જેવી છે

વિષ્કભ કૃતિને દશ ગુણા કરી તેનુ મૂળ (વર્ગમૂળ) આવે તે વૃત્ત પરિક્ષેપ (પરિધિ-પરિધ-ઘેરાવો) થાય છે

તે વૃત્ત પરિક્ષેપ (પરિધિ) ને વિષ્કભના ચોથા ભાગવડે ગુણવાથી ગણિત (ગણિતપદ-ક્ષેત્રફળ) થાય છે વિષ્કભની ઈચ્છિત અવગાહ (જે ક્ષેત્રની જ્યા-જીવા કાઢવી હોય તે ક્ષેત્રના છેડા સુધીની મૂળથી માંડીને અવગાહ એટલે જબૂદ્વીપની દક્ષિણ જગતીથી ક્ષેત્રના ઉત્તર છેડા સુધીની અવગાહ) અને ઊનાવગાહ (જબૂદ્વીપના આખા વિષ્કભમાથી ઈચ્છિત અવગાહ બાદ કરેલ તે) ના ગુણાકારને ચારે ગુણી તેનુ મૂળ કાઢવાથી જ્યા આવે જ્યા-જીવા-ધનુ પ્રત્યચા એ પર્યાય નામ છે

જીવા અને જબૂદ્વીપના વિષ્કભના વર્ગોનો વિશ્લેષ (મોટી રકમમાથી નાની બાદ કરવી તે) કરી તેનુ મૂળ આવે તે વિષ્કભમાથી બાદ કરી શેષ રહે તેનુ અર્ધ કરવુ તે ઇષુ (બાણનુ માપ) જાણવુ

ઈષુ (અવગાહના) ના વર્ગને છ ગુણો કરી તેમા જીવાનો વર્ગ ભેળી તેનુ મૂળ આવે તે ધનુપૃષ્ઠ (ધનુકાષ્ઠ) જીવાના વર્ગના ચોથા ભાગવડે કરીને યુક્ત જે ઇષુનો વર્ગ, તેને ઇષુવડે ભાગવાથી વાટલા ક્ષેત્રનો વિષ્કભ આવે ઉત્તર ક્ષેત્રના ધનુકાષ્ઠમાથી દક્ષિણ ક્ષેત્રનુ ધનુકાષ્ઠ બાદ કરી શેષ રહે, તેનુ અર્ધ કરતા આવે, તે બાહુ (બાહા) જાણવી

આ કરણરૂપ ઉપાયવડે સર્વ ક્ષેત્ર અને પર્વતોની લબાઈ, પહોળાઈ, જ્યા, ઇષુ ધનુકાષ્ઠ વગેરેના પ્રમાણ જાણી લેવા

૧૨ દ્વિધાતકીખણ્ડે ।

તે ક્ષેત્ર તથા પર્વતો ધાતકીખડમા બમણા છે

જેટલા મેરૂ, ક્ષેત્ર અને પર્વતો જબૂદ્વીપમાં છે તેથી બમણા ઘાતકીખંડમા ઉત્તર દક્ષિણ લાબા બે ઇષુકાર પર્વતવડે વહેચાયેલા છે એટલે પૂર્વ પશ્ચિમના બંને ભાગમા જબુદ્વીપની પેઠે ક્ષેત્ર પર્વતની વહેચણી છે પર્વતો પૈડાના આરા તુલ્ય અને ક્ષેત્રો આરાના વિવરતુલ્ય આકારે છે અર્થાત્ પર્વતની પહોળાઇ સર્વત્ર સરખી છે અને ક્ષેત્રની પહોળાઇ અનુક્રમે વધતી છે

१३ पुष्करार्धे च ।

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા પણ ક્ષેત્રો તથા પર્વતો ઘાતકીખંડની જેટલા છે ઘાતકીખંડમા મેરૂ, ઇષુકાર પર્વત, ક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વતો જેટલા અને જેવી રીતે છે તેટલા અને તેના આકારે અહીં પણ જાણવા

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપને છેડે ઉત્તમ કિલ્લા જેવો સુવર્ણમય માનુષોત્તર પર્વત મનુષ્ય લોકને ઘેરીને ગોળાકારે રહેલો છે તે ૧૭૨૧ યોજન ઉંચો છે ચારસે ત્રીશ યોજન અને એક ગાઉ જમીનમા અવગાહી રહેલ છે તેનો વિસ્તાર નીચે ૧૦૨૨ યોજનનો, મધ્યે ૭૨૩ યોજનનો અને ટોચે ૪૨૪ યોજનનો છે સિંહનિષધાકાર એટલે સિંહ બેઠેલો હોય તેના આકારે આ પર્વત છે આ કિલ્લારૂપ પર્વતની અદર આવેલ અઢીદ્વીપ મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહેવાય છે, કેમકે મનુષ્યોના જન્મ મરણ ત્યાજ થાય છે, બીજે થતા નથી

१४ प्राग्मानुषोत्तरान्मनुष्या ।

માનુષોત્તર પર્વતની પૂર્વે (૫૬ અતર્દ્વીપ અને પાત્રીશ[1] નામક્ષેત્રમા) મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે

---

1 દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂની ગણત્રી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ભેગી ગણેલ હોવાથી ૩૫ ક્ષેત્ર થાય

વિષ્કંભ કૃતિને દશગુણા કરી તેનું મૂળ (વર્ગમૂળ) આવે તે વૃત્ત પરિક્ષેપ (પરિધિ-પરિધિ-ઘેરાવો) થાય છે

તે વૃત્ત પરિક્ષેપ (પરિધિ) ને વિષ્કંભના ચોથા ભાગવડે ગુણવાથી ગણિત (ગણિતપદ -ક્ષેત્રફળ) થાય છે. વિષ્કંભની ઈપ્સિત અવગાહ (જે મેરુની જ્યાર્ન જીવા ' કાઢવી હોય તે ક્ષેત્રના છેડા સુધીની મૂળથી માડીને અવગાહ એટલે જંબૂદ્વીપની દક્ષિણ જગતીથી ક્ષેત્રના ઉત્તર છેડા સુધીની અવગાહ) અને ઊનાવગાહ (જંબૂદ્વીપના આખા વિષ્કંભમાથી ઈપ્સિત અવગાહ બાદ કરેલ તે) ના ગુણાકારને ચારે ગુણી તેનુ મૂળ કાઢનાથી જ્યા આવે જ્યા-જીવા-વનુ પ્રત્યચા એ પર્યાય નામ છે

જીવા અને જંબૂદ્વીપના વિષ્કંભના વર્ગનો વિશ્લેષ (મોટી રકમમાથી નાની બાદ કરવી તે) કરી તેનુ મૂળ આવે તે વિષ્કંભમાથી બાદ કરી શેષ રહે તેનુ અર્ધ કરવુ તે ઇષુ (બાણનુ માપ) જાણવુ

ઈષુ (અવગાહના) ના વર્ગને છ ગુણો કરી તેમા જીવાનો વર્ગ ઉમેરી તેનુ મૂળ આવે તે ધનુપૃષ્ઠ (ધનુ કાષ્ઠ) જીવાના વર્ગના ચોથા ભાગવડે કરીને યુક્ત જે ઇષુનો વર્ગ, તેને ઇષુવડે ભાગવાથી વાટલા ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ આવે. ઉત્તર ક્ષેત્રના ધનુ કાષ્ઠમાથી દક્ષિણ ક્ષેત્રનુ ધનુ કાષ્ઠ બાદ કરી શેષ રહે, તેનુ અર્ધ કરતા આવે, તે બાહુ (બાહા) જાણવી

આ કરણરૂપ ઉપાયવડે વર્ષ ક્ષેત્ર અને પર્વતોની લંબાઈ, પહોળાઈ, જ્યા, ઈષુ, ધનુ કાષ્ઠ વગેરેના પ્રમાણો જાણી લેવા

१२ द्विर्घातकीखण्डे ।

તે મેરુ તથા પર્વતો ધાતકીખંડમા બમણા છે

જેટલા મેરુ, ક્ષેત્ર અને પર્વતો જબૂદ્વીપમા છે તેથી બમણા ધાતકીખડમા ઉત્તર દક્ષિણ લાબા બે ઇષુકાર પર્વતવડે વહેચાયેલા છે એટલે પૂર્વ પશ્ચિમના બને ભાગમા જબુદ્વીપની પેઠે ક્ષેત્ર પર્વતની વહેચણી છે પર્વતો પૈડાના આરા તુલ્ય અને ક્ષેત્રો આરાના વિવરતુલ્ય આકારે છે અર્થાત્ પર્વતની પહોળાઇ સર્વત્ર સરખી છે અને ક્ષેત્રની પહોળાઇ અનુક્રમે વધતી છે

१३ पुष्करार्धे च ।

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા પણ ક્ષેત્રો તથા પર્વતો ધાતકીખડની જેટલા છે ધાતકીખડમા મેરુ, ઇષુકાર પર્વત, ક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વતો જેટલા અને જેવી રીતે છે તેટલા અને તેના આકારે અહીં પણ જાણવા

પુષ્કરાર્ધ દ્વીપને છેડે ઉત્તમ કિલ્લા જેવો સુવર્ણમય માનુષોત્તર પર્વત મનુષ્ય લોકને ઘેરીને ગોળાકારે રહેલો છે તે ૧૭૨૧ યોજન ઉચો છે ચારસે ત્રીશ યોજન અને એક ગાઉ જમીનમા અવગાહી રહેલ છે તેનો વિસ્તાર નીચે ૧૦૨૨ યોજનનો, મધ્યે ૭૨૩ યોજનનો અને ટોચે ૪૨૪ યોજનનો છે સિંહનિષદ્યાકાર એટલે સિંહ બેઠેલો હોય તેના આકારે આ પર્વત છે આ કિલ્લારૂપ પર્વતની અદર આવેલ અઢીદ્વીપ મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહેવાય છે, કેમકે મનુષ્યોના જન્મ મરણ ત્યાજ થાય છે, બીજે થતા નથી

१४ प्राग्मानुषोत्तरान्मनुष्या ।

માનુષોત્તર પર્વતની પૂર્વે (૫૬ અતર્દ્વીપ અને પાત્રીશ[1] વાસક્ષેત્રમા) મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે

---

૧ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની ગણત્રી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ભેગી ગણેન હોવાથી ૩૫ ક્ષેત્ર થાય

१५ आर्या म्लिशश्च ।

આર્ય અને મ્લેચ્છ એમ બે પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે

ભરતાદિ ક્ષેત્રમા સાડી પચ્ચીસ દેશોમા આર્યો ઉત્પન્ન થાય છે અને મ્લેચ્છો બીજા દેશોમા ઉત્પન્ન થાય છે

१६ भरतैरावतविदेहा कर्मभूमयोऽन्यत्र देवकुरूत्तरकुरुभ्य ।

દેવકુરૂ અને ઉત્તરકુરૂને મૂકી દઇને ભરત, ઐરાવત અને મહાવિદેહ એ કર્મભૂમિઓ છે સાત ક્ષેત્ર પ્રથમ ગણ્યા છે તેથી મહાવિદેહમા દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂનો સમાવેશ થાય છે માટે અહીં તે બેને જૂદા પાડ્યા છે

१७ नृस्थिती परापरे त्रिपल्योपमान्तर्मुहूर्ते ।

મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની અને જઘન્ય સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની છે

१८ तिर्यग्योनीनां च ।

તિર્યગ્ યોનિથી ઉત્પન્ન થયેના (તિર્યચો) ની પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની અને જઘન્ય સ્થિતિ અતર્મુહૂર્તની છે

પૃથ્વીકાયની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપ્કાયની સાત હજાર વર્ષની, તેઉકાયની ત્રણ દિવસની, વાઉકાયની ત્રણ હજાર વર્ષની અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની દશ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી બેઇદ્રિયની બાર વર્ષ, તેઇદ્રિયની ૪૯ દિવસ અને ચૌ-

ન્દ્રિયની ૬ માસ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ગર્ભજ મત્સ્ય, ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પની પૂર્વ કોડિ વર્ષની, ગર્ભજ પક્ષીઓની પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ગર્ભજ ચતુષ્પદની ત્રણ પલ્યોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે સમૂર્ચ્છિમ મત્સ્યની પૂર્વ કોડિ, સમૂર્ચ્છિમ ઉરપરિસર્પ, ભુજપરિસર્પ, પક્ષી અને ચતુષ્પદની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૫૩૦૦૦—૪૨૦૦૦—૭૨૦૦૦—૮૪૦૦૦ વર્ષની અનુક્રમે જાણવી સર્વની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત હોય

॥ अथ चतुर्थोऽध्याय ॥

१ देवाश्चतुर्निकाया ।

દેવતાઓ ચાર નિકાયવાળા છે

२ तृतीय पीतलेश्य ।

ત્રીજી નિકાય (જ્યોતિષ્ક) ના દેવતાઓ તેજોલેશ્યાવાળા હોય છે

३ दशाष्टपञ्चद्वादशविकल्पा. कल्पोपपन्नपर्यन्ताः ।

४

તેઓ અનુક્રમે કલ્પોપપત (સ્વામિ સેવક આદિ મર્યાદ નાળા-ઈન્દ્ર સામાનિકાદિ ભે નાળા) પર્યંત દશ, આઠ, પાચ અને બાર ભેદોનાળા છે

એટલે ભનનપતિના દશ ભેદ, વ્યતરના આઠ ભેદ, જ્યોતિષ્કના પાચ ભેદ અને વૈમાનિકના બાર ભેદ છે

४ इन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशपारिषद्यात्मरक्षलोकपालानीकप्रकीर्णकाभियोग्यकिल्विषिकाश्चैकश ।

પૂર્વોક્ત નિકાયોમા પ્રત્યેકના ૧ ઈંદ્ર, ૨ સામાનિક (અમાત્ય, પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઈંદ્ર સમાન ઠકુરાઈવાળા), ૩ ત્રાયસ્ત્રિંશ (ગુરૂસ્થાનીય-મંત્રિ પુરોહિત જેવા), ૪ પારિષદ (સભામા બેસનારાઓ), ૫ આત્મરક્ષક (અંગરક્ષક), ૬ લોકપાળ (કોટવાળ વગેરે પોલીસ જેવા), ૭ અનીક (સેના અને અનીકાધિપતિ એટલે સેનાના ઉપરી), ૮ પ્રકીર્ણક (પ્રજા-પુરજન માફક), ૯ આભિયોગ્ય (ચાકર) અને ૧૦ કિલ્બિષિક (નીચ તે ચાડાલ પ્રાય) એ દશ દશ ભેદ હોય છે

५ त्रायस्त्रिंशलोकपालवर्ज्या व्यन्तरज्योतिष्का ।

વ્યતર અને જ્યોતિષ્ક નિકાય ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાળ વર્જિત છે (તે જાતિમા ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાળ નથી)

६ पूर्वयोर्द्वीन्द्रा ।

પૂર્વની બે નિકાયોમા એટલે ભનનપતિ અને વ્યતરમા બે બે ઇંદ્રો છે

તે આ પ્રમાણે-ભનનપતિને વિષે અસુરકુમારના ચમર અને

બલિ, નાગકુમારના ધરણ અને ભૂતાનંદ, વિદ્યુત્કુમારના હરિ અને હરિસહ, સુપર્ણકુમારના વેણુદેવ અને વેણુદાલી, અગ્નિકુમારના અગ્નિશિખ અને અગ્નિમાણવ, વાયુકુમારના વેલબ અને પ્રભંજન, સ્તનિતકુમારના સુઘોષ અને મહાઘોષ, ઉદધિકુમારના જલકાંત અને જલપ્રભ, દ્વીપકુમારના પૂર્ણ અને અવશિષ્ટ, દિક્કુમારના અમિત અને અમિતવાહન વ્યંતરને વિષે-કિન્નરના કિન્નર અને કિંપુરૂષ, કિંપુરૂષના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ, મહોરગના અતિકાય અને મહાકાય, ગંધર્વના ગીતરતિ અને ગીતયશ, યક્ષના પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર, રાક્ષસના ભીમ અને મહાભીમ, ભૂતના પ્રતિરૂપ અને અતિરૂપ, પિશાચના કાળ અને મહાકાળ જ્યોતિષ્કના સૂર્ય અને ચંદ્ર વૈમાનિકમા કલ્પોપપન્નને વિષે દેવલોકના નામ પ્રમાણે ઇંદ્રના નામ જાણવા અને કલ્પાતીતમા ઇંદ્રાદિ નથી, સર્વે સ્વતંત્ર છે

૭ पीतान्तलेश्या. ।

પ્રથમની બે નિકાયોમા (ભવનપતિ ને વ્યંતરમા) તેજો સુધી ચાર (કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો) લેશ્યા હોય છે

૮ कायप्रवीचारा आ ऐशानात् ।

ઈશાન દેવલોક પર્યંતના દેવો કાયસેવી (શરીરવડે મૈથુન ક્રિયા કરનારાળા) છે

૯ शेषा स्पर्शरूपशब्दमन प्रवीचारा द्वयोर्द्वयोः ।

બાકીના બબે કલ્પના દેવો અનુક્રમે સ્પર્શસેવી (સ્પર્શવડે વિષયસેવન કરનારાળા), રૂપસેવી, શબ્દસેવી, અને [1]મનસેવી છે

---

૧ નવમા દશમાનો મળી એક અને ૧૧-૧૨ માનો મળી એક ઇંદ્ર હોવાથી તે ચારની બેમા ગણત્રી કરી છે આગળ ઉપર એ બેને દ્વિવચનથી એકઠા લેશે. (જુઓ સૂત્ર ૨૦)

મૂનમા સમાસ કર્યો નથી અને ચદ્ર કરતા સૂર્ય પહેલો લીધો છે તે ઉપરથી એ સૂચનાય છે કે–સૂર્યાદિના યથાક્રમે જ્યોતિષ્ક દેવો ઉંચે -હેલા છે એટલે—

સમભૂતલા પૃથ્વીથી ૮૦૦ યોજને સૂર્ય, ત્યાથી ૮૦ યોજને ચદ્ર, ત્યાથી ૨૦ યોજને પ્રકીર્ણક તાન છે ગ્રહ અને તારા અનિયમિત ગતિવાળા હોનાથી ચદ્ર સૂર્યની ઉપ- અને નીચે ચાલે છે તે જ્યોતિષ્કના મુકુટોને વિષે મસ્તક અને મુકુટને ઢાકે એવા તેજના મડળ પોતપોતાના આકારવાળા હોય છે

१४ मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो नृलोके ।

મેરૂપર્વતને પ્રદક્ષિણા કરતા નિત્ય ગતિ કરનારા જ્યોતિષ્ક દેવો મનુષ્ય લોકમા છે

મેરૂપર્વતથી અગ્યારસો ને એકવીશ યોજન ચારે બાજુ દૂર મેરૂને પ્રદક્ષિણા કરતા જ્યોતિષ્ક દેવો ભમે છે જબૂદ્વીપમા બે સૂર્ય, લવણસમુદ્રમા ચાર, ધાતકીખડમા બાર, કાલોદ સમુદ્રમા બહેતાલીશ અને પુષ્કરાર્દ્ધદ્વીપમા બહોતેર એમ સર્વ મળી ૧૩૨ સૂર્ય મનુષ્ય લોકમા છે ચદ્રો પણ સૂર્યની પેઠે ૧૩૨ છે એક ચદ્રનો પરિવાર ૨૮ નક્ષત્ર, ૮૮ ગ્રહ અને ૬૬૯૭૫ કાડાકોડિ તારા છે (એટલે જ્યા જેટલા ચદ્ર હોય તેને ઉપરોક્ત નક્ષત્રાદિની સખ્યાએ ગુણતા તે ક્ષેત્રની સમસ્ત નક્ષત્રાદિની સખ્યા આવે) સૂર્ય ચદ્ર, ગ્રહ અને નક્ષત્રો તિર્યગ્લોકમા છે અને પ્રકીર્ણક તારા* ઊર્ધ્વલોકમા છે સૂર્યમડળનો વિષ્કભ ૪૮/૬૧ યોજન, ચદ્રમડળનો ૫૬/૬૧ યોજન ગ્રહનો બે ગાઉ, નક્ષત્રનો એક ગાઉ અને તારાઓનો અર્ધ ગાઉ છે સૌથી નાના તારાઓનો વિષ્કભ પાચસો ધનુષ્ય

* તારાઓ સમભૂતના પૃથ્વીથી ૯૦૦ યોજન ઉંચા હોવાથી તેના વિમાનો તિર્યગ લોકના ઉપર ઊર્ધ્વલોકમા આવે

વિષ્કંભ કરતા ઉંચાઈ અર્ધી સમજવી આ સર્વ સૂર્યાદિનુ
ાન કહ્યુ, તે મનુષ્ય લોકને વિષે રહેલા ચર જ્યોતિષ્કનુ સમજવુ,
ાઢીદ્વીપની બાહેર રહેલા સ્થિર જ્યોતિષ્કનુ માન તો પૂર્વોક્ત
ષ્કંભ તથા ઉંચાઈના અર્ધાભાગે જાણવુ. મનુષ્યલોકમા રહેલા
યોતિષ્ક વિમાનો લોકસ્થિતિવડે નિરંતર ગતિવાળા છે તોપણ
દ્ધિ વિશેષને માટે અને આભિયોગિક નામકર્મના ઉદયથી નિર-
ર ગતિમા આનંદ માનનારા દેવતાઓ તે વિમાનોને વહન કરે છે
દેવો પૂર્વ દિશાએ સિંહને રૂપે, દક્ષિણે હાથીને રૂપે, પશ્ચિમે
ળદને રૂપે અને ઉત્તરે ઘોડાને રૂપે હોય છે

१५ तत्कृत कालविभाग. ।

તેઓએ કાળ (રાત્રિ દિન વગેરે) વિભાગ કરેલ છે

१६ वहिरवस्थिता ।

મનુષ્યલોકની બાહેર જ્યોતિષ્ક અવસ્થિત હોય છે

१७ वैमानिका ।

વૈમાનિક દેવોનો હવે અધિકાર કહે છે વિમાનોને વિષે ઉ-
ત્પન્ન થાય તે વૈમાનિક

१८ कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च ।

કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત (ઇન્દ્રાદિની મર્યાદારહિત-અહ-
મિંદ્ર) એ બે ભેદવાળા વૈમાનિક દેવો છે

१९ उपर्युपरि ।

તે વૈમાનિક દેવ એક એકની ઉપર ઉપર (ચડતા ચડતા)
રહેલા છે

२० सौधर्मैशानसानत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुक्रसहस्रारेष्वानतप्राणतयोरारणाच्युतयोर्नवसु ग्रैवेयकेषु विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धे च ।

સૌધર્મ, ઈશાન, સાનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર અને સહસ્રારને વિષે, આનત પ્રાણતને વિષે, આરણ અચ્યુતને વિષે, નવ ગ્રૈવેય-ને વિષે, વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિતને વિષે તથા સર્વાર્થસિદ્ધને વિષે વૈમાનિકદેવો હોય છે

સુધર્મા નામની ઇન્દ્રની સભા છે જેમા તે સૌધર્મ કલ્પ, ઈશાન ઇન્દ્રનુ નિવાસસ્થાન તે ઐશાનકલ્પ. એ રીતે ઇન્દ્રના નિવાસયોગ્ય સાર્થક નામવાળા કલ્પો જાણવા લોકરૂપ પુરૂષની ગ્રીવા (ડોક) ને સ્થાને રહેલા અથવા ગ્રીવાના આભરણભૂત ગ્રૈવેયક જાણવા આબાદીમા થવાના વિઘ્નહેતુને જેણે જીત્યા તે વિજય, વૈજયન્ત અને જયન્ત દેવો જાણવા વિઘ્નહેતુવડે પરાજય નહિ પામેલા તે અપરાજિત. સંપૂર્ણ ઉદયના અર્થમા સિદ્ધ થયેલા તે સર્વાર્થસિદ્ધ

२१ स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्याविशुद्धीन्द्रियावधिविषयतोऽधिका ।

તેઓમા પૂર્વ પૂર્વના દેવતાની અપેક્ષાએ ઉપર ઉપરના દેવતાઓ સ્થિતિ (આયુષ્ય), પ્રભાવ, સુખ, કાન્તિ, લેશ્યા, વિશુદ્ધિ, ઇંદ્રિયપટુતા અને અવધિજ્ઞાનના વિષયમા અધિક અધિક હોય છે

२२ गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीना ।

ગતિ, શરીરપ્રમાણ, પરિગ્રહસ્થાન, (પરિવાર વિગેરે) અને અભિમાનવડે કરીને પૂર્વ કરતા ઉપરના દેવતાઓ ઓછા ઓછા છે

બે સાગરોપમના જઘન્ય આયુષ્યવાળા દેવોની ગતિ (ગમન) સાતમી નરક સુધી હોય અને તિર્છી અસખ્યાત હજાર કોડાકોડી યોજન હોય તેથી આગળની જઘન્ય સ્થિતિનાળા દેવો એક એક ઓછી નરકભૂમિ સુધી જઈ શકે ગમનશક્તિ છે છતા ત્રીજી નરકથી આગળ કોઈ દેવતા ગયા નથી તેમ જશે પણ નહિ સૌધર્મ અને ઐશાન કલ્પના દેવોના શરીરની ઉંચાઈ સાત હાથની છે સાનત્કુમાર અને માહેન્દ્રની છ હાથ, બ્રહ્મલોક તથા લાંતકની પાચ હાથ, મહાશુક્ર અને સહસ્રારની ચાર હાથ, આનતાદિ ચારની ત્રણ હાથ, ગ્રૈવેયકની બે હાથ અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવની શરીરની ઉંચાઈ એક હાથ છે

૨૩ पीतपद्मशुक्ललेश्या द्वित्रिशेषेषु ।

તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યા બે કલ્પના, ત્રણ કલ્પના અને બાકીના દેવોને વિષે અનુક્રમે જાણવી એટલે પહેલા બે કલ્પમા તેજોલેશ્યા, પછી ત્રણ કલ્પમા પદ્મલેશ્યા અને લાંતકથી માડીને સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંત શુકલલેશ્યા હોય છે

૨૪ प्राग्ग्रैवेयकेभ्यः कल्पा ।

ગ્રૈવેયકની પૂર્વે કલ્પો છે (ઈન્દ્રાદિક ભેદોનાળા દેવલોકો છે)

અહીં કોઈ શકા કરે છે કે શુ સર્વ દેવતાઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોય છે કે તેઓ તીર્થ કરોના જન્માદિ વખતે આનદ પામે છે ? તેનો ઉત્તર આપે છે કે—સર્વ દેવતા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોતા નથી પરતુ જે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોય છે તેઓ સદ્ધર્મના બહુમાનથી અત્યત આનદ પામે છે અને જન્માદિના મહોત્સવમા જાય જે મિથ્યાદૃષ્ટિ

२६ स्थितिः ।

હવે સ્થિતિ કહીએ છીએ

३० भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीना पल्योपममध्यर्धम् ।

ભવનોને વિષે દક્ષિણાર્ધના અધિપતિની દોઢ પલ્યોપમની સ્થિતિ જાણવી, ઇંદ્રની સ્થિતિ કહી તેથી ઉપલક્ષણથી તેના વિમાનવાસી સર્વ દેવોની જાણવી

३१ शेषाणा पादोने ।

બાકીના એટલે ઉત્તરાર્ધ અધિપતિની સ્થિતિ પોણાબે પલ્યોપમની છે

३२ असुरेन्द्रयो सागरोपममधिकं च ।

અસુરકુમારના દક્ષિણાધીપતિની સાગરોપમ અને ઉત્તરાધીપતિની સાગરોપમથી કાંઇ અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

३३ सौधर्मादिषु यथाक्रमम् ।

સૌધર્માદિને વિષે અનુક્રમે સ્થિતિ કહે છે

३४ सागरोपमे ।

સૌધર્મ કલ્પના દેવોની બે સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३५ अधिके च ।

ઈશાન કલ્પના દેવોની બે સાગરોપમથી અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३६ सप्त सानत्कुमारे ।

પણ મનરંજન માટે અને ઇંદ્રની અનુવૃત્તિએ જાય છે અને પરસ્પરના મેળાપથી હંમેશની પ્રવૃત્તિને લીધે આનંદ પામે છે લોકાંતિક દેવો બધા વિશુદ્ધ ભાવનાળા હોય છે તેઓ સદ્ધર્મના બહુમાનથી અને સંસારદુઃખથી પીડિત જીવોની દયાનડે અર્હંતોના જન્માદિને વિષે વિશેષે આનંદ પામે છે અને દીક્ષા લેવાનો સંકલ્પ કરવાવાળા પૂજ્ય તીર્થંકરોની સમીપ જઇને પ્રસન્નચિત્તથી સ્તુતિ કરે છે અને તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિનંતિ કરે છે

२५ ब्रह्मलोकालया लोकान्तिका ।

લોકાન્તિક દેવો બ્રહ્મલોકમાં રહેનારા છે

२६ सारस्वतादित्यवह्न्यरुणगर्दतोयतुषिताव्याबाधमरुत (अरिष्टाश्च) ।

૧ સારસ્વત, ૨ આદિત્ય ૩ વન્હિ, ૪ અરૂણ, ૫ ગર્દતોય, ૬ તુષિત, ૭ અવ્યાબાધ અને ૮ મરૂત એ આઠ ભેદ લોકાંતિકો છે (ઇશાન ખુણાથી માંડીને પ્રત્યેક દિશામાં એક એક અનુક્રમે છે) (અરિષ્ટ પણ નવમા લોકાન્તિક છે)

२७ विजयादिषु द्विचरमा. ।

વિજયાદિ ચાર અનુત્તરવિમાનવાસી દેવો દ્વિચરમ ભવવાળા છે એટલે અનુત્તરવિમાનથી ચ્યવી મનુષ્ય થઈ ફરી અનુત્તરમાં આવી, મનુષ્ય થઈ સિદ્ધ થાય સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનવાસી એકાવતારી જાણવા

२८ औपपातिकमनुष्येभ्य शेषास्तिर्यग्योनयः ।

ઉપપાત યોનિવાળા (દેવતા ને નારકી) અને મનુષ્ય સિવાય બાકીના તિર્યગ્ યોનિવાળા જીવો (તિર્યંચો) જાણવા

२९ स्थितिः ।

હવે સ્થિતિ કહીએ છીએ

३० भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीनां पल्योपममध्यर्धम् ।

ભવનોને વિષે દક્ષિણાર્ધના અધિપતિની દોઢ પલ્યોપમની સ્થિતિ જાણવી, ઇદ્રની સ્થિતિ કહી તેથી ઉપલક્ષણથી તેના વિમાનવાસી સર્વ દેવોની જાણવી

३१ शेषाणां पादोने ।

બાકીના એટલે ઉત્તરાર્ધ અધિપતિની સ્થિતિ પોણાબે પલ્યોપમની છે

३२ असुरेन्द्रयोः सागरोपममधिकं च ।

અસુરકુમારના દક્ષિણાર્ધાધિપતિની સાગરોપમ અને ઉત્તરાર્ધાધિપતિની સાગરોપમથી કાંઇક અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

३३ सौधर्मादिषु यथाक्रमम् ।

સૌધર્માદિને વિષે અનુક્રમે સ્થિતિ કહે છે

३४ सागरोपमे ।

સોધર્મ કલ્પના દેવોની બે સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३५ अधिके च ।

ઇશાન કલ્પના દેવોની બે સાગરોપમથી અધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३६ सप्त सानत्कुमारे ।

સનત્કુમાર કલ્પને વિષે સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

३७ विशेषत्रिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदशभिरधिकानि च ।

પૂર્વોક્ત સાત સાગરોપમ સાથે વિશેષથી આદીને અનુક્રમે જાણવી, તે આ પ્રમાણે—માહેન્દ્રે સાત સાગરોપમથી વિશેષ, બ્રહ્મલોકે દશ, લાન્તકે ચૌદ, મહાશુક્રે સત્તર, સહસ્રારે અઢાર, આનત પ્રાણતે વીશ અને આરણ અચ્યુતે બાવીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३८ आरणाच्युतादूर्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु विजयादिषु सर्वार्थसिद्धे च ।

આરણ અચ્યુતથકી ઉપર નવ ગ્રૈવેયક અને વિજયાદિ ચાર અનુત્તર અને સર્વાર્થસિદ્ધને વિષે એક એક સાગરોપમ વધારે સ્થિતિ જાણવી

એટલે પહેલાથી નવમા ગ્રૈવેયક સુધી ૨૩ થી ૩૧ સાગરોપમ, વિજયાદિ ચાર અનુત્તરની બત્રીશ સાગરોપમ અને સર્વાર્થસિદ્ધની તેત્રીશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

३९ अपरा पल्योपममधिकं च ।

હવે સૌધર્માદિને વિષે જઘન્ય સ્થિતિ અનુક્રમે કહે છે સૌધર્મને વિષે પલ્યોપમ અને ઈશાનને વિષે અધિક પલ્યોપમ જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી

४० सागरोपमे ।

સાનત્કુમારની જઘન્ય સ્થિતિ સાગરોપમની જાણવી

४१ अधिके च ।

माहेन्द्रे બે સાગરોપમ અધિક જાણવી

४२ परत. परतः पूर्वा पूर्वानन्तरा ।

પૂર્વ પૂર્વ કલ્પની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે આગળ આગળના કલ્પની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી, સર્વાર્થ સિદ્ધની જઘન્ય સ્થિતિ નથી

४३ नारकाणां च द्वितीयादिपु ।

નારકીની બીજી વગેરે નરકને વિષે પૂર્વ પૂર્વની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે આગળ આગળની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી અનુક્રમે ૧-૩-૭-૧૦-૧૭-૨૨ સાગરોપમ બીજીથી સાતમી સુધી જાણવી

४४ दशवर्पसहस्राणि प्रथमायाम् ।

પ્રથમ નરક ભૂમિમા દશ હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે

४५ भवनेपु च ।

ભવનપતિને વિષે પણ જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે

४६ व्यन्तराणां च ।

વ્યતરદેવોની પણ જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે

४७ परा पल्योपमम् ।

વ્યતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમની છે

४८ ज्योतिप्काणामधिकम् ।

જ્યોતિષ્ક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પલ્યોપમ અધિક છે

६ निष्क्रियाणि च ।

એ પૂર્વોક્ત ત્રણ દ્રવ્યો નિષ્ક્રિય (ક્રિયારહિત) છે

७ असंख्येया प्रदेशा धर्माधर्मयो ।

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો અસંખ્યેય છે

८ जीवस्य च ।

એક જીવના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાતા છે

६ आकाशस्यानन्ता ।

લોકાલોકના આકાશના પ્રદેશો અનંતા છે પણ લોકાકાશના અસંખ્યેય પ્રદેશ છે

१० संख्येयासंख्येयाश्च पुद्गलानाम् ।

પુદ્ગલોના પ્રદેશો સંખ્યેય, અસંખ્યેય અને અનંત હોય છે

११ नाणो ।

પરમાણુના પ્રદેશો હોતા નથી

१२ लोकाकाशेऽवगाह. ।

લોકાકાશને વિષે અવગાહ હોય છે, એટલે રહેનારાળા દ્રવ્યોની સ્થિતિ (રહેવાપણુ) લોકાકાશને વિષે થાય છે (અવગાહી દ્રવ્યોની સ્થિતિ લોકાકાશને વિષે છે)

१३ धर्माधर्मयो कृत्स्ने ।

ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો સમસ્ત લોકાકાશને વિષે અવગાહ છે

१४ एकप्रदेशादिषु भाज्यः पुद्गलानाम् ।

પુદ્ગલોનો એકાદિ આકાશપ્રદેશને વિષે અવગાહ વિકલ્પવા જો છે કેટલાક એક પ્રદેશમા, કેટલાક બે પ્રદેશમા યાવત્ અચિત્ત મહાસ્કન્ધ સમગ્ર લોકમા અવગાહી રહે છે અપ્રદેશ, સખ્યેયપ્રદેશ, અસખ્યેયપ્રદેશ અને અનતપ્રદેશવાળા જે પુદ્ગળ સ્કધો છે તેનો આકાશના એકાદિ પ્રદેશોમા અવગાહ ભાજ્ય છે (ભજના વાળો છે) એટલે કે—એક પરમાણુ તો એક આકાશ પ્રદેશમાજ રહે બે પરમાણુવાળો સ્કધ એક પ્રદેશ અગર બે પ્રદેશમા રહે ત્ર્યણુક (ત્રણ પરમાણુવાળો સ્કધ) એક, બે, અગર ત્રણ પ્રદેશમા રહે ચતુરણુક એક, બે, ત્રણ અગર ચાર પ્રદેશમા રહે એ પ્રમાણે ચતુરણકથી માડી સખ્યાતા અસખ્યાતા પ્રદેશવાળા એકથી માડીને સખ્યાતા અસખ્યાતા પ્રદેશમા અવગાહ કરે અને અનત પ્રદેશવાળાનો અવગાહ પણ એકથી માડી અસખ્યાત પ્રદેશમાજ હોય

१५ असंख्येयभागादिषु जीवानाम् ।

લોકાકાશના અસખ્યાતમા ભાગથી માડીને સપૂર્ણ લોકાકાશપ્રદેશમા જીવોનો અવગાહ થાય છે

१६ प्रदेशसंहारविसर्गाभ्यां प्रदीपवत् ।

દીપકના પ્રકાશની પેઠે જીવોના પ્રદેશો સકોચ તથા વિસ્તારવાળા હોવાથી અસખ્યેય ભાગાદિમા અવગાહ થાય છે, જેમ કે દીવો મોટો હોય છતા તે નાના ગોખલા આદિમા ઢાકી રાખ્યો હોય તો તેટલી જગ્યામા પ્રકાશ કરે છે અને મોટા મકાનના ગખ્યો હોય તો તે મકાનમા સર્વ ઠેકાણે પ્રકાશિત રહે છે, તેમ જીવપ્રદેશનો સકોચ અને વિસ્તાર થવાથી નાના અગર મોટા પાચ

પ્રકારના શરીરસ્કંધને ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવપ્રદેશસમુદાય અવગાહના વડે વ્યાપ્ત કરે છે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને જીવ અરૂપી હોવાથી માહોમાહે પુદ્ગલોમા રહેતા વિરોધ આવતો નથી

હવે ધર્માસ્તિકાયાદિના લક્ષણો કહે છે—

१७ गतिस्थित्युपग्रहो धर्माधर्मयोरुपकार ।

ગતિ સહાયરૂપ પ્રયોજન ધર્માસ્તિકાયનુ અને સ્થિતિ સહાયરૂપ પ્રયોજન (ગુણ) અધર્માસ્તિકાયનુ છે

१८ आकाशस्यावगाह ।

આકાશનુ પ્રયોજન સર્વ દ્રવ્યોને અવગાહ આપવાનુ છે

१९ शरीरवाङ्मन. प्राणापाना पुद्गलानाम् ।

શરીર, વચન, મન, પ્રાણ (ઉચ્છ્વાસ) અને અપાન (નિશ્વાસ) એ પુદ્ગલોનુ પ્રયોજન જીવને છે

२० सुखदु खजीवितमरणोपग्रहाश्च ।

સુખ, દુ ખ જીવિત અને મરણના કારણપણે પણ પુદ્ગલો જ થાય છે

ઇચ્છિત સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ અને શબ્દની પ્રાપ્તિ તે સુખનુ કારણ, અનિષ્ટ સ્પર્શાદિની પ્રાપ્તિ તે દુ ખનુ કારણ, વિધિપૂર્વક સ્નાન, આચ્છાદન, વિલેપન તથા ભોજનાદિ વડે આયુષ્યનુ અનપવર્તન તે જીવિતનુ કારણ અને વિષ શસ્ત્ર અગ્નિ વગેરે વડે આયુષ્યનુ અપવર્તન તે મરણનુ કારણ છે

२१ परस्परोपग्रहो जीवानाम् ।

પરસ્પર હિતાહિતના ઉપદેશવડે સહાયક થનારૂપ જીવોનુ પ્રયોજન છે

२२ वर्तना परिणामः क्रिया परत्वापरत्वे च कालस्य ।

વર્તના, પરિણામ, ક્રિયા, પરત્વ અને અપરત્વ એ કાળનુ કાર્ય છે

સર્વ પદાર્થોની કાળને આશ્રયી જે વૃત્તિ તે વર્તના જાણવી અર્થાત્ પ્રથમ સમયાશ્રિત ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તે વર્તના અનાદિ અને આદિ એમ બે પ્રકારે પરિણામ છે ક્રિયા એટલે ગતિ તે ત્રણ પ્રકારે-પ્રયોગ ગતિ વિશ્રસા ગતિ અને મિશ્રસા ગતિ પરત્વાપરત્વ ત્રણ પ્રકારે છે-પ્રશસાકૃત, ક્ષેત્રકૃત અને કાળકૃત જેમકે-ધર્મ અને જ્ઞાન પર છે, અધર્મ અને અજ્ઞાન અપર છે, તે પ્રશસાકૃત એક દેશ, કાળમા સ્થિત પદાર્થોમા જે દૂર છે તે પર અને સમીપ છે તે અપર જાણવુ, તે ક્ષેત્રકૃત મોટા વર્ષવાળો મોળ વર્ષવાળાની અપેક્ષાએ પર અને મોળ વર્ષવાળો મોટા વર્ષવાળાની અપેક્ષાએ અપર, તે કાળકૃત

२३ स्पर्शरसगन्धवर्णवन्त' पुद्गला' ।

સ્પર્શ, રસ ગંધ અને વર્ણવાળા પુદ્ગલો છે

સ્પર્શ આઠ પ્રકારે છે-કર્કશ, સુવાળો, ભારે, હલકો, ટાઢો ઉનો, સ્નિગ્ધ અને લુખો રસ પાચ પ્રકારે છે-કડવો, તીખો, કષાયેલ, ખાટો અને મધુર ગંધ બે પ્રકારે છે-સુરભિ અને દુરભિ વર્ણ પાચ પ્રકારે છે-કાળો, લીલો, રાતો, પીળો અને શ્વેત

સંઘાત (એકત્ર થવું), ભેદ (ભાગ પડવા) અને સંઘાત ભેદ એ ત્રણ કારણવડે કરીને સ્કંધો ઉત્પન્ન થાય છે

२७ भेदादणुः

ભેદ વડે આણુ ઉત્પન્ન થાય છે

२८ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषा ।

ચક્ષુવડે દેખી શકાય એવા સ્કંધો ભેદ અને સંઘાતવડે કરીને થાય છે

ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થો છે એમ શી રીતે જણાય ? માટે સતનું લક્ષણ કહે છે.

२९ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्त सत् ।

ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ) વ્યય (નાશ) અને ધ્રૌવ્ય (સ્થિરતા) વડે યુક્ત તે સત્ (વસ્તુ-વર્તમાન) જાણવું

આ સંસારમાં સર્વ પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થિતિવડે યુક્ત છે આત્મદ્રવ્યમાં મનુષ્યત્વાદિ પર્યાયરૂપે આત્મદ્રવ્યનો વ્યય થાય છે, દેવતાદિ પર્યાયથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને આત્મત્વ સ્વરૂપથી તેની સ્થિતિ છે પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં નીલવર્ણાદિ પર્યાયવડે પરમાણુનો નાશ થાય છે, રક્તવર્ણાદિવડે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પુદ્ગલત્વ સ્વરૂપે તેની સ્થિતિ છે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમાં ગતિમાન જીવ પુદ્ગલના નિમિત્તે કોઈ કોઈ પ્રદેશ ચલનસહાયત્વરૂપે ધર્માસ્તિકાયની ઉત્પત્તિ થાય છે, જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલો બીજા પ્રદેશ તરફ જાય છે, ત્યારે તે સ્થળ અને તે પદાર્થને આશ્રીને ચલન સહાયત્વ સ્વરૂપે ધર્માસ્તિકાય નષ્ટ થાય છે અને ધર્માસ્તિકાયત્વ

२४ शब्दबन्धसौक्ष्म्यस्थौल्यसस्थानभेदतमश्छाया-तपोद्योतवन्तश्च ।

શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, ભેદ (ભાગ થવા) અંધકાર, છાયા, આતપ (તડકો) અને ઉદ્યોતવાળા પણ પુદ્ગલો છે

શબ્દ છ પ્રકારે છે–તત (વીણાદિનો), વિતત (મૃદંગાદિનો) ઘન (કાંસી-કંસાળાદિનો) શુષિર (વાંસળી વગેરેનો) ઘર્ષ (ઘર્ષણ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલ) અને ભાષ (વાણીનો) બંધ ત્રણ પ્રકારે છે–પ્રયોગબંધ (પુરુષ પ્રયત્નથી થયેલ ઔદારિક વગેરે શરીરનો બંધ), વિશ્રસાબંધ[1] (ઇન્દ્ર ધનુષ્ય વગેરેની પેઠે વિષમ ગુણવાળા પરમાણુને સ્વત થયેલ) અને મિશ્રબંધ (જીવ દ્રવ્યના સહચારી અચેતન દ્રવ્યપરિણત બની સ્તંભ કુંભ વગેરે સૂક્ષ્મતા બે પ્રકારે છે—અન્ત્ય અને આપેક્ષિક, પરમાણુમાં અન્ત્ય અને દ્વ્યણુકાદિમાં સંઘાત પરિણામની અપેક્ષાએ આપેક્ષિક જેમ આમળા કરતાં બોર નાનું છે સ્થૂળતા પણ સંઘાત પરિણામની અપેક્ષાએ બે પ્રકારે છે–સર્વ લોકવ્યાપિ મહાસ્કંધને વિષે અત્યસ્થૂળતા અને બોર કરતા આમળુ મોટુ તે આપેક્ષિક સ્થૂળતા સંસ્થાન અનેક પ્રકારે છે ભેદ પાંચ પ્રકારે છે–ઔત્કારિક (કાષ્ઠાદિ ચિરવાથી થાય તે), ચૌર્ણિક (ચૂર્ણ-ભૂકો કરવાથી), ખંડ (ટુકડા કરવાથી), પ્રતર (વાદળાદિના વિખરવાથી) અને અનુતટ (તપાવેલા લોઢાને ઘણવડે ટીપવાથી કણીયા નીકળે તે)

२५ अणव स्कन्धाश्च ।

અણુઓ અને સ્કન્ધો એ બે પ્રકારે પુદ્ગલો છે

२६ सघातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ।

---

1 ધમ, અધર્મ અને આકાશનો બધ તે અનાદિ વિશ્રસા

સઘાત (એકત્ર થવુ), ભેદ (ભાગ પડવા) અને સઘાત ભેદ એ ત્રણ કારણવડે કરીને સ્કધો ઉત્પન્ન થાય છે

२७ भेदादणुः

ભેદવડે અણુ ઉત્પન્ન થાય છે

२८ भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषा ।

ચક્ષુવડે દેખી શકાય એવા સ્કધો ભેદ અને સઘાતવડે કરીને થાય છે

ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થો છે એમ શી રીતે જણાય ? માટે સતનુ લક્ષણ કહે છે.

२९ उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ।

ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ), વ્યય (નાશ) અને ધ્રૌવ્ય (સ્થિરતા) વડે યુક્ત તે સત્ (છતુ-વર્તમાન) જાણવુ

આ સમાનમા દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને સ્થિતિવડે યુક્ત છે આત્મદ્રવ્યમા મનુષ્યત્વાદિ પર્યાયરૂપે આત્મદ્રવ્યનો વ્યય થાય છે, દેવતાદિ પર્યાયથી તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને આત્મત્વ સ્વરૂપથી તેની સ્થિતિ છે પુદ્ગલ દ્રવ્યમા નીલવર્ણાદિ પર્યાયવડે પરમાણુનો નાશ થાય છે, રક્તવર્ણાદિવડે તેની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પુદ્ગલત્વ સ્વરૂપે તેની સ્થિતિ છે ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યમા ગતિમાન જીવ પુદ્ગલના નિમિત્તે કોઈ કોઈ પ્રદેશ ચલનસહાયત્વરૂપે ધર્માસ્તિકાયની ઉત્પત્તિ થાય છે, જ્યારે જીવ અને પુદ્ગલો બીજા પ્રદેશ તરફ જાય છે, ત્યારે તે સ્થળ અને તે પદાર્થને આ ચલન સહાયત્વ સ્વરૂપે ધર્માસ્તિકાય નષ્ટ થાય છે અને ધર્માસ્તિકાયત્વ

સ્વરૂપે ધર્માસ્તિકાય ધ્રુવ છે તેવી રીતે અધર્માસ્તિકાયમા પણ જાણી લેવુ ભેદ એટલોજ કે તે સ્થિતિનુ કારણ છે

એકાન્તથી આત્માને નિત્યજ માનવામા આવે તો તેના એક સ્વભાવને લીધે અવસ્થાનો ભેદ ન થઈ શકે અને તેમ થાય તો સસાર અને મોક્ષના અભાવનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય જો અવસ્થાના ભેદને કાલ્પત માનીએ તો વસ્તુની અવસ્થાનો ભેદ તે વસ્તુનો સ્વભાવ નહિ હોવાથી તે યથાર્થ જ્ઞાનનો વિષય થઈ શકે નહિ, તેને વસ્તુનો સ્વભાવજ માનવામા આવે તો વસ્તુ અનિત્ય માન્યા વિના અવસ્થા તરની ઉત્પત્તિજ ન થઇ શકે, તેથી એકાન્ત નિત્યતાનો અભાવ થાય આ પ્રમાણે એકજ પદાર્થમા ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય એ ત્રણે અ ગાને ન સ્વીકારવામા આવે તો મનુષ્યાદિ તે દેવાદિ રૂપે ન થાય તેમ ન થાય તો યમ નિયમાદિનુ પાલન કરવુ તે નિરર્થક થાય એમ થવાથી આ ામનચન વચનમાત્ર જ થાય આ સર્વ ઉત્પાદ, વ્યય વ્યવહારથકી બતાવેલા છે નિશ્ચયથકી તો દરેક પ ાર્થો દરેક ક્ષણે ઉત્પાદાદિ યુક્ત છે તેમ માનવાથીજ ભેદની સિદ્ધિ થાય છે કહ્યુ છે કે—દરેક વ્યક્તિમા ક્ષણે ક્ષણે ભિન્નભિન્નપણુ હોય છે, તેથી નરકાદિ ગતિના તેમજ સ સાર અને મોક્ષના ભેદ ઘટે છે હિ સાદિ નરકાદિનુ કારણ છે, સમ્યક્ત્વાદિ અપવર્ગનુ કારણ છે, તે સર્વ ઉત્પાદાદિ યુક્ત વસ્તુને સ્વીકાર કરવાથી ઘટે છે, જો ઉત્પાદાદિરહિત વસ્તુને માનીએ તો યુક્તિથી આ સર્વ ઘટી શકે નહિ

३० तद्भावाव्ययं नित्यम् ।

જે તે સ્વરૂપથી નાશ ન પામે તે નિત્ય છે

३१ अर्पितानर्पितसिद्धे ।

(પદાર્થોની સિદ્ધિ) વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયના જ્ઞાનવડે કરીને થાય છે.

ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય એ ત્રણ રૂપ સત્ અને નિત્ય એ બન્ને મુખ્ય અને ગૌણ ભેદથી સિદ્ધ છે જેમકે—દ્રવ્યરૂપથી મુખ્ય કરીને અને પર્યાયરૂપથી ગૌણ કરીને પદાર્થ દ્રવ્યરૂપ કહેવાય છે

३२ स्निग्धरूक्षत्वाद्बन्धः ।

સ્નિગ્ધતા અને રૂક્ષત્વ (લુખાશ) વડે કરીને બન્ધ થાય છે અર્થાત્ સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોનો લુખા પુદ્ગલો સાથે બન્ધ થાય છે

३३ न जघन्यगुणानाम् ।

એક ગુણ (અંશ) વાળા સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ પુદ્ગલોનો બન્ધ થતો નથી

३४ गुणसाम्ये सदृशानाम् ।

ગુણની સમાનતા હોતે છતે પણ સદૃશ (એક જાતના) પુદ્ગલોનો બન્ધ થતો નથી એટલે સમાન ગુણવાળા સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોનો સ્નિગ્ધ પુદ્ગલ સાથે અને રૂક્ષનો તેના રૂક્ષ પુદ્ગલ સાથે બન્ધ થતો નથી,

३५ द्व्यधिकादिगुणाना तु ।

દ્વિગુણ આદિ અધિક ગુણવાળા એક જાતના પુદ્ગલોનો બન્ધ થાય છે

३६ बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ ।

બન્ધ થયે છતે સમાન ગુણવાળાનો સમાન ગુણ પરિણામ અને હીન ગુણનો અધિક ગુણ પરિણામ થાય છે

३७ गुणपर्यायवद् द्रव्यम् ।

ગુણ અને પર્યાયવાળુ દ્રવ્ય છે, એટલે ગુણ અને પર્યાય જેને હોય તે દ્રવ્ય

३८ कालश्चेत्येके ।

કેટલાએક આચાર્ય કાળને પણ દ્રવ્ય કહે છે

३६ सोऽनन्तसमयः ।

તે કાળ અનંત સમયાત્મક છે

વર્તમાનકાળ એક સમયાત્મક અને અતીત અનાગતકાળ અનંત સમયાત્મક છે

४० द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणा ।

જે દ્રવ્યને આશ્રીને રહે અને પોતે નિર્ગુણ હોય તે ગુણ છે

४१ तद्भाव परिणाम

વસ્તુનો સ્વભાવ તે પરિણામ પૂર્વોક્ત ધર્માદિ દ્રવ્યોનો તથા ગુણોનો સ્વભાવ તે પરિણામ જાણવો

४२ अनादिरादिमांश्च ।

અનાદિ અને આદિ એમ બે પ્રકારનો પરિણામ છે, અરૂપીને વિષે અનાદિ પરિણામ છે

४३ रूपिष्वादिमान् ।

રૂપિને વિષે આદિ પરિણામ છે તે આદિ પરિણામ અનેક પ્રકારનો છે

४४ योगोपयोगौ जीवेषु ।

જીવને વિષે પણ યોગ અને ઉપયોગના પરિણામ આદિવાળા છે.

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

१ कायवाङ्मनः कर्मयोगः ।

કાયમ બંધી વચનસબંધી અને મનસબધી જે કર્મ (ક્રિયા-પ્રવર્તન-વ્યાપાર) તે યોગ કહેવાય છે

તે દરેક શુભ અને અશુભ એમ બે પ્રકારે છે અશુભયોગ આ પ્રમાણે જાણવો—હિંસા, ચોરી અને મૈથુન વગેરે કાયિક નિંદા, જૂઠું બોલવું, કઠોર વચન અને ચાડી વગેરે વાચિક અને કોઈના ધન હરણની ઈચ્છા, મારનાની ઈચ્છા, ઈર્ષા, અસયા (ગુણમા દોષારોપણ) વગેરે માનસિક આથી વિપરીત તે શુભયોગ જાણવો

२ स आस्रव ।

પૂર્વોક્ત યોગ એ આશ્રવ (કર્મ આવવાનુ કારણ) છે

३ शुभ. पुण्यस्य ।

શુભ યોગ તે પુણ્યનો આશ્રવ છે

४ अशुभ पापस्य ।

અશુભ યોગ પાપનો આશ્રવ છે

५ सकषायाकषाययो. साम्परायिकेर्य्यापथयो· ।

સકષાયી (ક્રોધાદિવાળા) ને સામ્પરાયિક અને અકષાયી (કષાયરહિત)ને ઈર્યાપથિક (ચાલવા સબધી એક સમયની સ્થિતિનો) આશ્રવ થાય છે

६ अव्रतकषायेन्द्रियक्रिया * पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंश तिसङ्ख्या पूर्वस्यभेदा ।

* ૧ શુદ્ધ દર્શન મોહનીય (સમ્યક્ત્વ મોહનીય)ના દ લીયાના અનુભવથી પ્રથમ આદિ લક્ષણવડે જાણી શકાય એવી જે જીવાદિ પદાર્થવિષયક શ્રદ્ધા તે રૂપ, જિન-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુઓ યોગ્ય પુષ્પ ધૂપાદિ સામગ્રીવડે પૂજન અને અન્ન-પાન-વસ્ત્રાદિ દેવારૂપ અનેક પ્રકારની વૈયાવચ્ચ કરવા રૂપ, શુદ્ધ સમ્યક્ત્વાદિ ભાવ વૃદ્ધિના હેતુભૂત દેવાદિના જન્મ મહોત્સવ કરવા વગેરે સાતાવેદનીય બંધના કારણભૂત તે સમ્યક્ત્વ ક્રિયા. ૨ સમ્યક્ત્વથી વિપરીત તે મિથ્યા ત્વક્રિયા ૩ ધાવન વ ગનાદિ કાયવ્યાપાર, કઠોર અને અસત્ય ભાષણ વગેરે વચન વ્યાપાર અને ઈર્ષ્યા, દ્રોહ, અભિમાન વગેરે મનોવ્યાપાર રૂપ ક્રિયા તે પ્રયોગક્રિયા. ૪ ઇંદ્રિયોની ક્રિયા અથવા આઠ પ્રકારના કર્મપુદ્ગલોનુ ગ્રહણ તે સમાદાન ક્રિયા ૫ ગમનાગમનરૂપ ક્રિયા તે ઈર્યાપથ ક્રિયા આ ક્રિયાથી કેવળીને માત્ર કાયયોગે એક સમયનો બંધ થાય છે ૬ કાયાનો દુષ્ટ વ્યાપાર તે કાયક્રિયા ૭ પરને ઉપઘાત કરે તેવા ગલ, પાશ, ઘટી વગેરે અધિકરણ એ વગેરેવડે જીવોનુ હનન કરવુ તે અધિકરણ ક્રિયા ૮ પ્રકૃષ્ટ દોષ તે પ્રદોષ-ક્રોધાદિ, તેવડે જીવ અથવા અજીવ ઉપર દ્વેષ કરવો તે પ્રદોષ ક્રિયા ૯ પોતાના કે પારકા હાથે પોતાને અથવા પરને પીડા કરવી તે પરિતાપન ક્રિયા. ૧૦ પોતાના કે પારકા જીવને હણવો હણાવવો તે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ૧૧ રાગાદિ કૌતુકવડે અશ્વાદિ જોવા તે દર્શન ક્રિયા ૧૨ રાગાદિના વશે સ્ત્રી આદિના અંગનો સ્પર્શ કરવો તે સ્પર્શન ક્રિયા ૧૩

એ પૂર્વોક્ત (સામ્પરાયિક) આશ્રવના ભેદો અવ્રત, કષાય, ઇન્દ્રિય અને ક્રિયા છે, તેના અનુક્રમે પાચ, ચાર, પાચ અને પચીશ સખ્યાવાળા ભેદો છે

જીવ, અજીવ આશ્રયી જે કર્મબધ તે પ્રત્યય ક્રિયા અથવા કર્મ બધના કારણભૂત અધિકરણ આશ્રયી ક્રિયા તે પ્રત્યય ક્રિયા ૧૪ પોતાના ભાઇ, પુત્ર, શિષ્ય, અશ્વ વગેરેની સર્વ દિશાએથી જોવા આવેલા જનોવડે પ્રશસા થયે છતે હર્ષ ધારણ કરવો તે સમતા નુપાત ક્રિયા અથવા ઘી, તેલ પ્રમુખના વાસણ ઉઘાડા રાખવાથી તેમા ત્રસાદિ જીવ પડવાથી જે ક્રિયા લાગે તે ૧૫ ઉપયોગ રહિત શૂન્યચિત્તે કરવુ તે અનાભોગ ક્રિયા ૧૬ અન્યને કરવા યોગ્ય કાર્ય, અત્યત અભિમાનવડે ગુસ્સે થવાથી પોતાના હાથે કરે તે સ્વહસ્ત ક્રિયા ૧૭ રાજા આદિના આદેશે યત્ર, શસ્ત્રાદિ ઘડાવવા તે નિસર્ગ ક્રિયા. ૧૮ જીવ અજીવનુ વિદારણ કરવુ અથવા કોઇના અછતા દૂષણ પ્રકાશ કરી તેની માન-પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરવો તે વિદારણ ક્રિયા ૧૯ જીવ કે અજીવને અન્યદ્વારા બોલાવવા તે આનયન ક્રિયા ૨૦ વીતરાગે કહેલ વિધિમા સ્વપરના હિતને વિષે પ્રમાદવશે કરી અનાદર કરવો તે અનવકાક્ષા ક્રિયા ૨૧ પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના ઉપઘાત કરનાર ખેતીઆદિનો આરભ કરવો અથવા ઘાસ વગેરે છેદવા તે આરભ ક્રિયા ૨૨ ધન ધાન્યાદિ ઉપાર્જન કરવુ અને તેના રક્ષણની મૂર્છા રાખવી તે પરિગ્રહ ક્રિયા ૨૩ કપટવડે અન્યને છેતરવુ-મોક્ષના સાધન જ્ઞાનાદિને વિષે કપટપ્રવૃત્તિ તે માયા ક્રિયા ૨૪ જિન વચનથી વિપરીત શ્રદ્ધાન કરવુ તથા વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી તે મિથ્યાદર્શન ક્રિયા ૨૫ સયમના વિઘાતકારિ કષાયાદિનો ત્યાગ નહિ

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ પાચ અવ્રત, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાય ઇંદ્રિય પાચ અને ૨૫ ક્રિયા ક્રિયાઓ ૨૫ તે આ પ્રમાણે—૧ સમ્યકત્વ, ૨ મિથ્યાત્વ, ૩ પ્રયોગ, ૪ સમાદાન, ૫ ઇર્યાપથ, ૬ કાય, ૭ અધિકરણ, ૮ પ્રદ્વેષ, ૯ પરિતાપન, ૧૦ પ્રાણાતિપાત, ૧૧ દર્શન (દૃષ્ટિ), ૧૨ સ્પર્શન, ૧૩ પ્રત્યય, ૧૪ સમતાનુપાત, ૧૫ અનાભોગ, ૧૬ સ્વહસ્ત, ૧૭ નિસર્ગ (નૈશસ્ત્ર), ૧૮ વિદારણ, ૧૯ આનયન, ૨૦ અનવકાંક્ષ, ૨૧ આરંભ, ૨૨ પરિગ્રહ, ૨૩ માયા, ૨૪ મિથ્યાત્વદર્શન અને ૨૫ અપ્રત્યાખ્યાન (આ પચીશ ક્રિયા નવતત્ત્વમા વર્ણવેલ ૨૫ ક્રિયાના જેના ભાનવાળી છે નવતત્ત્વમા આપેલ પ્રેમ અને દ્વેષ એ બે ક્રિયા આમા આપી નથી તેના બદલે સમ્યકત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયા આપી છે)

૭ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषेभ्य-स्तद्विशेष ।

એ ઓગણચાળીશ સાપનાયિક આશ્રવના ભેદોની તીવ્ર-મદ

કરવો ત અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા નવતત્વાદિ પ્રકરણાદિને વિષે સમ્યકત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયાને સ્થાને પ્રેમપ્રત્યય (માયા અને લોભના ઉદયે પરને પ્રેમ ઉપજાવવો).
(ક્રોધ અને માનના ઉ[illegible] [illegible] ઉપજાવવો)
છે અને બાકીની અર્થ [illegible] જીવ
તેની મુખ્ [illegible] પ્રત્યય
વગેરે મિ[illegible]
ક્રિયા

અને જ્ઞાત-અજ્ઞાત ભાવ વિશેષે કરીને અને વીર્ય તથા અધિકરણ વિશેષે કરીને વિશેષતા છે

८ अधिकरण जीवाजीवा ।

જીવ તથા અજીવ એ બે પ્રકારે અધિકરણ છે વળી તે બન્નેના બે બે પ્રકાર છે દ્રવ્ય અધિકરણ અને ભાવ અધિકરણ દ્રવ્યાધિકરણ છેદનભેદનાદિ દશવિધ શસ્ત્ર અને ભાવાધિકરણ એકસો આઠ પ્રકારે છે

९ आद्य *सरम्भसमारम्भारम्भयोगकृतकारितानुमतकपायविशेषैस्त्रिस्त्रिस्त्रिश्चतुश्चैकश ।

પહેલુ અર્થાત્ જીવાધિકરણ સરંભ, સમારંભ અને આરંભ એમ ત્રણ ભેદે છે વળી તે દરેકના મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગવડે કરીને ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે, એટલે નવ ભેદ થયા વળી તે દરેકના કરવુ, કરાવવુ અને અનુમોદવુ એ ત્રણ કરણવડે કરીને ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે, એટલે ૨૭ ભેદ થયા વળી તે દરેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કપાયવડે કરીને ચાર ચાર ભેદ થાય છે, એટલે કુલ ૧૦૮ ભેદ થયા

તે આ પ્રમાણે-ક્રોધકૃત વચન સરંભ, માનકૃત વચન સરંભ માયાકૃત વચન સરંભ અને લોભકૃત વચન સરંભ એ ચાર અને કારિત તથા અનુમતના ચાર ચાર મળીને બાર ભેદ વચન

---

* सरम्भ· सकपायः, परितापनया भवेत्समारम्भः ।
आरम्भः प्राणिवधः त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः ॥

સંકલ્પ-મારવાનો વિચાર તે સરંભ, પીડા ઉપજાવવી તે સમારંભ અને હિંસા કરવી તે આરંભ કહેવાય છે

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ પાંચ અવ્રત, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર કષાય ઇંદ્રિય પાંચ અને ૨૫ ક્રિયા ક્રિયાઓ ૨૫ તે આ પ્રમાણે—૧ સમ્યકત્વ, ૨ મિથ્યાત્વ, ૩ પ્રયોગ, ૪ સમાદાન, ૫ ઇર્યાપથ, ૬ કાય ૭ અધિકરણ, ૮ પ્રદોષ, ૯ પરિતાપન, ૧૦ પ્રાણાતિપાત, ૧૧ દર્શન (દૃષ્ટિ), ૧૨ સ્પર્શન, ૧૩ પ્રત્યય, ૧૪ સમન્તાનુપાત, ૧૫ અનાભોગ ૧૬ સ્વહસ્ત, ૧૭ નિસર્ગ (નૈશસ્ત્ર), ૧૮ વિદારણ ૧૯ આનયન, ૨૦ અનવકાંક્ષ, ૨૧ આરંભ, ૨૨ પરિગ્રહ, ૨૩ માયા, ૨૪ મિથ્યાત્વ દર્શન અને ૨૫ અપ્રત્યાખ્યાન (આ પચીશ ક્રિયા નવતત્ત્વમાં વર્ણવેલ ૨૫ ક્રિયાના જેવા ભાવવાળી છે નવતત્ત્વમાં આપેલ પ્રેમ અને દ્વેષ એ બે ક્રિયા આમાં આપી નથી તેના બદલે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયા આપી છે)

૭ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्य्याधिकरणविशेषेभ्य स्तद्विशेष ।

એ ઓગણચાળીશ સાંપરાયિક આશ્રવના ભેદોની તીવ્ર-મંદ

કરવો ત અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા નવતત્ત્વાદિ પ્રકરણાદિને વિષે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ બે ક્રિયાને સ્થાને પ્રેમપ્રત્યય (માયા અને લોભના ઉદયે પરને પ્રેમ ઉપજાવવો) અને દ્વેષપ્રત્યય (ક્રોધ અને માનના ઉદયે પરને દ્વેષ ઉપજાવવો) એ બે ક્રિયા છે અને બાકીની બધી સરખી છે સરાગી જીવ સ્વામી હોવાથી તેની મુખ્યતા લઇને સમ્યક્ત્વને બદલે પ્રેમપ્રત્યય અને કદાગ્રહી વગેરે મિથ્યાદૃષ્ટિ સ્વામી હોવાથી મિથ્યાત્વને બદલે દ્વેષપ્રત્યય ક્રિયા ત્યાં વર્ણવેલ છે એમ સમજવું

અને જ્ઞાત-અજ્ઞાત ભાવ વિશેષે કરીને અને વીર્ય તથા અધિકરણ વિશેષે કરીને વિશેષતા છે

८ अधिकरणं जीवाजीवा ।

જીવ તથા અજીવ એ બે પ્રકારે અધિકરણ છે વળી તે બંનેના બે બે પ્રકાર છે દ્રવ્ય અધિકરણ અને ભાવ અધિકરણ દ્રવ્યાધિકરણ છેદનભેદનાદિ દશવિધ શસ્ત્ર અને ભાવાધિકરણ એકસો આઠ પ્રકારે છે

९ आद्य *सरम्भसमारम्भारम्भयोगकृतकारितानुमतकषायविशेषैस्त्रिस्त्रिस्त्रिश्चतुश्चैकश ।

પહેલુ અર્થાત્ જીવાધિકરણ સરંભ, સમારંભ અને આરંભ એમ ત્રણ ભેદ છે વળી તે એકેકના મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ યોગવડે કરીને ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે, એટલે નવ ભેદ થયા. વળી તે એકેકના કરવુ, કરાવવુ અને અનુમોદવુ એ ત્રણ કરણવડે કરીને ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે, એટલે ૨૭ ભેદ થયા વળી તે દરેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયવડે કરીને ચાર ચાર ભેદ થાય છે, એટલે કુલ ૧૦૮ ભેદ થયા

તે આ પ્રમાણે—ક્રોધકૃત વચન સરંભ, માનકૃત વચન સરંભ માયાકૃત વચન સરંભ અને લોભકૃત વચન સરંભ એ ચાર અને કારિત તથા અનુમતના ચાર ચાર મળીને બાર ભેદ વચન

---

* सरम्भः सकषायः, परितापनया भवेत्समारम्भ ।
आरम्भः प्राणिवध. त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः ॥

સંકલ્પ-મારવાનો વિચાર તે સરંભ, પીડા ઉપજાવવી તે સમારંભ અને હિંસા કરવી તે આરંભ કહેવાય છે

અલ્પ આરંભ પરિગ્રહપણું સ્વાભાવિક નમ્રતા અને સરળતા એ મનુષ્યાયુષ્યના આશ્રવ છે

१९ निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषाम् ।

કુશીળપણું એ સર્વ (પૂર્વોક્ત ત્રણ) આયુષ્યનો આશ્રવ છે

२० सरागसंयमसंयमासंयमाकामनिर्जराबालतपांसि दैवस्य ।

સરાગસંયમ, સંયમાસંયમ (દેશવિરતિપણું), અકામનિર્જરા અને બાલતપ [અજ્ઞાનતપ] એ દેવાયુના આશ્રવ છે

२१ योगवक्रता विसंवादनं चाशुभस्य नाम्नः ।

મન, વચન, અને કાયયોગની વક્રતા [કુટિલતા] તથા વિસંવાદન (અન્યથા પ્રરૂપણા, ચિન્તનક્રિયા વગેરે) એ અશુભ નામકર્મના આશ્રવ છે

२२ विपरीतं शुभस्य ।

ઉપર કહ્યાથી વિપરીત એટલે મન, વચન, કાય યોગની સરળતા અને યથાયોગ્ય પ્રરૂપણા એ શુભ નામકર્મના આશ્રવ છે

२३ दर्शनविशुद्धिर्विनयसंपन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तितस्त्यागतपसी सङ्घसाधुसमाधिवैयावृत्त्यकरणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्तिरावश्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावनाप्रवचनवत्सलत्वमिति तीर्थकृत्त्वस्य ।

ઉત્કૃષ્ટ દર્શન શુદ્ધિ, વિનયસંપન્નતા, શીલવ્રતોમાં અનતિચારપણું, નિરંતર જ્ઞાનોપયોગ તથા સંવેગ (મોક્ષ સુખનો અભિલાષ-મોક્ષ મારગનો ઉદ્યમ), યથાશક્તિ દાન અને તપ, સંઘ અને સાધુઓની સમાધિ અને વૈયાવચ્ચ કરવું, અર્હંત, આચાર્ય, બહુશ્રુત અને પ્રવચનની ભક્તિ આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ વગેરે જરૂરી યોગ) નું કરવું, શાસનપ્રભાવના અને પ્રવચનવત્સલતા એ તીર્થંકર નામકર્મના આશ્રવ છે

२४ परात्मनिन्दाप्रशंसे सदसद्गुणाच्छादनोद्भावने च नीचैर्गोत्रस्य ।

પરનિંદા, આત્મપ્રશંસા, પરના છતા ગુણનું આચ્છાદન અને પોતાના અછતા ગુણનું પ્રગટ કરવું એ નીચ ગોત્રના આશ્રવ છે

२५ तद्विपर्ययो नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकौ चोत्तरस्य ।

ઉપર કહ્યાથી વિપરીત એટલે આત્મનિંદા, પરપ્રશંસા, પોતાના છતા ગુણનું આચ્છાદન અને પરના અછતા ગુણનું પ્રગટ કરવું, નમ્ર વૃત્તિનું પ્રવર્તન અને કોઇની સાથે ગર્વ નહિ કરવો, એ ઉચ્ચ ગોત્રના આશ્રવ છે

२६ विघ्नकरणमन्तरायस्य ।

વિઘ્ન કરવું એ અંતરાય કર્મનો આશ્રવ છે

એ પ્રકારે સાંપરાયિકના આઠ પ્રકારના જૂદા જૂદા આશ્રવો જાણવા

॥ अथ सप्तमोऽध्याय ॥

१ हिंसाऽनृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम् ।

હિંસા, અસત્ય ભાષણ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહથકી વિરમવુ તે વ્રત છે અર્થાત્ અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને નિષ્પરિગ્રહતા એ પાચ વ્રત છે

२ देशसर्वतोऽणुमहती ।

એ હિંસાદિકની દેશથકી વિરતિ તે અણુવ્રત અને સર્વથકી વિરતિ તે મહાવ્રત કહેવાય છે

३ तत्स्थैर्यार्थं भावना पञ्च पञ्च ।

એ વ્રતોની સ્થિરતા માટે દરેકની પાચ પાચ ભાવનાઓ હોય છે

પાચ વ્રતની ભાવના આ પ્રમાણે—૧ ઇર્યાસમિતિ, ૨ મનોગુપ્તિ, ૩ એષણાસમિતિ, ૪ આદાનનિક્ષેપણસમિતિ અને ૫ આલોકિત (સારા પ્રકાશવાળા સ્થાન અને ભાજનમા સારી રીતે તપાસ કરી જયણા સહિત) ભાત પાણી વાપરવુ, એ પાચ અહિંસા વ્રતની, ૧ વિચારીને ભાષણ, ૨ ક્રોધત્યાગ, ૩ લોભત્યાગ, ૪ ભયત્યાગ અને ૫ હાસ્યત્યાગ, એ પાચ સત્યવ્રતની, ૧ અનિંદ્ય વસતિ (ક્ષેત્ર) નુ યાચન, ૨ વારવાર વસતિનુ યાચન, ૩ જરૂર પુરતા પદાર્થનુ યાચન, ૪ સાધર્મિક પાસેથી ગ્રહણ તથા યાચન અને ૫ ગુરૂની અનુજ્ઞા લઈને પાન અને ભોજન કરવુ, એ પાચ અસ્તેય વ્રતની, ૧ સ્ત્રી, પશુ, પંડક (નપુંસક) વાળા સ્થાને નહિ વસવુ, ૨ રાગયુક્ત સ્ત્રીકથા ન કરવી,

૩ સ્ત્રીઓના અંગોપાંગ જોવા નહિ, ૪ પૂર્વે કરેલા વિષયભોગ સંભાળવા નહિ અને ૫ કામ ઉત્પન્ન કરે તેના ભોજન વાપરવા નહિ. એ પાંચ બ્રહ્મચર્યવ્રતની અને અકિંચન વ્રતની સ્થિરતા માટે પાંચે ઇંદ્રિયોના મનોજ્ઞ વિષય ઉપર રાગ-આસક્તિ કરવી નહિ અને અનિષ્ટ વિષય ઉપર દ્વેષ કરવો નહિ એ પાંચ ભાવના જાણવી

४ हिंसादिष्विहामुत्र चापायावद्यदर्शनम् ।

હિંસાદિને વિષે આ લોક અને પરલોકના અપાયદર્શન (શ્રેયોર્થના નાશની દૃષ્ટિ) અને અવદ્યદર્શન (નિંદનીયપણાની દૃષ્ટિ) ભાવના અર્થાત્—હિંસાદિકથી આલોક અને પરલોકને વિષે પોતાના શ્રેયનો નાશ થાય છે અને પોતે નિંદાય છે એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી મતલબ કે તેનાથી થતા અને થવાના નુકશાન ચિંતવી તેથી વિરમવું

५ दुःखमेव वा ।

અથવા હિંસાદિને વિષે દુઃખજ છે એમ ભાવવું

६ मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिक क्लिश्यमानाविनेयेषु ।

સર્વ જીવો સાથે મિત્રતા, ગુણાધિક ઉપર પ્રમોદ, દુઃખી જીવો ઉપર કરૂણાબુદ્ધિ અને અવિનીત (મૂઢ) જીવો ઉપર મધ્યસ્થતા (ઉપેક્ષા) ધારણ કરવી

७ जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ।

સંવેગ અને વૈરાગ્યને અર્થે જગત્ સ્વભાવની અને કાયસ્વભાવની ભાવના કરવી

સર્વ દ્રવ્યોનુ અનાદિ કે આદિ પરિણામે પ્રગ્ગન, અંતર્ભાવ, સ્થિતિ અન્યતન, પરસ્પર અનુગ્રહ અને વિનાશ ભાવના તે જગત સ્વભાવ આ કાયા અનિત્ય, દુખના હેતુભૂત, અસાર અને અશુચિમય છે એમ ભાવનુ તે કાયસ્વભાવ અગાઢભીરુતા, આરંભ પરિગ્રહને વિષે દોષ જોવાથી અરતિ, ધર્મ અને ધર્મીમા બહુમાન, ધર્મશ્રવણ અને સાધર્મિકના દર્શનને વિષે મનની પ્રસન્નતા અને ઉત્તરોત્તર ગુણની પ્રાપ્તિની શ્રદ્ધા તે સવેગ। શરીર, ભોગ અને સંસારની ઉદ્વિગ્નતા (ગ્લાનિ) વડે ઉપશાન્ત થયેલ પુરુષની બાહ્ય અને અભ્યંતર ઉપાધિને વિષે અનાસક્તિ તે વૈરાગ્ય

८ प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसा ।

પ્રમત્ત યોગ (મદ, વિષય, કષાય, નિદ્રા અને વિકથાના વ્યાપાર) વડે કરીને પ્રાણનો નાશ કરવો તે હિંસા

६ असदभिधानमनृतम् ।

મિથ્યા કથન તે અનૃત (અસત્ય) છે

અસત્ શબ્દે અહીં સદ્ભાવનો પ્રતિષેધ, અર્થાંતર અને ગર્હા એ ત્રણનુ ગ્રહણ કરવુ આત્મા નથી, પરલોક નથી એ પ્રકારે બોલવુ તે ભૂતનિહ્નવ (છતી વસ્તુનો નિષેધ કરવો) અને ચોખાના દાણા જેવડો અથવા અંગુઠાના પર્વ જેવડો આત્મા છે, સૂર્ય જેવો તેજસ્વી અને નિષ્ક્રિય આત્મા છે એમ કહેવુ તે અભૂતોદ્ભાવન (અસત્ પદાર્થનુ પ્રતિપાદન કરવુ), એ બે ભેદે સદ્ભાવ પ્રતિષેધ છે ગાયને અશ્વ અને અશ્વને ગાય કહેવુ તે અર્થાંતર હિંસા, કઠોરતા અને પૈશુન્ય વગેરે યુક્ત વચન તે ગર્હા, તે સત્ય છતા પાપ નિંદિત હોવાથી અસત્યજ છે

१० अदत्तादानं स्तेयम् ।

અદત્ત (કોઇએ નાહ આપેલ) વસ્તુનું ગ્રહણ તે ચોરી કહેવાય છે

११ मैथुनमब्रह्म ।

સ્ત્રી પુરૂષનું કર્મ-મૈથુન (સ્ત્રીમિલન) તે અબ્રહ્મ કહેવાય છે

१२ मूर्च्छा परिग्रह ।

મૂર્ચ્છા પરિગ્રહ છે

१३ निःशल्यो व्रती ।

શલ્ય (માયા નિયાણ અને મિથ્યાત્વ) રહિત હોય તે વ્રતી કહેવાય છે

१४ अगार्यनगारश्च ।

પૂર્વોક્ત વ્રતી અગારી (ગૃહી) અને અણગારી (સાધુ) એ બે ભેદ હોય છે

१५ अणुव्रतोऽगारी ।

અણુવ્રતવાળો અગારી વ્રતી છે

१६ दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामायिकपौषधोपवासोपभोगपरिभोगातिथिसंविभागव्रतसंपन्नश्च ।

દિક્પરિમાણવ્રત, દેશાવકાશિકવ્રત, અનર્થદંડવિરમણવ્રત, સામાયિકવ્રત, પૌષધોપવાસવ્રત, ઉપભોગપરિભોગપરિમાણવ્રત અને

અતિથિસ વિભાગવ્રત એ વ્રતોથી પણ યુક્ત હોય તે અગારી વ્રતી કહેવાય છે અર્થાત્ પાચ અણુવ્રત અને આ સાત (શીલ) મળી બાર વ્રત ગૃહસ્થને હોય

દશ દિશાઓમા જવા આવવાનુ પરિમાણ કરવુ તે દિગવ્રત પોતાને આચરણ કરનારા ઘર, ક્ષેત્ર, ગામ આદિમા ગમનાગમ નનો યથાશક્તિ અભિગ્રહ તે દેશવ્રત ભોગોપભોગથી વ્યતિરિક્ત ૫ યોનિ માટે દંડ (કર્મબધ) તે અનર્થદંડ, તેની વિરતિ તે અનર્થદંડ વિરમણવ્રત નિયત-કાળ સુધી સાવદ્ય યોગનો ત્યાગ તે સામાયિકવ્રત. પર્વ દિવસે ઉપવાસ કરી પૌષધ કરવો તે પૌષધોપવાસવ્રત બહુ સાવદ્ય ઉપભોગપરિભોગ યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ અને અલ્પ સાવદ્ય ઉપભોગપરિભોગ યોગ્ય વસ્તુનુ પરિમાણ તે *ઉપભોગપરિભોગવ્રત ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યવડે તૈયાર કરેલ કલ્પનીય આહારાદિ પદાર્થો દેશ, કાળ, સત્કાર અને શ્રદ્ધાયોગે અત્યત અનુગ્રહબુદ્ધિએ સયમી પુરૂષોને આપવા તે અતિથિસ વિભાગવ્રત

૧૭ मारणान्तिकीं सलेखनां जोषिता ।

વળી તે વ્રતી મારણાન્તિક સલેખનાનો સેવનાર હોવો જે એ

કાળ, સઘયણ, દુર્બળતા અને ઉપસર્ગ દોષથી ધર્માનુષ્ઠાનની પરિહાણિ જાણીને ઊણોદરી આદિ તપવડે આત્માને નિયમમા લાવી ઉત્તમવ્રતસંપન્ન હોય તે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરી જીવન પર્યંત ભાવના અને અનુપ્રેક્ષામા તત્પર રહી, સ્મરણ અને સમાધિમા બહુધા પરાયણ થઈ, મરણ સમયની સલેખના (અનશન)ને સેવનાર મોક્ષમાર્ગનો આરાધક થાય છે

---

* ખાનપાનાદિ એક વખત ભોગવાય તે ઉપભોગ અને વસ્ત્ર અલંકારાદિ વારવાર ભોગવાય તે પરિભોગ

१८ शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः सम्यग्दृष्टेरतिचाराः ।

શકા (સિદ્ધાતની વાતોમા શકા), આકાક્ષા (પર મતની ઇચ્છા, આલોક પરલોકના વિષયની ઇચ્છા), વિચિકિત્સા (ધર્મના ફળની શકા લાવવી-સાધુ સાધ્વીના મલિન ગાત્ર દેખી દુગછા કરવી, આ પણ છે આ પણ છે એવો મતિનો ભ્રમ), અન્યદૃષ્ટિ (ક્રિયા અક્રિયા, વિનય અને અજ્ઞાન મતવાળા) ની પ્રશસા કરવી અને અન્યદૃષ્ટિનો પરિચય કરવો (કપટથી કે સરલપણે છતા અછતા ગુણોનુ કહેવુ તે સસ્તવ). એ સમ્યગ્દૃષ્ટિના અતિચારો છે

१९ व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम् ।

અહિસાદિ પાચ અણુવ્રત અને દિગ્વ્રતાદિ સાત શીલને વિષે અનુક્રમે (આ ગળ કહીશુ તે મુજબ) પાચ પાચ અતિચારો હોય છે

२० बन्धवधच्छविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननिरोधाः ।

બન્ધ (બાધવુ), વધ (મારવુ), છવિછેદ (નાક કાન વિધવા. ડામ દેવા વિગેરે), અતિભારારોપણ (હદ ઉપરાન ભાર ભરવો) અને અન્નપાન નિરોધ (ખાનાપીનાનો વિછોહ પાડવો), એ પાચ અહિસાવ્રતના અતિચાર છે

२१ मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासापहारसाकारमन्त्रभेदाः ।

મિથ્યા ઉપદેશ (જૂઠી સલાહ), રહસ્યાભ્યાખ્યાન (સ્ત્રી પુ-

રૂપના ગુપ્ત ભેદ પ્રગટ કરવા), કૂટલેખ ક્રિયા (ખોટા દસ્તાવેજ કરવા), ન્યાસાપહાર (થાપણ ઓળવવી) અને સાકારમંત્રભેદ (ચાડી કરવી, ગુપ્ત વાત કહી દેવી), એ બીજા વ્રતના અતિચાર છે

२२ स्तेनप्रयोगतदाहृतादानविरुद्धराज्यातिक्रमहीनाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्यवहारा. ।

સ્તેનપ્રયોગ (ચોરને સહાય આપી તેના કામને ઉત્તેજન આપવું), તદાહૃતાદાન (તેની લાવેલ વસ્તુ થોડા મૂલ્યે ખરીદ કરવી), વિરુદ્ધ રાજ્યાતિક્રમ (રાજ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય કરવું—રાજાએ નિષિદ્ધ કરેલા દેશમાં ગમન કરવું), હીનાધિક માનોન્માન (તોલ માપમાં ઓછું દેવું આપવું લેવું) અને પ્રતિરૂપકવ્યવહાર (સારી ખોટી વસ્તુને ભેળસેળ કરવી), એ અસ્તેય વ્રતના અતિચાર છે

२३ परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमनानङ्गक्रीडातीव्रकामाभिनिवेशा ।

પરવિવાહ કરણ (પારકા વિવાહ કરાવવા), ઇત્વર પરિગૃહીતાગમન (થોડા કાળ માટે કોઈએ સ્ત્રી કરીને રાખેલ સ્ત્રીની સાથે સંગ કરવો), અપરિગૃહીતાગમન (પરણ્યા વિનાની—વેશ્યા વગેરે સ્ત્રી સાથે સંગ કરવો), અનંગક્રીડા (નિયમ વિરુદ્ધ અંગોવડે ક્રીડા કરવી) અને તીવ્ર કામાભિનિવેશ (કામથી અત્યંત વિહ્વળ થવું), એ પાંચ બ્રહ્મચર્યવ્રતના અતિચાર છે

२४ क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदासीदासकुप्यप्रमाणातिक्रमा ।

१ क्षेत्र-वास्तु २ हिरण्य-सुवर्ण ३ धन-धान्य, ४ दास-दासी अने ५ कुप्य (ताबा पीतळ आदि धातुना वासण वगेरे) ना परिमाणनु अतिक्रमण करवु, ए पाच अतिचार परिग्रह परिणाम व्रतना जाणवा.

२५ ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानि।

ऊर्ध्वदिग्व्यतिक्रम (नियम उपरात आगळ जवु) तिर्यग् दिग् व्यतिक्रम, अधो दिग् व्यतिक्रम, क्षेत्रवृद्धि (एक बाजु घटाडी बीजी बाजु वधारवु) अने स्मृत्यतर्धान (याददास्तनु विस्मरण थवाथी नियम उपरातनी दिशामा गमन करवु) ए पाच दिग् विरमण व्रतना अतिचार छे

२६ आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपाः।

आनयन प्रयोग (नियमित भूमिथकी बाहेरथी इच्छित वस्तु मगाववी), प्रेष्यप्रयोग (मोकलवी), शब्दानुपात (शब्द करी बोलाववो), रूपानुपात (पोतानु रूप देखाडी बोलाववो) अने पुद्गल प्रक्षेप (माटी पत्थर वगेरे पुद्गल फेकी बोलाववो), ए प्रकारे देशावकाशिक व्रतना पाच अतिचार जाणवा

२७ कन्दर्पकौकुच्यमौखर्यासमीक्ष्याधिकरणोपभोगाधिकत्वानि।

कदर्प (रागयुक्त असभ्य वचन बोलवा, हास्य करवु), कौकुच्य (दुष्ट कायप्रचारनी साथे रागयुक्त असभ्य भाषण अने हास्य करवु), मुखरता (असबद्ध-हद विनानु बोलवु), अस-

સીક્ષ્યાવકરણ (વિના વિચાર્યા અધિકરણ એકત્ર કરવા) અને ઉ-પભોગાધિકત્વ (ઉપભોગ કરતા વધારે વસ્તુઓ એકત્ર કરવી), એ પાચ અનર્થદંડવિરમણવ્રતના અતિચાર છે

૨૮ योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

કાયદુષ્પ્રણિધાન (અજયણાથી પ્રવૃત્તિ), વાગ્દુષ્પ્રણિધાન, મનોદુષ્પ્રણિધાન, અનાદર અને સ્મૃત્યનુપસ્થાપન (સામાયિક લેવુ વિસાર્યુ, એ ઘડી પહેલા પાર્યુ, પારવુ વિસાર્યુ આદિ વિસ્મરણપણ), એ પાચ સામાયિકવ્રતના અતિચાર છે

૨૯ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત ઉત્સર્ગ (બરાબર રીતે નહિ જોયેલ અને નહિ પ્રમાર્જેલ ભૂમિમા લઘુનીતિ વડીનીતિ કરવા), અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિત ભૂમિમા વસ્તુ લેવી મૂકવી, અપ્રત્યવેક્ષિત અપ્રમાર્જિતભૂમિમા સથારો કરવો વ્રતને વિષે અનાદર કરવો અને સ્મૃત્યનુપસ્થાપન (ભૂલી જવુ) એ પૌષધોપવાસવ્રતના પાચ અતિચાર છે

૩૦ सचित्तसंबद्धसंमिश्राभिषवदुष्पक्वाहाराः ।

સચિત્ત આહાર, સચિત્ત વસ્તુના સબધવાળો આહાર, સચિત્ત વસ્તુથી મિશ્રિત આહાર, તુચ્છાહાર, કાચોપાકો સચિત્ત આહાર, એ પાચ ઉપભોગપરિભોગ વિરમણ વ્રતના અતિચાર છે

૩૧ सचित्तनिक्षेपपिधानपरव्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमाः ।

સચિત્તનિક્ષેપ (પ્રાસુક આહારાદિ સચિત્ત વસ્તુ ઉપર મૂકવા, સચિત્તપિધાન (પ્રાસુક આહારાદિને સચિત્ત વસ્તુવડે ઢાંકી દેવા), પરવ્યપદેશ કરવો (ન આપવા માટે પોતાની વસ્તુ પરની છે એમ કહે), માત્સર્ય (અભિમાન લાવી દાન દેવુ) અને કાલાતિક્રમ (ભોજનકાળ વિત્યાબાદ નિમંત્રણ કરવુ), એ પાચ અતિચાર અતિથિસંવિભાગ વ્રતના છે

૩૨ जीवितमरणाशंसामित्रानुरागसुखानुबन्धनिदानकरणानि ।

જીવિતાશંસા (જીવનાની ઇચ્છા), મરણાશંસા, મિત્રાનુરાગ, સુખાનુબંધ અને નિદાનકરણ (નિયાણ બાંધવુ), એ પાચ સંલેખનાના અતિચાર જાણવા

૩૩ अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो दानम् ।

ઉપકારબુદ્ધિએ પોતાની વસ્તુનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ બીજાને આપવી તે દાન કહેવાય છે

૩૪ विधिद्रव्यदातृपात्रविशेषात्तद्विशेषः ।

વિધિ (કલ્પનીયતા વગેરે), દ્રવ્ય, દાતાર અને પાત્રની વિશેષતાવડે કરીને તે દાનની વિશેષતા હોય છે, એટલે ફળની તરતમતા હોય છે

॥ अथ अष्टमोऽध्याय ॥

१ मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः।

મિથ્યાદર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ એ કર્મબંધના હેતુઓ છે

સમ્યગ્ દર્શનથી વિપરીત તે મિથ્યાદર્શન તે અભિગૃહીત (જાણ્યા છતા હઠ કદાગ્રહવડે પોતાના મતને વળગી રહે તે, ઢંઢક પાખંડીના મત) અને અનભિગૃહીત-એમ બે પ્રકારે મિથ્યાત્વ છે વિરતિથી વિપરીત તે અવિરતિ યાદાસ્તનુ અનવસ્થાન અથવા મોક્ષના અનુષ્ઠાનમા અનાદર અને મન વચન કાયાના યોગનુ દુષ્પ્રણિધાન તે પ્રમાદ એ મિથ્યાદર્શનાદિ પાંચ હેતુઓમાના પ્રથમના છતે પાછળના નિશ્ચે હોય અને ઉત્તરોત્તર પાછળના છતે પ્રથમનાની ભજના (અનિયમ) જાણવી

२ सकषायत्वाज्जीव कर्मणो योग्यान्पुद्गलानादत्ते ।

કષાયવાળો હોવાથી જીવ કર્મને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે

३ स बन्ध ।

જીવવડે પુદ્ગલોનુ જે ગ્રહણ તે બંધ છે

४ प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशास्तद्विधय ।

પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ એ ચાર ભેદ તે બંધના છે

५ आद्यो ज्ञानदर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुष्क नामगोत्रान्तरायाः ।

પહેલા પ્રકૃતિબંધ—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ક, નામ ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ પ્રકારે છે;

६ पञ्चनवद्व्यष्टाविंशतिचतुर्द्विचत्वारिंशद्द्विपञ्चभेदा यथाक्रमम् ।

તે આઠ પ્રકારના પ્રકૃતિબંધના એકેકના અનુક્રમે પાંચ, નવ, બે, અઠ્ઠાવીશ, ચાર, બહેતાલીશ બે અને પાંચ ભેદો હોય છે

७ मत्यादीनाम् ।

મતિજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાન હોવાથી તેના આવરણ પણ મતિજ્ઞાનાવરણીય વગેરે પાંચ ભેદ છે

८ चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानां निद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धिवेदनीयानि च ।

ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ અવધિદર્શનાવરણ કેવળદર્શનાવરણ, *નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા અને સ્ત્યાનદ્ધિવેદનીય એ નવ દર્શનાવરણના ભેદો છે

* જેના ઉદયથી નિદ્રાવસ્થામાંથી સુખે કરીને પ્રતિબોધ (જાગવું) થાય તે નિદ્રા જેના ઉદયથી નિદ્રાવસ્થામાંથી દુઃખે કરીને જાગૃત અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય તે નિદ્રાનિદ્રા જેના ઉદયથી ઉભા અને બેઠા થકા નિદ્રા આવે

९ सदसद्वेद्ये ।

વેદનીયકર્મ-સાતા અને અસાતા વેદનીય,એમ બે પ્રકારે છે

१० दर्शनचारित्रमोहनीयकषायनोकषायवेदनीयाख्यास्त्रिद्विषोडशनवभेदाः सम्यक्त्वमिथ्यात्वतदुभयानि कषायनोकषायावनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसञ्ज्वलनविकल्पाश्चैकशः क्रोधमानमायालोभाः हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सास्त्रीपुनपुंसकवेदाः * ।

મોહનીયના—૧ દર્શન મોહનીય તથા ૨ ચારિત્રમોહનીય એ બે ભેદ છે તે દર્શનમોહનીયના—૧ સમ્યક્ત્વમોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય અને ૩ મિશ્રમોહનીય એવા ત્રણ ભેદ છે ચારિત્ર મોહનીયના—૧ કષાયવેદનીય અને ૨ નોકષાયવેદનીય એના બે ભેદ

તે પ્રચલા જેના ઉદયથી ચાલતા ચાલતા નિદ્રા આવે તે પ્રચલાપ્રચલા અને જેના ઉદયથી દિવસે ચિંતવેલું કાર્ય રાત્રિએ નિદ્રાવસ્થામાં જાગૃતિની પેઠે કરે તે સ્ત્યાનગૃદ્ધિ (થીણદ્ધિ) આ નિદ્રા વખતે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણ વાળાને વાસુદેવના બળ કરતા અર્ધ બળ હોય છે આ જીવ નરકગામી જાણવો બીજા સંઘયણવાળાને આ નિદ્રામાં પોતાના સહજ બળથી બમણું ત્રમણું બળ હોય છે

* આ આઠમા તથા દશમા સૂત્રની વિશેષ સમજ પહેલા કર્મગ્રંથથી જાણી લેવી

છે તે કષાયવેદનીયના—૧ અનંતાનુબંધી, ૨ અપ્રત્યાખ્યાની, ૩ પ્રત્યાખ્યાની અને ૪ સંજ્વલન એ ચાર ભેદ છે વળી તે ચારના એકેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર ચાર ભેદ થવાથી ૧૬ ભેદ થાય છે અને નોકષાયવેદનીય—૧ હાસ્ય, ૨ રતિ, ૩ અરતિ, ૪ શોક, ૫ ભય, ૬ દુગંછા, ૭ સ્ત્રીવેદ, ૮ પુરૂષવેદ અને ૯ નપુંસકવેદ એમ નવ ભેદ છે

११ नारकतैर्यग्योनमानुषदैवानि ।

નારકસંબંધી, તિર્યંચસંબંધી, મનુષ્યસંબંધી અને દેવતાસંબંધી એમ ચાર પ્રકારે આયુષ્યકર્મ છે

१२ गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्गनिर्माणबन्धनसङ्घातसंस्थानसहननस्पर्शरसगन्धवर्णानुपूर्व्यगुरुलघूपघातपराघातातपोद्योतोच्छ्वासविहायोगतयः प्रत्येकशरीरत्रससुभगसुस्वरशुभसूक्ष्मपर्याप्तस्थिरादेययशांसि सेतराणि तीर्थकृत्त्वं च ।

૧ ગતિ, ૨ જાતિ, ૩ શરીર, ૪ અંગોપાંગ, ૫ નિર્માણ, ૬ બંધન, ૭ સંઘાત, ૮ સંસ્થાન ૯ સંહનન (સંઘયણ), ૧૦ સ્પર્શ, ૧૧ રસ, ૧૨ ગંધ, ૧૩ વર્ણ, ૧૪ આનુપૂર્વી, ૧૫ અગુરૂલઘુ, ૧૬ ઉપઘાત, ૧૭ પરાઘાત ૧૮ આતપ ૧૯ ઉદ્યોત, ૨૦ ઉચ્છ્વાસ, ૨૧ વિહાયોગતિ, ૨૨ પ્રત્યેકશરીર, ૨૩ ત્રસ, ૨૪ સૌભાગ્ય, ૨૫ સુસ્વર, ૨૬ શુભ, ૨૭ સૂક્ષ્મ, ૨૮ પર્યાપ્ત, ૨૯ સ્થિર, ૩૦ આદેય, ૩૧ યશ, પ્રતિપક્ષી સાથે એટલે ૩૨ સાધારણ, ૩૩ સ્થાવર, ૩૪ દુર્ભાગ ૩૫ દુઃસ્વર, ૩૬ અશુભ, ૩૭ બાદર, ૩૮ અપર્યાપ્ત, [illegible]

९ सदसद्वेद्ये ।

વેદનીયકર્મ–સાતા અને અસાતા વેદનીય, એમ બે પ્રકારે છે

१० दर्शनचारित्रमोहनीयकषायनोकषायवेदनीयाख्यास्त्रिद्विषोडशनवभेदाः सम्यक्त्वमिथ्यात्वतदुभयानि कषायनोकषायावनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसञ्ज्वलनविकल्पाश्चैकशः क्रोधमानमायालोभा हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सास्त्रीपुनपुंसकवेदाः * ।

મોહનીયના—૧ દર્શન મોહનીય તથા ૨ ચારિત્રમોહનીય એ બે ભેદ છે તે દર્શનમોહનીયના—૧ સમ્યક્ત્વમોહનીય, ૨ મિથ્યાત્વ મોહનીય અને ૩ મિશ્રમોહનીય એના ત્રણ ભેદ છે ચારિત્ર મોહનીયના—૧ કષાયવેદનીય અને ૨ નોકષાયવેદનીય એના બે ભેદ

તે પ્રચલા જેના ઉદયથી ચાલતાં ચાલતા નિદ્રા આવે તે પ્રચલાપ્રચલા અને જેના ઉદયથી દિવસે ચિંતવેલું કાર્ય રાત્રિએ નિદ્રાવસ્થામા જાગૃતિની પેઠે કરે તે સ્ત્યાનર્દ્ધિ (થીણુદ્ધિ) આ નિદ્રા વખતે વજ્રઋષભનારાચ સંઘયણવાળાને વાસુદેવના બળ કરતાં અર્ધ બળ હોય છે આ જીવ નરકગામી જાણવો બીજા સંઘયણવાળાને આ નિદ્રામા પોતાના સહજ બળથી બમણું ત્રમણું બળ હોય છે

* આ આઠમા તથા દશમા સૂત્રની વિશેષ સમજ પહેલા કર્મગ્રંથથી જાણી લેવી

છે તે કષાયવેદનીયના—૧ અનંતાનુબંધી, ૨ અપ્રત્યાખ્યાની, ૩ પ્રત્યાખ્યાની અને ૪ સંજ્વલન એ ચાર ભેદ છે વળી તે ચારના એકેકના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એમ ચાર ચાર ભેદ થવાથી ૧૬ ભેદ થાય છે અને નોકષાયવેદનીય—૧ હાસ્ય, ૨ રતિ, ૩ અરતિ, ૪ શોક, ૫ ભય, ૬ દુગંછા, ૭ સ્ત્રીવેદ, ૮ પુરૂષવેદ અને ૯ નપુંસકવેદ એમ નવ ભેદ છે

११ नारकतैर्यग्योनमानुषदैवानि ।

નારકસંબંધી, તિર્યંચસંબંધી, મનુષ્યસંબંધી અને દેવતાસંબંધી એમ ચાર પ્રકારે આયુષ્યકર્મ છે

१२ गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्गनिर्माणबन्धनसङ्घातसंस्थानसंहननस्पर्शरसगन्धवर्णानुपूर्व्यगुरुलघूपघातपराघातातपोद्योतोच्छ्वासविहायोगतयः प्रत्येकशरीरत्रससुभगसुस्वरशुभसूक्ष्मपर्याप्तस्थिरादेययशांसि सेतराणि तीर्थकृत्त्वं च ।

૧ ગતિ, ૨ જાતિ, ૩ શરીર, ૪ અંગોપાંગ, ૫ નિર્માણ ૬ બંધન, ૭ સંઘાત, ૮ સંસ્થાન, ૯ સંહનન (સંઘયણ), ૧૦ સ્પર્શ, ૧૧ રસ, ૧૨ ગંધ, ૧૩ વર્ણ ૧૪ આનુપૂર્વી, ૧૫ અગુરૂલઘુ, ૧૬ ઉપઘાત, ૧૭ પરાઘાત ૧૮ આતપ ૧૯ ઉદ્યોત, ૨૦ ઉચ્છ્વાસ, ૨૧ વિહાયોગતિ, ૨૨ પ્રત્યેકશરીર, ૨૩ ત્રસ, ૨૪ સૌભાગ્ય, ૨૫ સુસ્વર, ૨૬ શુભ, ૨૭ સૂક્ષ્મ, ૨૮ પર્યાપ્ત ૨૯ સ્થિર ૩૦ આદેય, ૩૧ યશ, પ્રતિપક્ષી સાથે એટલે ૩૨ સાધારણ, ૩૩ સ્થાવર, ૩૪ દુર્ભગ, ૩૫ દુઃસ્વર, ૩૬ અશુભ, ૩૭ બાદર, ૩૮ અપર્યાપ્ત, ૩૯

અસ્થિર, ૪૦ અનાદેય, ૪૧ અયશ અને ૪૨ તીર્થંકરત્વ એ ૪૨ ભેદ નામકર્મના જાણવા

१३ उच्चैर्नीचैश्च ।

ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્ર એવા બે ભેદ ગોત્રકર્મના છે

१४ दानादीनाम् ।

દાનાદિના વિઘ્નકર્તા તે અંતરાય છે ૧ દાનાંતરાય, ૨ લાભાંતરાય, ૩ ભોગાન્તરાય ૪ ઉપભોગાન્તરાય અને ૫ વીર્યાન્તરાય એમ તેના પાંચ ભેદ થાય છે

१५ आदितस्तिसृणामन्तरायस्य च त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य परा स्थिति ।

પ્રથમના ત્રણ કર્મ એટલે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને વેદનીયની અને અંતરાય-કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડી સાગરોપમની છે

१६ सप्ततिर्मोहनीयस्य ।

મોહનીયકર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની પરા (ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિ છે

१७ नामगोत्रयोर्विंशति ।

નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની વીશ કોડાકોડી સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે

१८ त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुष्कस्य ।

આયુષ્કર્મની ૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી

१६ अपरा द्वादशमुहूर्त्ता वेदनीयस्य ।

વેદનીયકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ *બાર મુહૂર્તની છે

२० नामगोत्रयोरष्टौ ।

નામકર્મ અને ગોત્રકર્મની જઘન્ય સ્થિતિ આઠ મુહૂર્તની છે

२१ शेषाणामन्तर्मुहूर्त्तम् ।

બીજા કર્મની એટલે—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, આયુષ્ક અને અંતરાયકર્મની અંતર્મુહૂર્ત જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી

२२ विपाकोऽनुभाव. ।

કર્મના વિપાકને અનુભાવ (રસપણે ભોગવવુ) કહે છે

સર્વ પ્રકૃતિઓનુ ફળ એટલે વિપાકોદય તે અનુભાવ છે વિવિધ પ્રકારે ભોગવવુ તે વિપાક તે વિપાક તથાપ્રકારે તેમજ અન્ય પ્રકારે પણ થાય છે કર્મવિપાકને ભોગવતો જીવ મૂળ પ્રકૃતિથી અભિન્ન એવી ઉત્તર પ્રકૃતિને વિષે કર્મ નિમિત્તક અનાભોગ વીર્યપૂર્વક કર્મનુ સંક્રમણ કરે છે બંધવિપાકના નિમિત્તવડે અન્ય જાતિ હોવાથી મૂળ પ્રકૃતિઓને વિષે સંક્રમણ થતુ નથી ઉત્તર પ્રકૃતિઓને વિષે પણ દર્શનમોહનીય, ચારિત્રમોહનીય, સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિથ્યાત્વમોહનીય અને આયુષ્ય નામકર્મનુ જાત્યંતર અનુબંધ, વિપાક અને નિમિત્તવડે અન્ય જાતિ હોવાથી સંક્રમણ થતુ નથી અપવર્તન તો સર્વ પ્રકૃતિનુ હોય છે

२३ स यथानाम ।

તે અનુભાવ ગતિ જાતિ આદિના નામ પ્રમાણે ભોગવાય છે

२४ ततश्च निर्जरा ।

---

*કોઇક આચાર્ય એક મુહૂર્તની કહે છે

વિપાકથી નિર્જરા થાય છે

અહીં સૂત્રમા "ચ" શબ્દ મૂક્યો છે તે બીજા હેતુની અપેક્ષા સૂચવે છે એટલે અનુભાવથી અને અન્ય પ્રકારે (તપવડે) નિર્જરા થાય છે

२५ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात्सूक्ष्मैकक्षेत्रावगाढस्थिताः सर्वात्मप्रदेशेष्वनन्तानन्तप्रदेशाः ।

નામકર્મને લીધે સર્વ આત્મપ્રદેશે કરીને મન આદિના વ્યાપારથી સૂક્ષ્મ, તેજ આકાશપ્રદેશને અવગાહીને રહેલા, સ્થિર રહેલા, અનંતાનંત પ્રદેશવાળા કર્મપુદ્ગલો સર્વ બાજુએથી બંધાય છે

નામ પ્રત્યયિક—નામકર્મને લીધે પુદ્ગલો બંધાય છે કઈ દિશાએથી બંધાય? ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ સર્વદિશાથી આવેલા પુદ્ગલો બંધાય શાથી બંધાય? મન વચન કાયાના વ્યાપારવિશેષે કરી બંધાય કેવા? સૂક્ષ્મ બંધાય, બાદર ન બંધાય વળી એક ક્ષેત્રમા અવગાહી સ્થિર રહેલા હોય તે બંધાય આત્માના કયા પ્રદેશો બંધાય? આત્માના સર્વ પ્રદેશોમા સર્વ કર્મપ્રકૃતિના પુદ્ગલો બંધાય કેવા પુદ્ગલો બંધાય? અનન્તાનન્ત પ્રદેશાત્મક કર્મના પુદ્ગલો હોય તેજ બંધાય, સંખ્યાત, અસંખ્યાત કે અનંતપ્રદેશી પુદ્ગલો બંધાય નહિ

२६ सद्वेद्यसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यम् ।

સાતાવેદનીય, સમ્યક્ત્વ, હાસ્ય, રતિ, પુરૂષવેદ, શુભ આયુષ્યો (દેવ, મનુષ્ય), શુભ નામકર્મની પ્રકૃતિઓ અને શુભ ગોત્ર અર્થાત્ ઉચ્ચગોત્ર તે પુણ્ય છે તેનાથી વિપરીત કર્મ તે પાપ છે

—✻◎◎◎✻—

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

१ आस्रवनिरोध संवरः ।

આશ્રવનો નિરોધ કરવો તે સંવર જાણવો

२ स गुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीषहजयचारित्रैः ।

તે સંવર ગુપ્તિ, સમિતિ, યતિધર્મ, અનુપ્રેક્ષા (ભાવના), પરીષહજય તથા ચારિત્રવડે કરીને થાય છે

३ तपसा निर्जरा च ।

તપવડે નિર્જરા તથા સંવર થાય છે

४ सम्यग्योगनिग्रहो गुप्तिः ।

સમ્યક્ પ્રકારે મન, વચન અને કાયાના યોગનો નિગ્રહ કરવો તે ગુપ્તિ કહેવાય છે

સમ્યક્ એટલે ભેદ પૂર્વક સમજીને સમ્યગ્ દર્શન પૂર્વક આદરવું શયન, આસન, આદાન (ગ્રહણ કરવું), નિક્ષેપ (મૂકવું) અને સ્થાન ચક્રમણ (એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને જવું) ને વિષે કાયચેષ્ટાનો [1]નિયમ તે કાયગુપ્તિ યાચન (માગવું), પ્રશ્ન અને પૂછેલાનો ઉત્તર દેવો, એને વિષે વચનનો નિયમ (જરૂર પુરતું બોલવું અથવા મોન ધારણ કરવું) તે વચનગુપ્તિ સાવદ્ય સંકલ્પનો નિરોધ તથા કુશલ ([2]શુભ) સંકલ્પ કરવો અથવા શુભાશુભ સંકલ્પનો સર્વથા નિરોધ તે મનોગુપ્તિ

---

૧ આ પ્રકારે કરવું અને આ પ્રકારે ન કરવું એવી કાયવ્યાપારની વ્યવસ્થા.
૨ મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ

५ ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गाः समितयः ।

ઈર્યાસમિતિ (જોઈને ચાલવુ), ભાષાસમિતિ (હિતકારક[1] બોલવુ), એષણા (શુદ્ધ આહાર આદિની ગવેષણા) સમિતિ, આદાન નિક્ષેપ (પૂજી પ્રમાર્જીને લેવુ મેલવુ) સમિતિ અને ઉત્સર્ગ સમિતિ (પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ), એ પાચ સમિતિ છે

६ उत्तमः क्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसयमतपस्त्यागाकिंचन्यब्रह्मचर्याणि धर्म ।

૧ ક્ષમા, ૨ નમ્રતા, ૩ સરળતા, ૪ શૌચ, ૫ સત્ય ૬ સયમ, ૭ તપ, ૮ નિર્લોભિતા, ૯ નિષ્પરિગ્રહતા અને ૧૦ બ્રહ્મચર્ય એ દશ પ્રકારે યતિધર્મ ઉત્તમ છે

યોગનો નિગ્રહ તે સયમ સત્તર પ્રકારે છે—૧ પૃથ્વીકાય સયમ, ૨ અપ્કાય સયમ ૩ તેઉકાય સયમ, ૪ વાઉકાય સયમ, ૫ વનસ્પતિકાય સયમ, ૬ બેઇંદ્રિય સયમ, ૭ તેઇંદ્રિય સયમ, ૮ ચોરિંદ્રિય સયમ, ૯ પચેંદ્રિય સયમ, ૧૦ પ્રેક્ષ્ય (જોવુ) સયમ ૧૧ ઉપેક્ષ્ય સયમ, ૧૨ અપહૃત્ય (પરઠવવુ) સયમ, ૧૩ પ્રમૃજ્ય (પૂજવુ) સયમ, ૧૪ કાય સયમ, ૧૫ વચન સયમ, ૧૬ મન સયમ અને ૧૭ ઉપકરણ સયમ વ્રતની પરિપાલના, જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ અને કષાયની ઉપશાંતિને અર્થે ગુરુકુળવાસ તે બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ ગુરુની આજ્ઞાને આધીન રહેવુ તે બ્રહ્મચર્ય મૈથુનત્યાગ મહાવ્રતની ભાવના અને ઇન્દ્રિત સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ, શબ્દ તથા વિભૂષાને વિષે અપ્રસન્નતા એ બ્રહ્મચર્યના વિશેષ ગુણો છે

---

૧ હિતકારક પરિમિત અસંદિગ્ધ, નિરવદ્ય અને ચોક્કસ અર્થવાળુ વચન

७ अनित्याशरणसंसारैकत्वान्यत्वाशुचित्वास्रवसंवरनिर्जरालोकबोधिदुर्लभधर्मस्वाख्याततत्त्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षा. ।

૧ અનિત્ય, ૨ અશરણ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિત્વ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિ દુર્લભ અને ૧૨ ધર્મને વિષે વર્ણવેલ તત્ત્વોનુ અનુચિંતન (મનન-નિદિધ્યાસન) તે બાર પ્રકારની અનુપ્રેક્ષા છે

અનિત્યભાવના—આ સંસારમા શરીર, ધન, ધાન્ય, કુટુંબ આદિ સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય (ક્ષણભંગુર) છે એવુ ચિંતવવુ તે

અશરણ ભાવના—માંસાહારે કરીને રહિત એવા અરણ્યમા ક્ષુધા પામેલ બળવાન સિંહના હાથમા પકડાયેલ મૃગલાને કોઈનુ શરણ હોતુ નથી તેવીજ રીતે જન્મ, મરણ આદિ વ્યાધિએ ગ્રસ્ત જીવને આ સંસારમા ધર્મ સિવાય બીજાકોઈનુ શરણ નથી એવુ ચિંતવવુ તે

સંસાર ભાવના—આ અનાદિ અનંત સંસારમા સ્વજન અને પરજનની કોઈપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા નથી માતા મરીને સ્રી થાય, સ્રી મરીને માતા થાય, પિતા મરીને પુત્ર થાય, પુત્ર મરીને પિતા થાય, એમ સંસારની વિચિત્રતા ભાવવી તે

એકત્વ ભાવના—જીવ એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલોજ મૃત્યુ પામે છે. એકલોજ કર્મ બાંધે છે અને એકલોજ કર્મ ભોગવે છે ઈત્યાદિ ચિન્તવવુ તે

અન્યત્વ ભાવના—હુ શરીર થકી ભિન્ન છુ, શરીર અનિત્ય છે હુ નિત્ય છુ, શરીર જડ છે, હુ ચેતન છુ એ પ્રકારે ચિંતવવુ તે

५ ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गाः समितयः ।

ઈર્યાસમિતિ (જોઈને ચાલવુ), ભાષાસમિતિ (હિતકારક[1] બોલવુ), એષણા (શુદ્ધ આહાર આદિની ગવેષણા) સમિતિ, આદાન નિક્ષેપ (પૂજી પ્રમાર્જીને લેવુ મેલવુ) સમિતિ અને ઉત્સર્ગ સમિતિ (પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ), એ પાચ સમિતિ છે

६ उत्तमः क्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसंयमतपस्त्यागाकिंचन्यब्रह्मचर्याणि धर्मः ।

૧ ક્ષમા, ૨ નમ્રતા, ૩ સરળતા, ૪ શૌચ, ૫ સત્ય, ૬ સંયમ, ૭ તપ, ૮ નિર્લોભિતા, ૯ નિષ્પરિગ્રહતા અને ૧૦ બ્રહ્મચર્ય એ દશ પ્રકારે યતિધર્મ ઉત્તમ છે

યોગનો નિગ્રહ તે સયમ સત્તર પ્રકારે છે-૧ પૃથ્વીકાય સયમ, ૨ અપ્કાય સયમ ૩ તેઉકાય સયમ, ૪ વાઉકાય સયમ, ૫ વનસ્પતિકાય સયમ, ૬ બેઇન્દ્રિય સયમ, ૭ તેઇન્દ્રિય સયમ, ૮ ચૌરિન્દ્રિય સયમ, ૯ પચેન્દ્રિય સયમ, ૧૦ પ્રેક્ષ્ય (જોવુ) સયમ ૧૧ ઉપેક્ષ્ય સયમ, ૧૨ અપહૃત્ય (પરઠવવુ) સયમ, ૧૩ પ્રમૃજ્ય (પુજવુ) સયમ, ૧૪ કાય સયમ, ૧૫ વચન સયમ, ૧૬ મન સયમ અને ૧૭ ઉપકરણ સયમ વ્રતની પરિપાલના જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ અને કષાયની ઉપશાતિને અર્થે ગુરૂકુળવાસ તે બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ ગુરૂની આજ્ઞાને આધીન રહેવુ તે બ્રહ્મચર્ય મૈથુનત્યાગ, મહાવ્રતની ભાવના અને ઈન્દ્રિત સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગધ, શબ્દ તથા વિભૂષાને વિષે અપ્રસન્નતા એ બ્રહ્મચર્યના વિશેષ ગુણો છે

---

૧ હિતકારક પરિમિત અસદિગ્ધ, નિરવદ્ય અને ચોક્ખા અર્થવાળુ ભાષણ

७ अनित्याशरणससारैकत्वान्यत्वाशुचित्वास्रवसंवरनिर्जरालोकबोधिदुर्लभधर्मस्वाख्याततत्त्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षा ।

૧ અનિત્ય, ૨ અશરણ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિત્વ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિ દુર્લભ અને ૧૨ ધર્મને વિષે વર્ણવેલ તત્ત્વોનુ અનુચિંતન (મનન-નિદિધ્યાસન) તે બાર પ્રકારની અનુપ્રેક્ષા છે

અનિત્યભાવના—આ સંસારમા શરીર, ધન, ધાન્ય, કુટુબ આદિ સર્વ વસ્તુઓ અનિત્ય (ક્ષણભંગુર) છે એવુ ચિંતવવુ તે

અશરણ ભાવના—માણસોએ કરીને રહિત એવા અરણ્યમા ક્ષુધા પામેલ બળવાન સિંહના હાથમા પકડાયેલ મૃગલાને કોઈનુ શરણ હોતુ નથી તેવીજ રીતે જન્મ, મરણ આદિ વ્યાધિએ ગ્રસ્ત જીવને આ સંસારમા ધર્મ સિવાય બીજાકોઇનુ શરણ નથી એવુ ચિંતવવુ તે

સંસાર ભાવના—આ અનાદિ અનંત સંસારમા સ્વજન અને પરજનની કોઈપણ પ્રકારની વ્યવસ્થા નથી માતા મરીને સ્ત્રી થાય, સ્ત્રી મરીને માતા થાય, પિતા મરીને પુત્ર થાય, પુત્ર મરીને પિતા થાય, એમ સંસારની વિચિત્રતા ભાવવી તે

એકત્વ ભાવના—જીવ એકલોજ ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલોજ મૃત્યુ પામે છે, એકલોજ કર્મ બાંધે છે અને એકલોજ કર્મ ભોગવે છે ઇત્યાદિ ચિન્તવવુ તે

અન્યત્વ ભાવના—હુ શરીરથકી ભિન્ન છુ, શરીર અનિત્ય છે, હુ નિત્ય છુ, શરીર જડ છે, હુ ચેતન છુ, એ પ્રકારે ચિંતવવુ તે

અશુચિ ભાવના—નિશ્ચયે કરીને આ શરીર અપવિત્ર છે કારણ કે આ શરીરનું આદિ કારણ શુક્ર અને લોહી છે, તે ઘણા અપવિત્ર છે, પછીનું કારણ આહારાદિકનો પરિણામ તે પણ અત્યંત અપવિત્ર છે નવ્વની ખાળ પેઠે પુરૂષના નવ દ્વારમાથી અને સ્રીના બાર દ્વારમાથી નિરંતર અશુચિ વહ્યા કરે છે, એવું ચિંતવવું તે

આશ્રવ ભાવના—મિથ્યાત્વાદિકે કરીને કર્મનું આવવું થાય છે તેથી આત્મા મલિન થાય છે દયા, દાનાદિકે શુભ કર્મ બંધાય છે, વિષય કષાયાદિકે અશુભકર્મ બંધાય છે, એવું ચિંતવવું તે

સંવર ભાવના—સમિતિ, ગુપ્તિ આદિ પાળવાથી આશ્રવનો રોધ થાય છે, એવું ચિંતવવું તે

નિર્જરા ભાવના—બાર પ્રકારના તપવડે કર્મનો ક્ષય થાય છે એવું ચિંતવવું તે

લોકસ્વભાવ ભાવના—કેડ ઉપર હાથ મૂકી પગ પહોળા કરી ઉભા રહેલ પુરૂષના આકારે ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડદ્રવ્યાત્મક ચૌદ રાજલોક ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયના સ્વભાવવાળો છે, ઇત્યાદિ સ્વરૂપ વિચારવું તે

બોધિ દુર્લભ ભાવના—આ અનાદિ સંસારને વિષે નરકાદિક ગતિમા ભ્રમણ કરતા અકામ નિર્જરાવડે પુણ્યના ઉદયથી મનુષ્ય જન્મ, આર્ય દેશ, ઉત્તમ કુળ, નિરોગી કાયા, ધર્મશ્રવણની સામગ્રી ઇત્યાદિ પામી શકાય છે પરંતુ અનંતાનુબંધી કષાય મોહનીયના ઉદયથી અભિભૂત જીવને સમ્યગ્ દર્શન પામવું અતિ દુર્લભ છે એવુ ચિન્તવવુ તે

ધર્મ ભાવના—દુસ્તર સંસારસમુદ્રમાથી તરવાને વહાણ સમાન શ્રીવીતરાગપ્રણીત શુદ્ધ ધર્મ પામવો અતિ દુર્લભ છે તથા ધર્મના સાધક અરિહંતાદિકનો પણ યોગ પામવો અતિ દુર્લભ છે, એવું-ચિન્તવવું તે

८ मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहा ।

સમ્યગ્ દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગમા સ્થિત રહેવા માટે અને *નિર્જરાને અર્થે પરીસહો સહન કરવા યોગ્ય છે

९ क्षुत्पिपासाशीतोष्णदशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्यानिषद्याशय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽलाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाऽज्ञानादर्शनानि ।

૧ ક્ષુધા (ભુખ) પરિસહ, ૨ પિપાસા (તૃષા) પરિસહ, ૩ શીત (ટાઢ) પરિસહ, ૪ ઉષ્ણ (ગરમી) પરિસહ ૫ દંશ મશક (ડાસ મચ્છર) પરિસહ, ૬ નાગ્ન્ય (જુના મેલા લુગડા) પરિસહ, ૭ અરતિ (સંયમમા ઉદ્વેગ ન થાય) પરિસહ, ૮ સ્ત્રી પરિસહ, ૯ ચર્યા (વિહાર) પરિસહ, ૧૦ નિષદ્યા (સ્વાધ્યાય માટે સ્થિરતા) પરિસહ, ૧૧ શય્યા પરિસહ, ૧૨ આક્રોશ પરિસહ, ૧૩ વધ પરિસહ, ૧૪ યાચના પરિસહ, ૧૫ અલાભ પરિસહ, ૧૬ રોગ પરિસહ, ૧૭ તૃણસ્પર્શ પરિસહ, ૧૮ મલ પરિસહ, ૧૯ સત્કાર પરિસહ, ૨૦ પ્રજ્ઞા પરિસહ, ૨૧ અજ્ઞાન પરિસહ અને ૨૨ મિથ્યાત્વ પરિસહ એ બાવીશ પ્રકારે પરિસહ જાણવા

१० सूक्ष्मसंपरायच्छद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश ।

સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રવાળાને અને છદ્મસ્થવીતરાગ ચારિત્રવાળાને ચાર પરિસહ હોય છે ક્ષુધા, પિપાસા, શીત, ઉષ્ણ, દંશ-

---

* દર્શન અને પ્રજ્ઞા એ બે માર્ગમા સ્થિત રહેવાના અને માર્ગના ૨૦ નિર્જરાને અર્થે જાણવા—સમયસાર પ્રકરણે

मशक, चर्या, प्रज्ञा, अज्ञान, अलाभ, शय्या वध, रोग, तृणस्पर्श अने मल ए १४ होय छे

११ एकादश जिने ।

तेरमे गुणठाणे अग्यार परिसह होय छे क्षुधा, पिपासा, शीत, उष्ण, दंशमशक, चर्या, शय्या, वध रोग, तृणस्पर्श अने मल ए अग्यार

१२ बादरसपराये सर्वे ।

बादर संपराय चारित्रे (नवमा गुणठाणा सुधी) सर्व एटले बावीश परिसह होय छे

१३ ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने ।

ज्ञानावरणना उदये प्रज्ञा अने अज्ञान ए बे परिसहो होय छे.

१४ दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालाभौ ।

दर्शनमोहावरण अने अंतराय कर्मना उदये अदर्शन (मिथ्यात्व) अने अलाभ परीसह अनुक्रमे होय छे

१५ चारित्रमोहे नाग्न्यारतिस्त्रीनिषद्याऽऽक्रोशयाचनासत्कारपुरस्कारा ।

चारित्रमोहना उदये नाग्न्य, अरति, स्त्री, निषद्या, आक्रोश, याचना अने सत्कार पुरस्कार ए सात परीसह होय छे

१६ वेदनीये शेषा ।

वेदनीयना उदये बाकीना अग्यार परीसह होय छे जिनने जे अग्यार होय ते अहीं जाणवा एटले ज्ञानावरण,

દર્શનમોહ, અન્તરાય અને ચારિત્રમોહના ઉદયે જે ૧૧ પરીસહો હોય છે તે શિવાયના ૧૧ વેદનીયના ઉદયે હોય છે

१७ एकादयो भाज्या युगपदेकोनविंशतेः ।

એ બાવીશ પરિસહમાંથી એકથી માંડીને ૧૯ પરીસહ સુધી એક સાથે એક પુરૂષને હોઈ શકે છે કેમકે શીત અને ઉષ્ણમાંથી એક હોય અને ચર્યા, નિષદ્યા તથા શય્યા એ ત્રણમાંથી એક સંભવે, કેમકે એક બીજાથી વિરોધી છે માટે એક સાથે ૧૯ હોય

१८ सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसंपराययथाख्यातानि चारित्रम् ।

૧ સામાયિક સંયમ ૨ છેદોપસ્થાપ્ય સંયમ, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધિ સંયમ, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયમ અને ૫ યથાખ્યાત સંયમ, એ પાંચ ચારિત્રના ભેદ છે *

---

*સમ એટલે સરખું છે મોક્ષ સાધન પ્રત્યે સામર્થ્ય જેનું એવા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો આય એટલે લાભ છે જેમાં તે અથવા સમ એટલે મધ્યસ્થભાવ (રાગ-દ્વેષ રહિતપણું) તેનો લાભ જેમાં થાય છે તે સામાયિક ચારિત્ર

પૂર્વના સદોષ કે નિર્દોષ પર્યાયને છેદીને ગણધિપે ફરીથી આપેલું પંચ મહાવ્રતરૂપ ચારિત્ર તે છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્ર

પરિહાર નામના તપ વિશેષે શુદ્ધિ જેમાં છે તે પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્ર તે આ પ્રમાણે—નવ સાધુનો ગચ્છ નિકળે તેમાંથી ચાર જણ તપસ્યા કરે, ચાર જણ વૈયાવચ્ચ કરે અને એકને આચાર્ય સ્થાપે એ પ્રમાણે ૬ માસ સુધી તપસ્યા કરે, પછી વૈયાવચ્ચ કરનારા તપસ્યા કરે

મશક, ચર્યા, પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન, અલાભ, ‹
અને મલ એ ૧૪ હોય છે

११ एकादश जिने ।

તેરમે ગુણઠાણે અગ્યાર પરિસહ હોર
ઉષ્ણ, દંશમશક, ચર્યા, શય્યા, વધ, રો
એ અગ્યાર

१२ बादरसपराये सर्व्वे ।

બાદર સંપરાય ચારિત્રે (નવમા ગુ
બાવીશ પરિસહ હોય છે

१३ ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने ।

જ્ઞાનાવરણના ઉદયે પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞ

१४ दर्शनमोहान्तराययोरदर्श

દર્શનમોહાવરણ અને અંતરાય
(મિથ્યાત્વ) અને અલાભ પરીસહ

१५ चारित्रमोहे नाग्न्यारतिर

नासत्कारपुरस्कारा ।

ચારિત્રમોહના ઉદયે નાગ્ન્ય, અર
યાચના અને સત્કાર પુરસ્કાર એ સાત

१६ वेदनीये शेषा ।

વેદનીયના ઉદયે બાકીના અ
જિનને જે અગ્યાર હોય તે અહીં જા

ત્સર્ગ) અને ધ્યાન (ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લધ્યાન), એ અભ્યંતર તપના છ ભેદ છે

२१ नवचतुर्दशपञ्चद्विभेदं यथाक्रमं प्राग्ध्यानात् ।

એ અભ્યંતર તપના અનુક્રમે નવ, ચાર, દશ, પાંચ અને બે ભેદ ધ્યાનની અગાઉના (પ્રાયશ્ચિત્તાદિના) છે

२२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरिहारोपस्थापनानि ।

આલોયણ (ગુરુ આગળ પ્રકાશવું), પડિક્કમણ (મિચ્છામિદુક્કડં) તે બંને, વિવેક (ત્યાગ પરિણામ), કાયોત્સર્ગ, તપ, ચારિત્ર-પર્યાયછેદ, પરિહાર (ત્યાગ-ગચ્છ બહાર) અને ઉપસ્થાપન (ફરી ચારિત્ર આપવું), એ નવ ભેદ (પ્રાયશ્ચિત્તના) છે

२३ ज्ञानदर्शनचारित्रोपचारा. ।

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો વિનય અને ઉપચાર (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પોતાના કરતા અધિક ગુણવાળાનો ઉચિત વિનય કરવો), એમ વિનય ચાર પ્રકારે છે

२४ आचार्योपाध्यायतपस्विशैक्षकग्लानगणकुलसङ्घसाधुसमनोज्ञानाम् ।

૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય, ૩ તપસ્વિ, ૪ નવીન દીક્ષિત, ૫ ગ્લાન (રોગી), ૬ ગણ (સ્થવિરની સંતતિ-જૂદા જૂદા આચાર્યના શિષ્યો છતા એક આચાર્ય પાસે વાચના લેતા હોય તેનો સમુદાય), ૭ કુલ (એક આચાર્યની સંતતિ) ૮ સંઘ, ૯ સાધુ

१९ अनशनावमौदर्यवृत्तिपरिसंख्यानरसपरित्याग विविक्तशय्यासनकायक्लेशा बाह्य तपः ।

અનશન (આહારનો ત્યાગ), અવમોદર્ય (ઉણોદરી—એ ચાર કવળ ઉણા રહેવું), વૃત્તિપરિસંખ્યાન (આજીવિકાનો નિયમ, ભોજ્ય ઉપભોગ્ય પદાર્થની ગણતરી રાખવી), રસપરિત્યાગ (છ વિગયનો ત્યાગ—લોલુપતાનો ત્યાગ), વિવિક્ત શય્યાસનતા (અન્ય સંસર્ગ વિનાના શય્યા અને આસન) અને કાયક્લેશ (લોચ, આતાપના આદિ કષ્ટ), એ ૬ પ્રકારના બાહ્યતપ જાણવા.

२० प्रायश्चित्तविनयवैयावृत्त्यस्वाध्यायव्युत्सर्गध्यानान्युत्तरम् ।

પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, વ્યુત્સર્ગ (કાયો-

અને તપસ્યા કરનારા વૈયાવચ્ચ કરે તે પણ પૂર્વોક્ત રીતે છ માસ સુધી કરે પછી આચાર્ય છ માસ સુધી તપસ્યા કરે સાત જણ વૈયાવચ્ચ કરે અને એકને આચાર્ય સ્થાપે એ પ્રકારે અઢાર માસ સુધી તપ કરે

જ્યાં સૂક્ષ્મ કષાયનો ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર, આ ચારિત્ર દશમે ગુણસ્થાને વર્તતા જીવોને હોય

જ્યાં સર્વથા કષાયનો અભાવ હોય તે યથાખ્યાત ચારિત્ર તેના બે પ્રકાર છે—છાદ્મસ્થિક અને કૈવલિક છાદ્મસ્થિકના બે પ્રકાર—ક્ષાયિક અને ઔપશમિક ક્ષાયિક બારમે ગુણઠાણે અને ઔપશમિક ૧૧ મે ગુણઠાણે હોય કૈવલિક બે પ્રકારે—સયોગી અને અયોગી સયોગી તેરમે અને અયોગી ચૌદમે ગુણઠાણે હોય

આ પાંચ માંહેના પ્રથમના બે ચારિત્ર હાલ વિદ્યમાન છે છેલ્લા ત્રણ વિચ્છેદ થયા છે

त्सर्ग) અને ધ્યાન (ધર્મ ધ્યાન અને શુક્લધ્યાન), એ અભ્યંતર તપના ૭ ભેદ છે

२१ नवचतुर्दशपञ्चद्विभेदं यथाक्रम प्राग्ध्यानात् ।

એ અભ્યંતર તપના અનુક્રમે નવ, ચાર, દશ, પાંચ અને બે ભેદ ધ્યાનની અગાઉના (પ્રાયશ્ચિત્તાદિના) છે

२२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरिहारोपस्थापनानि ।

આલોયણ (ગુરુ આગળ પ્રગટ કરવું), પડિક્કમણ (મિચ્છામિ દુક્કડ), તે બન્ને, વિવેક (ત્યાગ પરિણામ), કાયોત્સર્ગ, તપ, ચારિત્ર-પર્યાયછેદ, પરિહાર (ત્યાગ-ગચ્છ બહાર) અને ઉપસ્થાપન (ફરી ચારિત્ર આપવું), એ નવ ભેદ (પ્રાયશ્ચિત્તના) છે

२३ ज्ञानदर्शनचारित्रोपचारा ।

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રનો વિનય અને ઉપચાર (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી પોતાના કરતા અધિક ગુણવાળાનો ઉચિત વિનય કરવો), એમ વિનય ચાર પ્રકારે છે

२४ आचार्योपाध्यायतपस्विशैक्षकग्लानगणकुलसङ्घसाधुसमनोज्ञानाम् ।

૧ આચાર્ય ૨ ઉપાધ્યાય, ૩ તપસ્વિ, ૪ નવીન દીક્ષિત, ૫ ગ્લાન (રોગી), ૬ ગણ (સ્થવિરની સંતતિ—જૂદા જૂદા આચાર્યના શિષ્યો છતા એક આચાર્ય પાસે વાચના લેતા હોય તેવો સમુદાય), ૭ કુલ (એક આચાર્યની સંતતિ), ૮ સંઘ, ૯ સાધુ

અને ૧૦ મનોહર આદિને પાવન કરનાર મુનિ, એ દશનો વૈયાવચ્ચ અન્ન પાન આસન શયન ઈત્યાદિ આપવા વડે કરીને કરવો.

२५ वाचनापृच्छनाऽनुप्रेक्षाऽऽम्नायधर्मोपदेशाः ।

૧ વાચના (પાઠ લેવો) ૨ પૃચ્છના (પૂછવુ) ૩ અનુપ્રેક્ષા (મૂળ તથા અર્થનો મનથી અભ્યાસ કરવો), ૪ આમ્નાય (પરાવર્ત્તના–ભણેલુ સંભારી જવુ) અને ૫ ધર્મોપદેશ કરવો એ પાચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય જાણવો

२६ वाह्याभ्यन्तरोपध्योः ।

વ્યુત્સર્ગ બે પ્રકારે છે—બાહ્ય અને અભ્યતર બાહ્ય વ્યુત્સર્ગ બાર પ્રકારની ઉપધિનો જાણવો અને અભ્યતર વ્યુત્સર્ગ શરીર અને કષાયનો જાણવો

२७ उत्तमसहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् ।

ઉત્તમ સહનન (વજ્રર્ષભનારાચ, વજ્રનારાચ નારાચ અને અર્ધનારાચ એ ચાર સઘયણ) વાળા જીવોને એકાગ્રપણે ચિતાનો રોધ તે ધ્યાન જાણવુ

२८ आमुहूर्तात् ।

તે ધ્યાન એક મુહૂર્ત પર્યંત રહે છે

२९ आर्त्तरौद्रधर्म्मशुक्लानि ।

આર્ત્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન એમ ધ્યાન ચાર પ્રકારે છે

३० परे मोक्षहेतू ।

પાછલા બે ધ્યાન કે

३१ आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार ।

અનિષ્ટ વસ્તુઓનો યોગ થયે છતે તે અનિષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ કરવા માટે સ્મૃતિ સમન્વાહાર (ચિંતા કરવી) કરવો તે આર્તધ્યાન જાણવુ

३२ वेदनायाश्च ।

વેદના પ્રાપ્ત થયે છતે તે દૂર કરવા ચિંતા કરવી તે આર્તધ્યાન છે.

३३ विपरीत मनोज्ञानाम् ।

મનોજ્ઞ વેદનાનુ વિપરીત ધ્યાન સમજવુ અર્થાત્ મનોજ્ઞ વિષયનો વિયોગ થયે છતે તેની પ્રાપ્તિને અર્થે ચિંતા કરવી તે આર્તધ્યાન જાણવુ

३४ निदान च ।

કામ વડે કરી ઉપહત છે ચિત્ત જેનુ એવા જીવો પુનર્જન્મમા તેના વિષયો મેળવવા માટે 'જે નિયાણ કરે તે' આર્તધ્યાન છે

३५ तदविरतदेशविरतप्रमत्तसयतानाम् ।

તે આર્તધ્યાન અવિરતિ દેશવિરતિ અને પ્રમત્ત સયતોને હોય છે (માર્ગપ્રાપ્તિ પછીની અપેક્ષાએ આ વાત સમજવી)

३६ हिसाऽनृतस्तेयविषयसरक्षणेभ्यो रौद्रमविरतदेशविरतयोः ।

હિંસા, અનૃત (અસત્ય), ચોરીને અર્થે અને વિષય (પદાર્થ)

ની રક્ષાને અર્થે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા તે રૌદ્રધ્યાન જાણવું તે અ-
વિરતિ અને દેશવિરતિને હોય છે

३७ आज्ञाऽपायविपाकसंस्थानविचयाय धर्म्ममप्र-
मत्तसंयतस्य ।

૧ આજ્ઞાવિચય (જિનાજ્ઞાનો વિવેક), અપાય વિચય (સન્મા-
ર્ગથી પડવાવડે થતી પીડાનો વિવેક), ૩ વિપાક વિચય (કર્મફળના
અનુભવનો વિવેક) અને સંસ્થાન વિચય (લોકની આકૃતિનો
વિવેક)ને અર્થે જે વિચારણા તે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે, તે અપ્રમત્ત
સંયતને હોય છે

३८ उपशान्तक्षीणकषाययोश्च ।

ઉપશાતકષાય અને ક્ષીણકષાય ગુણઠાણાવાળાને ધર્મધ્યાન
હોય છે

३९ शुक्ले चाद्ये ।

શુક્લધ્યાનના બે પહેલા ભેદ ઉપશાન્તકષાયી અને ક્ષીણ-
કષાયીને હોય છે

४० परे केवलिनः ।

શુક્લધ્યાનના પાછલા બે ભેદ કેવળિનેજ હોય છે

४१ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपातिव्युपर-
तक्रियानिवृत्तीनि ।

૧ પૃથક્ત્વ વિતર્ક, ૨ એકત્વ વિતર્ક, ૩ સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ
અને ૪ વ્યુપરતક્રિયા નિવૃત્તિ, એમ ચાર પ્રકારે શુક્લધ્યાન જાણવું

४२ तत्त्र्येककाययोगायोगानाम् ।

તે શુક્લધ્યાન ત્રણ યોગવાળાને, ત્રણમાથી એક યોગવાળાને, કાય યોગવાળાને અને અયોગીને અનુક્રમે હોય છે અર્થાત્ ત્રણ યોગવાળાને પૃથક્ત્વ વિતર્ક, ત્રણમાથી એક યોગવાળાને એકત્વ વિતર્ક, કેવલ કાયયોગવાળાને સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને અયોગીને વ્યુપરતક્રિયા નિવૃત્તિ નામનુ ધ્યાન હોય છે

४३ एकाश्रये सवितर्के पूर्वे ।

પૂર્વના બે શુક્લધ્યાન એક દ્રવ્યાશ્રયી વિતર્ક સહિત હોય છે (પ્રથમ પૃથક્ત્વવિતર્ક વિચાર સહિત છે)

४४ अविचारं द्वितीयम् ।

વિચાર રહિત અને વિતર્ક સહિત બીજુ શુક્લધ્યાન હોય છે

४५ वितर्कः श्रुतम् ।

યથાયોગ્ય શ્રુતજ્ઞાન તે વિતર્ક જાણવો

४६ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसक्रान्तिः ।

અર્થ, વ્યજન અને યોગનુ જે સક્રમણ તે વિચાર.

આ અભ્યતર તપ સ વર હોવાથી નવીન કર્મ સચયનો નિષેધક છે, નિર્જરારૂપ ફળ આપનાર હોવાથી કર્મની નિર્જરા કરવાવાળો છે અને નવીન કર્મનો પ્રતિષેધક તથા પૂર્વોપાર્જિત કર્મનો નાશક હોવાથી મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે

४७ सम्यग्दृष्टिश्रावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोपशमकोपशान्तमोहक्षपकक्षीणमोहजि-

ना क्रमशोऽसंख्येयगुणनिर्जराः ।

સમ્યગ્દષ્ટિ, શ્રાવક, વિરત (સાધુ), અનન્તાનુબંધિનો નાશ કરનાર, દર્શનમોહક્ષપક, મોહને શમાવતો ઉપશાતમોહ, મોહને ક્ષીણ કરતો ક્ષીણમોહ અને કેવળિમહારાજ એ ઉત્તરોત્તર એક એકથી અસંખ્ય ગુણ અધિક નિર્જરા કરનારા છે

४८ पुलाकबकुशकुशीलनिर्ग्रन्थस्नातका निर्ग्रन्थाः ।

પુલાક (જિનકથિત આગમથી પતિત નહિ થાય તે), બકુશ શિથિલાચારી પણ નિર્ગ્રંથ શાસન ઉપર પ્રીતિ રાખનાર), કુશીલ (સંયમ પાળવામા પ્રવૃત્ત પણ પોતાની ઇંદ્રિયો સ્વાધીન નહિ રહેવાથી ઉત્તર ગુણોને પાળી શકે નહિ અને કારણ મળ્યે જેને કષાય ઉત્પન્ન થાય તે) નિર્ગ્રંથ (નિશ્ચન્તા વીતરાગ છદ્મસ્થ) સ્નાતક (સયોગી કેવળી, શૈલેશી પ્રતિપન્ન કેવળી) એ પાચ પ્રકારના નિર્ગ્રંથ હોય છે

४९ संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपातस्थान विकल्पतः साध्या ।

એ પાચ નિર્ગ્રંથો સંયમ, શ્રુત પ્રતિસેવના, તીર્થ, વેષ, લેશ્યા, ઉપપાત અને સ્થાન, એ વિકલ્પવડે કરીને સાધ્ય છે અર્થાત્ સંયમ, શ્રુત આદિ બાબતોમા કેટલા પ્રકારના નિર્ગ્રંથો લાભે તે જાણવુ

તે આ પ્રમાણે-સામાયિક અને છેદોપસ્થાપ્ય ચારિત્રે પુલાક, બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણ પ્રકારના સાધુ હોય પરિહારવિશુદ્ધિ અને સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રે કષાય કુશીલ હોય યથાખ્યાત ચારિત્રે નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક હોય પુલાક, બકુશ અને

પ્રતિસેવના કુશીલ એ ત્રણ પ્રકારના સાધુઓ ઉત્કૃષ્ટથી દશ પૂર્વ ૧૦ હોય કષાય કુશીલ અને નિર્ગ્રન્થ ચૌદ પૂર્વધર હોય પુલાક જઘન્યથી આચાર વસ્તુ (નવમા પૂર્વનો અમુક ભાગ) સુધી શ્રુત જાણે બકુશ, કુશીલ અને નિર્ગ્રથોને જઘન્યથી આઠ પ્રવચન માતા જેટલુ શ્રુત હોય સ્નાતક-કેવળજ્ઞાની શ્રુતરહિત હોય (શ્રુતજ્ઞાન ક્ષયોપશમ ભાવથી થાય છે, કેવળીને તે ભાવ નથી પણ ક્ષાયિક ભાવ છે માટે શ્રુતજ્ઞાન કેવળીને ન હોય)

પાચ મૂળ ગુણ (પાચ મહાવ્રત) અને રાત્રિભોજન વિરમણ એ છ આઠેલા કોઈ પણ વ્રતને પરની પ્રેરણા અને આગ્રહથી દૂષિત કરનારાળા પુલાક હોય કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે ફક્ત મૈથુન વિરમણને પુલાક દૂષિત કરે છે બકુશ બે પ્રકારના છે ઉપકરણમા મમતા રાખનાર એટલે ઘણા મૂલ્યવાળા ઉપકરણો એકઠા કરીને વિશેષ એકત્ર કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય તે ઉપકરણ બકુશ અને શરીર શોભામા જેનુ મન તત્પર છે એવા હમેશા વિભૂષા કરનાર શરીરબકુશ કહેવાય છે પ્રતિસેવનાકુશીલ હોય તે મૂળ ગુણને પાળે અને ઉત્તર ગુણમા કાઈ કાઈ વિરાધના કરે છે કષાયકુશીલ, નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક એ ત્રણ નિર્ગ્રથોને કોઈ જાતની પ્રતિસેવના (દૂષણ) નથી

સર્વ તીર્થંકરોના તીર્થમા પાચે પ્રકારના સાધુઓ હોય એક આચાર્ય માને છે કે-પુલાક, બકુશ, પ્રતિસેવનાકુશીલ એ તીર્થમા નિત્ય હોય, બાકીના સાધુઓ તીર્થની હયાતીમા અગર તીર્થ હયાતી ન હોય ત્યારે હોય

લિંગ બે પ્રકારે, છે, [1]દ્રવ્ય અને [2]ભાવ, સર્વ સાધુઓ ભાવ

૧ રજોહરણ મુહપત્તિ વગેરે   ૨ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર

વિ૰ હોયજ, દ્રવ્યલિંગ ભજના જાણવી (એટલે હોય અથવા ન પણ હોય) ટુંકા કાળવાળાને હોય અથવા ન હોય અને દીર્ઘ કાળવાળાને અવશ્ય હોય

પુલાકને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યા હોય બકુશ અને પ્રતિસેવના કુશીલને છએ લેશ્યા હોય પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા કષાયકુશીલને છેલ્લી ત્રણ લેશ્યા હોય સૂક્ષ્મસંપરાયવાળા કષાયકુશીલને તથા નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતકને ફક્ત શુક્લ લેશ્યા હોય અયોગી શૈલેશી-પ્રાપ્ત તો અલેશી હોય.

પુલાક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવપણે સહસ્રાર દેવલોકે ઉપજે બકુશ અને પ્રતિસેવનાકુશીલ બાવીશ સાગરોપમ સ્થિતિ સુધીના દેવપણે આરણ અચ્યુત દેવલોકમા ઉપજે કષાયકુશીલ અને નિર્ગ્રંથ સર્વાર્થસિદ્ધિમા ઉપજે સર્વે સાધુઓ જઘન્યથી પલ્યોપમ પૃથક્ત્વના આયુવાળા સૌધર્મ કલ્પમા ઉપજે સ્નાતક નિર્વાણ પદને પામે

હવે સ્થાન આશ્રયી કહે છે—કષાયનિમિત્તક સંયમસ્થાનો અસંખ્યાતા છે, તેમા સર્વથી જઘન્ય લબ્ધિસ્થાનકો પુલાક અને કષાયકુશીલને હોય તે બંને એક સાથે અસંખ્યાતા સ્થાને લાભે પછી પુલાક વિચ્છેદ પામે અને કષાયકુશીલ અસંખ્યાતા સ્થાને એકલો લાભે પછી કષાયકુશીલ, પ્રતિસેવનાકુશીલ અને બકુશ કુશીલ એક સ્થાને અસંખ્યાતા સ્થાને લાભે પછી બકુશ વિચ્છેદ પામે પછી અસંખ્યાતા સ્થાને જતા પ્રતિસેવના કુશીલ વિચ્છેદ પામે પછી અસંખ્યાતા સ્થાને જતા કષાય કુશીલ વિચ્છેદ પામે અહીંથી ઉપર અકષાય સ્થાનો છે, ત્યા નિર્ગ્રંથજ જાય તે પણ અસંખ્યાતા સ્થાને જઈને વિચ્છેદ પામે આથી ઉપર એકજ સ્થાને જઈને નિર્ગ્રંથ સ્નાતક નિર્વાણ પામે એઓની સંયમલબ્ધિ અનંતાનંત ગુણી હોય છે

---

૧ મરૂદેવી વગેરેની પેરે

अथ दशमोऽध्यायः

---

१ मोहक्षयाद्ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ।

મોહનીયનો ક્ષય થવાથી અને જ્ઞાન-દર્શનાવરણના તથા અંતરાયના ક્ષય થકી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે

આ ચાર કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય કેવળજ્ઞાનનો હેતુ છે સૂત્રમાં 'મોહના ક્ષય થકી' એમ જુદુ ગ્રહણ કર્યું છે તે ક્રમ દર્શાવવાને માટે જાણવુ, તેથી એમ સૂચવાય છે કે મોહનીય કર્મ પ્રથમ સર્વથા ક્ષય પામે, તે પછી અંતર્મુહૂર્તમાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય એ ત્રણ કર્મનો એક સાથે ક્ષય થાય ત્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય

२ बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्याम् ।

મિથ્યા દર્શનના કારણે થતા બંધનો અભાવ, અને બાંધેલા કર્મની નિર્જરાથી સમ્યગ્દર્શનાદિની યાવત્ કેવલ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે

३ कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः ।

સકળ કર્મનો ક્ષય તે મોક્ષ કહેવાય છે

४ औपशमिकादिभव्यत्वाभावाच्चान्यत्र केवलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ।

ક્ષેત્ર, કાલ, ગતિ, લિંગ, તીર્થ, ચારિત્ર, પ્રત્યેકબુદ્ધબોધિત, જ્ઞાન, અવગાહના, અન્તર, સંખ્યા અને અલ્પ બહુત્વ—એ બાર અનુયોગ દ્વારોથી સિદ્ધનો વિચાર કરવો તેમા પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય અને પ્રત્યુત્પન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીય—એ બે નયની અપેક્ષાએ સિદ્ધનો વિચાર કરવાનો છે અતીતકાલના ભાવને જણાવનાર પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનીય નય કહેવાય છે, અને વર્તમાન ભાવને જણાવનાર પ્રત્યુત્પન્નભાવપ્રજ્ઞાપનીય નય કહેવાય છે

૧ ક્ષેત્ર—ક્યા ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થાય ? પ્રત્યુત્પન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયને આશ્રયી સિદ્ધિ ક્ષેત્રમા સિદ્ધ થાય છે પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયની વિવક્ષાથી જન્મની અપેક્ષાએ ૫ દર કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન થયેલો સિદ્ધ થાય છે, અને સંહરણની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા રહેલો સિદ્ધિપદને પામે છે તેમા પ્રમત્ત સંયત અને દેશ વિરતિનુ સંહરણ થાય છે સાધ્વી, વેદરહિત, પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રવાળા, પુલાકચારિત્રી, અપ્રમત્તસંયત, ચઉદ પૂર્વધર, અને આહારક શરીરી—એઓનુ સંહરણ થતુ નથી ઋજુસૂત્ર અને શબ્દાદિ ત્રણનયો પૂર્વભાવને જણાવે છે, અને બાકીના નૈગમાદિ ત્રણ નયો પૂર્વભાવ તથા વર્તમાન ભાવ—એ બન્નેને જણાવે છે

૨ કાલ—ક્યા કાળે સિદ્ધ થાય છે ? અહીં પણ બે નયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવો આવશ્યક છે પ્રત્યુત્પન્નભાવપ્રજ્ઞાપનીયનયની વિવક્ષાથી કાલના અભાવમા સિદ્ધ થાય છે (કેમકે સિદ્ધિ ક્ષેત્રમા કાળનો અભાવ છે) પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનીયનયની વિવક્ષાએ જન્મ અને સંહરણની અપેક્ષાએ વિચાર કરવાનો છે જન્મથી સમાન્ય રીતે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમા કે નોઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીમા ઉત્પન્ન થયેલો સિદ્ધ થાય છે (નોઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીકાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા છે) અને વિશેષથી અવસર્પિણીમા સુષમ દુષમા આરાના સંખ્યાતા વર્ષ

કેવળ (ક્ષાયિક) સમ્યકત્વ, કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને સિદ્ધત્વ (આ ક્ષાયિક ભાવો સિદ્ધને નિરંતર* હોય માટે) શિવાય બાકીના ઔપશમિકાદિ ભાવ અને ભવ્યત્વનો અભાવ થવાથી મોક્ષ થાય છે

५ तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्यालोकान्तात् ।

તે (સકળ કર્મના ક્ષય)પછી જીવ ઉંચે લોકાન્ત સુધી જાય છે. કર્મનો ક્ષય થયે છતે દેહવિયોગ, સિધ્યમાન ગતિ અને લોકાન્તની પ્રાપ્તિ એ ત્રણે આ મુક્ત જીવને એક સમયે એક સાથે થાય છે પ્રયોગ-(વીર્યાંતરાયના ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ દ્વારા ચેષ્ટા રૂપ) પરિણામથી અથવા સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલ ગતિ ક્રિયા વિશેષનો કાર્ય દ્વારા ઉત્પત્તિ કાળ, કાર્યારંભ અને કારણનો વિનાશ જેમ એક સાથે થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું

६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात्तथागतिपरिणामाच्च तद्गतिः ।

પૂર્વના પ્રયોગ થકી, અસંગપણા થકી, બંધ છેદથકી અને સિદ્ધની ગતિનો સ્વભાવ તેવો હોવાથી તે મુક્ત જીવોની ગતિ (ગમન) થાય છે

७ क्षेत्रकालगतिलिङ्गतीर्थचारित्रप्रत्येकबुद्धबोधितज्ञानावगाहनान्तरसंख्याल्पबहुत्वत साध्या ।

---

*દર્શનસપ્તકના ક્ષયે કેવળ સમ્યકત્વ, જ્ઞાનાવરણના ક્ષયે કેવળજ્ઞાન, દર્શનાવરણના ક્ષયે કેવળદર્શન અને સમસ્ત કર્મના ક્ષયે સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થાય છે

ક્ષેત્ર, કાલ, ગતિ, લિંગ, તીર્થ, ચારિત્ર, પ્રત્યેકબુદ્ધબોધિત, જ્ઞાન, અવગાહના, અન્તર, સંખ્યા અને અલ્પ બહુત્વ—એ બાર અનુયોગ દ્વારોથી સિદ્ધનો વિચાર કરવો. તેમાં પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય અને પ્રત્યુત્પન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીય—એ બે નયની અપેક્ષાએ સિદ્ધનો વિચાર કરવાનો છે. અતીતકાલના ભાવને જણાવનાર પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનીય નય કહેવાય છે, અને વર્તમાન ભાવને જણાવનાર પ્રત્યુત્પન્નભાવપ્રજ્ઞાપનીય નય કહેવાય છે.

૧ ક્ષેત્ર—કયા ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થાય ? પ્રત્યુત્પન્ન ભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયને આશ્રયી સિદ્ધિ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થાય છે. પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીય નયની વિવક્ષાથી જન્મની અપેક્ષાએ ૧૫ કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયેલો સિદ્ધ થાય છે, અને સંહરણની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલો સિદ્ધિપદને પામે છે. તેમાં પ્રમત્ત સંયત અને દેશ વિરતિનું સંહરણ થાય છે. સાધ્વી, વેદરહિત, પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્રવાળા, પુલાકચારિત્રી, અપ્રમત્તસંયત, ચૌદ પૂર્વધર, અને આહારક શરીરી—એઓનું સંહરણ થતું નથી. ઋજુસૂત્ર અને શબ્દાદિ ત્રણનયો પૂર્વભાવને જણાવે છે, અને બાકીના નૈગમાદિ ત્રણ નયો પૂર્વભાવ તથા વર્તમાન ભાવ—એ બન્નેને જણાવે છે.

૨ કાલ—કયા કાળે સિદ્ધ થાય છે ? અહીં પણ બે નયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવો આવશ્યક છે. પ્રત્યુત્પન્નભાવપ્રજ્ઞાપનીયનયની વિવક્ષાથી કાલના અભાવમાં સિદ્ધ થાય છે (કેમકે સિદ્ધિ ક્ષેત્રમાં કાળનો અભાવ છે). પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનીયનયની વિવક્ષાએ જન્મ અને સંહરણની અપેક્ષાએ વિચાર કરવાનો છે. જન્મથી સમાન્ય રીતે અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીમાં કે નોઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો સિદ્ધ થાય છે (નોઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીકાલ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં છે) અને વિશેષથી અવસર્પિણીમાં સુષમ દુઃષમા આરાના સંખ્યાતા વર્ષ

બાકી રહે ત્યારે જન્મેલો સિદ્ધિપદને પામે, દુષમસુષમા નામે ચોથા આરામા ઉત્પન્ન થએલો ચોથા તથા દુષમા નામે પાચમા આરામા મોક્ષે જાય, પણ પાચમા આરામા જન્મેલો મોક્ષે ન જાય સહરણને આશ્રયી સર્વ કાલમા-અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી અને નો ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલમા મોક્ષે જાય

૩ ગતિ—પ્રત્યુત્પન્ન ભાવપ્રજ્ઞાપનીયનયની વિવક્ષાથી સિદ્ધિ ગતિમા સિદ્ધ થાય પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીયનયના બે પ્રકાર છે—અનન્તર પશ્ચાત્ કૃતગતિક=અન્ય ગતિના આતરા રહિત અને એકાન્તર પશ્ચાત્કૃત ગતિક (એક મનુષ્ય ગતિના અતરવાળા) અનન્તર પશ્ચાત્ કૃતગતિક નયની વિવક્ષાથી મનુષ્યગતિમા ઉત્પન્ન થએલો મોક્ષે જાય છે એકાન્તર પશ્ચાત્કૃતગતિકનયની અપેક્ષાએ સર્વગતિથી આવેલો સિદ્ધિપદને પામે છે

૪ લિંગ—લિંગની અપેક્ષાએ અન્ય વિકલ્પ છે, તેના ત્રણ પ્રકાર છે-૧ દ્રવ્યલિંગ, ૨ ભાવલિંગ, અને અલિંગ પ્રત્યુત્પન્ન ભાવની અપેક્ષાએ લિંગ રહિત સિદ્ધ થાય છે પૂર્વભાવની અપેક્ષાએ ભાવલિંગી (ભાવચારિત્રી) સ્વલિંગે (સાધુને વેષે) સિદ્ધ થાય છે દ્રવ્યલિંગના ત્રણ પ્રકાર છે—સ્વલિંગ, અન્યલિંગ અને ગૃહિલિંગ, તેને આશ્રયી ભજના જાણવી સર્વ ભાવલિંગને પ્રાપ્ત થએલ મોક્ષે જાય છે

૫ તીર્થ—તીર્થંકરના તીર્થમા તીર્થંકર સિદ્ધ થાય છે-તીર્થંકરપણુ અનુભવીને મોક્ષે જાય છે, નોતીર્થંકર પ્રત્યેક બુદ્ધાદિ થઈ સિદ્ધ થાય છે, અને અતીર્થંકર-સાધુઓ થઇ સિદ્ધ થાય છે એ પ્રમાણે તીર્થંકરના તીર્થમા પણ પૂર્વોક્ત ભેદવાળા સિદ્ધ થાય છે

૬ ચારિત્ર—પ્રત્યુત્પન્નભાવની અપેક્ષાએ નોચારિત્રી

નોઅચારિત્રી સિદ્ધ થાય છે પૂર્વ ભાવ પ્રજ્ઞાપનીયના બે ભેદ છે—
૧ અનન્તર પશ્ચાત્કૃતિક, અને ૨ પરંપર પશ્ચાત્કૃતિક ૧ અનન્તર
પશ્ચાત્કૃતિક (જેને કોઈ અન્ય ચારિત્રનુ અંતર નથી એવા)
નયની અપેક્ષાએ યથાખ્યાત ચારિત્રી સિદ્ધ થાય છે પરંપર પ
શ્ચાત્કૃતિક (અન્ય ચારિત્રવડે સાન્તર) નયના વ્યંજિત અને
અવ્યંજિત—એ બે ભેદ છે અવ્યજિત સામાન્યત સંખ્યામાત્રથી
કહેલ, અને વ્યજિત એટલે વિશેષ નામદ્વારા કહેલા અવ્યજિતની
અપેક્ષાએ ત્રણ ચારિત્રવાળા, ચાર ચારિત્રવાળા, અને પાચ ચારિ-
ત્રવાળા સિદ્ધ થાય છે વ્યજિતનયની અપેક્ષાએ સામાયિક,
સૂક્ષ્મસંપરાય, અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય છે અ-
થવા છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા
સિદ્ધ થાય છે અથવા સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, સૂક્ષ્મસંપ-
રાય, અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય છે અથવા છેદોપસ્થા-
પનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્ર
વાળા સિદ્ધ થાય છે સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ,
સૂક્ષ્મસંપરાય અને યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા સિદ્ધ થાય છે

૭ પ્રત્યેક બુદ્ધબોધિત—સ્વયંબુદ્ધના બે ભેદ—તીર્થં-
કર અને પ્રત્યેકબુદ્ધ, બુદ્ધ બોધિતના બે પ્રકાર—પરબોધક અને માત્ર
પોતાનુ જ હિતકરનારા—એ રીતે પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધના ચાર પ્રકાર છે

૮ જ્ઞાન—પ્રત્યુત્પન્નભાવનયની અપેક્ષાએ કેવલી
સિદ્ધ થાય છે પૂર્વભાવપ્રજ્ઞાપનીયના અનન્તર પશ્ચાત્ કૃતિક
અને પરંપર પશ્ચાત્કૃતિક—એ બે પ્રકાર છે અને તે બન્નેના વ્ય-
જિત અને અવ્યજિત એવા બબ્બે ભેદ છે અવ્યજિતમા બે
ત્રણ અને ચાર જ્ઞાનવડે સિદ્ધ થાય છે અને વ્યજિતમા મતિ
શ્રુતવડે મતિ શ્રુત અવધિવડે મતિ, શ્રુત, મનઃપર્યાયવડે અને
મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યાયવડે સિદ્ધ થાય છે

૯ અવગાહના—અવગાહના બે પ્રકારની છે-ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ધનુ પૃથકત્વથી અધિક પાચસો ધનુષ્, અને જઘન્ય અવગાહના અગુલ પૃથક્ત્વથી હીન સાત હાથ પૂર્વભાવ પ્રજ્ઞાપનીયની અપેક્ષાએ એટલી શરીરની અવગાહનામા વર્તતો સિદ્ધ થાય છે (આ તીર્થંકરની અપેક્ષાએ કથન છે, અન્યથા જઘન્ય બે હાથની અવગાહનાવાળો સિદ્ધ થાય છે) અને પ્રત્યુત્પન્ન ભાવની અપેક્ષાએ પોતાની અવગાહનાથી ત્રીજા ભાગ ન્યૂન અવગાહનાવાળા સિદ્ધ થાય છે

૧૦ અન્તર—અનન્તર અને સાન્તર એ બન્ને પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે અનન્તર-જઘન્યથી બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે સાન્તર-જઘન્યથી એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસનુ અન્તર પડે છે

૧૧ સખ્યા—એક સમયે જઘન્યથી એક, અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધ થાય છે

૧૨ અલ્પબહુત્વ—એ પૂર્વોક્ત ક્ષેત્રાદિ અગીયાર દ્વારોનુ અલ્પબહુત્વ કહે છે તે આ પ્રમાણે—

ક્ષેત્ર—જન્મથી સિદ્ધ કર્મભૂમિને વિષે છે, અને સહરણથી સિદ્ધ અકર્મભૂમિમા થાય છે સહરણથી સિદ્ધ સર્વથી થોડા છે, અને જન્મથી સિદ્ધ અસખ્યાત ગુણા છે

સહરણ બે પ્રકારનુ છે—સ્વયકૃત અને પરકૃત દેવ, ચારણમુનિ અને વિદ્યાધરોએ કરેલુ સહરણ તે પરકૃત કહેવાય છે, અને ચારણ વિદ્યાધરોનુ સહરણ સ્વકૃત હોય છે ક્ષેત્રોના ભેદ-કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ, સમુદ્ર, દ્વીપ, ઉર્ધ્વ અધો અને તિર્યગ્ લોક છે તેમા સર્વથી થોડા ઉર્ધ્વલોકમા સિદ્ધ થાય છે, તેનાથી

સંખ્યાત ગુણા અધો લોકમાં સિદ્ધ થાય છે, અને તેનાથી સંખ્યાત ગુણા તિર્યગ્ લોકમા સિદ્ધ થાય છે સર્વથી થોડા સમુદ્ર સિદ્ધ છે, અને તેનાથી અસંખ્યાત ગુણા દ્વીપ સિદ્ધ છે એ રીતે સામાન્યત જાણવું વિશેષત-સર્વથી થોડા લવણ સમુદ્રમાં સિદ્ધ થએલા છે, તેનાથી કાલોદધિથી મોક્ષે ગએલા સંખ્યાત ગુણા છે, તેનાથી સંખ્યાત ગુણા જંબુદ્વીપમા સિદ્ધ થયેલા છે, તેનાથી ધાતકી ખંડમા સંખ્યાત ગુણા સિદ્ધ થયેલા છે, અને તેનાથી સંખ્યાત ગુણા પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા મોક્ષે ગયેલા છે

કાલ—કાલના ત્રણ પ્રકાર છે–અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી, અને અનવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી અહીં સિદ્ધનો વ્યંજિત અને અવ્યંજિતના ભેદથી અલ્પ બહુત્વનો વિચાર કરવો પૂર્વ ભાવની અપેક્ષાએ સર્વથી થોડા ઉત્સર્પિણી સિદ્ધ જાણવા, તેનાથી અવસર્પિણી સિદ્ધ વિશેષાધિક જાણવા, અને અનવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી સિદ્ધ સંખ્યાતગુણા જાણવા વર્ત્તમાન ભાવની અપેક્ષાએ કાલના અભાવમા સિદ્ધ થાય છે માટે અલ્પબહુત્વ નથી

ગતિ—વર્ત્તમાન કાલની અપેક્ષાએ સિદ્ધિ ગતિમા સિદ્ધ થાય છે, માટે અલ્પ બહુત્વ હોતુ નથી આંતરા રહિત પૂર્વ ભાવની અપેક્ષાએ માત્ર મનુષ્ય ગતિમા સિદ્ધ થાય છે, માટે અલ્પ બહુત્વ નથી આંતરા રહિત પૂર્વ ભાવની અપેક્ષાએ તિર્યંચ ગતિથી મનુષ્યમા આવીને મોક્ષે ગયેલા સર્વથી થોડા છે, મનુષ્ય ગતિથી મનુષ્ય ગતિમા આવી મોક્ષે ગએલા સંખ્યાત ગુણા છે, નરક ગતિથી મનુષ્ય ગતિમા આવી મોક્ષે ગએલા અસંખ્યાતગુણા છે, અને તેથી દેવગતિમાથી મનુષ્ય ગતિમા આવી મોક્ષે ગએલા સંખ્યાત ગુણા છે

લિંગ—વર્ત્તમાન ભાવની અપેક્ષાએ વેદ રહિત સિદ્ધ થાય છે, માટે અલ્પ બહુત્વ નથી પૂર્વ ભાવની અપેક્ષાએ સર્વ

થી થોડા નપુંસકલિંગ સિદ્ધ જાણવા, તેથી સંખ્યાત ગુણા સ્ત્રી લિંગ સિદ્ધ, અને તેથી સંખ્યાત ગુણા પુલિંગ સિદ્ધ જાણવા

તીર્થ—સર્વથી થોડા તીર્થંકરના તીર્થમા તીર્થંકર સિદ્ધ જાણવા, તેથી નોતીર્થંકર સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા જાણવા, તીર્થંકરના તીર્થમા સિદ્ધ થએલા નપુંસકો સંખ્યાત ગુણા, તેથી સ્ત્રી સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા, અને પુરૂષ તેથી સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા જાણવા

ચારિત્ર—વર્તમાન ભાવની અપેક્ષાએ નોચારિત્રી નોઅચારિત્રી સિદ્ધ થાય છે, માટે અલ્પબહુત્વ નથી પૂર્વભાવની અપેક્ષાએ સામાન્ય રીતે—સર્વથી થોડા પાંચ ચારિત્રવાળા મોક્ષે ગયેલા જાણવા, તેથી ચાર ચારિત્રવાળા સંખ્યાત ગુણા, અને તેથી ત્રણ ચારિત્રવાળા સંખ્યાત ગુણા જાણવા વિશેષત—સર્વથી થોડા સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહારવિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાય યથાખ્યાત—એ પાંચ ચારિત્રી સિદ્ધ જાણવા, તેથી સામાયિક ચારિત્ર સિવાય બાકીના ચાર ચારિત્રવડે સિદ્ધ થએલા સંખ્યાત ગુણા, તેથી પરિહાર વિશુદ્ધિ સિવાય બાકીના ચાર ચારિત્રવડે સિદ્ધ થએલા સંખ્યાત ગુણા, તેથી છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર શિવાય બાકીના ચાર ચારિત્રવડે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાતગુણા, તેથી સામાયિક, સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત એ ત્રણ ચારિત્રવડે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા, અને તેથી છેદોપસ્થાપનીય સૂક્ષ્મ સંપરાય, યથાખ્યાત, એ ત્રણ ચારિત્રવડે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા જાણવા

પ્રત્યેક બુદ્ધ બોધિત—સર્વથી થોડા પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ, તેથી બુદ્ધ બોધિત નપુંસક સંખ્યાત ગુણા, તેથી બુદ્ધ બોધિત સ્ત્રી સંખ્યાત ગુણી, અને તેથી બુદ્ધ બોધિત પુરૂષ સંખ્યાત ગુણા જાણવા

જ્ઞાન—વર્તમાન ભાવની અપેક્ષાએ સર્વ કેવલજ્ઞાની સિદ્ધ થાય છે, માટે અલ્પબહુત્વ નથી પૂર્વ ભાવની અપેક્ષાએ

સામાન્ય રીતે—સર્વથી થોડા બે જ્ઞાને સિદ્ધ થાય છે, તેથી ચાર જ્ઞાનવડે સિદ્ધ થએલા સંખ્યાત ગુણા, અને તેથી ત્રણ જ્ઞાનવડે સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા વિશેષત—સર્વથી થોડા મતિ શ્રુત જ્ઞાન સિદ્ધ જાણવા, તેથી મતિ શ્રુત અવધિ મન પર્યવ જ્ઞાનસિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા, અને તેથી મતિ શ્રુત અવધિજ્ઞાન સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા જાણવા

૧ અવગાહના—સર્વથી થોડા જઘન્ય અવગાહનાએ સિદ્ધ છે, તેથી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સિદ્ધ અસંખ્યાત ગુણા, તેથી યવમધ્ય સિદ્ધ અસંખ્યાત ગુણા, તેથી યવમધ્યની ઉપરના સિદ્ધ અસંખ્યાત ગુણા, તેથી યવમધ્યની નીચેના સિદ્ધ વિશેષાધિક, તેથી સર્વ સિદ્ધ વિશેષાધિક જાણવા

૨ અન્તર—આઠ સમય સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થયેલા સર્વથી થોડા જાણવા, સાત સમય અને ૭ સમય સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થયેલા યાવત્ બે સમય સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા જાણવા ૭ સામના અન્તર વડે-સિદ્ધ થયેલા સર્વથી થોડા જાણવા, એક સમયના આતનાવડે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા, યવમધ્યના આતનાવડે સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા, યવમધ્યની નીચેના અન્તરવડે સિદ્ધ થયેલા અસંખ્યાત ગુણા, યવમધ્યની ઉપરના અન્તરવડે સિદ્ધ થએલા વિશેષાધિક, અને તેથી સર્વ સિદ્ધો વિશેષાધિક જાણવા

સંખ્યા—એક સમયે એકેઆને આઠ સિદ્ધ થયેલા સર્વથી થોડા જાણવા, એકેઆસાત સિદ્ધ થયેલા યાવત્ પચાસ સિદ્ધ થયેલા અનન્ત ગુણા જાણવા, ઓગણપચાસથી આરંભી પચીસ સુધી સિદ્ધ થયેલા અસંખ્યાત ગુણા, અને ચોવીસથી માંડી એક સુધી સિદ્ધ થયેલા સંખ્યાત ગુણા જાણવા

—✱✱—

તે આકાશ ગતિ ચારણ આકાશ (ખાલી જગ્યા) ની પેઠે પર્વત મધ્યેથી પણ ચાલી શકે તેની શક્તિ તે અપ્રતિઘાતિ અદૃશ્ય થવુ તે અંતર્ધાન શક્તિ જુદા જુદા પ્રકારના અનેક રૂપોને એક સાથે કરી શકે તથા વિશેષ તેજ ઉત્પન્ન કરી શકે તેની શક્તિ તે કામરૂપી અર્થાત્ મરજી મારફ રૂપ ધારણ કરી શકાય તે ઈત્યાદિ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે વળી ઇન્દ્રિયોને વિષે મતિજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ વધારે હોવાથી સ્પર્શન, આસ્વાદન, સૂંઘવુ, જોવુ, સાંભળવુ એ વિષયોનો દૂર થકી પણ અનુભવ કરે છે એક સાથે અનેક વિષયનુ અનણ-જ્ઞાન થાય તેવી શક્તિ તે સંભિન્ન જ્ઞાન, એ વગેરે કોષ્ઠબુદ્ધિ, (જેમ કોઠામા અનાજ વગેરે ભડારેલુ રહે તેની પેઠે ભણેલ સૂત્ર વગેરે વિસ્મરણ થયા વિના યાદ રહે), બીજબુદ્ધિ [એક અર્થ રૂપ બીજને સાંભળવે કરી ઘણા અર્થને નીપજાવી કાઢે, જેમ એક અનાજનુ બીજ વાવવાથી ઘણુ નીપજે, તેમ], પદ, પ્રકરણ, ઉદ્દેશ, અધ્યાય, પ્રાભૃત, વસ્તુ, પૂર્વ અને અંગ એનુ અનુસારીપણુ અર્થાત્ પદાદિ થોડા જાણ્યા સાંભળ્યા હોય તોપણ સંપૂર્ણ મેળવી શકે, ઋજુમતિ, વિપુલમતિ, પરચિત્ત [અભિપ્રાય] જ્ઞાન, ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટ વસ્તુની અપ્રાપ્તિ વગેરે મન સબંધિ ઋદ્ધિઓ જાણવી ક્ષીરાશ્રવ [દૂધના પ્રવાહના ઝરના તુલ્ય વચનની મિષ્ટતા], મધ્વાશ્રવ (મધુના પ્રવાહ જેવી વચનની મિષ્ટતા), વાદિપણુ (વાદ વિવાદમા કુશળતા), સર્વ રૂતજ્ઞ (સર્વ પશુ પક્ષી આદિના શબ્દને જાણે) અને સર્વ સત્ત્વાવબોધન (સર્વ પ્રાણીને બોધ કરી શકે તેની શક્તિ) વગેરે વચન સબંધિ ઋદ્ધિ જાણવી તથા વિદ્યાધરપણુ, આશીવિષપણુ (દાઢાની અંદર ઝેર ઉત્પન્ન થાય, શાપે કરી બીજાને મારી શકે તે) અને ભિન્નાક્ષર (ન્યૂન) ચૌદ પૂર્વધરપણુ અને સંપૂર્ણ (અભિન્નાક્ષર) પૂર્વધરપણુ વગેરે પણ ઋદ્ધિઓ જાણવી

તે વાર પછી નિસ્પૃહ હોવાથી તે ઋદ્ધિઓમા આસક્તિ

રહિત અને મોહનીય કર્મના ક્ષપક પરિણામમા સ્થિત રહેલા એવા તે જીવનુ અઠ્યાવીશ પ્રકારવાળુ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે છે તે વાર પછી છદ્મસ્થ વીતરાગપણુ પ્રાપ્ત થયેલા તે જીવના અ ત-ર્મુહૂર્ત્તવડે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અ તરાય કર્મ સમકાળે સર્વથા નાશ પામે છે તે પછી સ સારના બીજ (ઉત્પત્તિ) રૂપી બધનથી સર્વથા મુક્ત, ફળરૂપ બ ધનથી મોક્ષની અભિલાષાવાળા, યથાખ્યાત ચારિત્રવાળા, જિન, કેવળી, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, શુદ્ધ, બુદ્ધ, કૃતકૃત્ય, સ્નાતક થાય છે તે વાર પછી વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય કર્મના ક્ષય થકી ફલબ ધનથી રહિત, પૂર્વે ગ્રહણ કરેલ ઇધનને બાળી નાખ્યા છે જેણે અને (નવા) ઇધનરૂપ ઉપાદાન કારણ રહિત એવા અગ્નિની પેઠે પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલ ભવનો નાશ થવાથી અને હેતુના અભાવથી હવે પછી (નવા) જન્મોની ઉત્પત્તિ નહિ હોવાથી શાત, સ સાર સુખથી વિલક્ષણ, આત્યતિક (અન ત) એકાતિક, ઉપમારહિત, નિરતિશય (શ્રેષ્ઠ), નિત્ય એવા નિર્વાણ (મોક્ષ) સુખને પામે છે

एव तत्त्वपरिज्ञाना–द्विरक्तस्यात्मनो भृशम्,
निरास्रवत्वाच्छिन्नाया, नवाया कर्मसन्ततौ ॥ १ ॥
पूर्वार्जित क्षपयतो, यथोक्तैः क्षयहेतुभिः,
ससारबीज कार्त्स्न्येन, मोहनीय प्रहीयते. ॥ २ ॥
ततोऽन्तरायज्ञानघ्न—दर्शनघ्नान्यनन्तरम् ,
प्रहीयन्तेऽस्य युगपत्, त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥ ३ ॥
गर्भसूच्या विनष्टाया, यथा तालो विनश्यति,
तथा कर्मक्षय याति, मोहनीये क्षय गते ॥ ४ ॥
ततः क्षीणचतुष्कर्मा, प्राप्तोऽथाख्यातसयमम् ;
बीजबन्धननिर्मुक्तः, स्नातकः परमेश्वरः ॥ ५ ॥

शेषकर्मफलापेक्षः, शुद्धो बुद्धो निरामय
सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, जिनो भवति केवली ॥ ६ ॥
कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं, निर्वाणमधिगच्छति,
यथा दग्धेन्धनो वह्नि-र्निरुपादानसन्तति ॥ ७ ॥
दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः,
कर्मबीजे तथा दग्धे, नारोहति भवाङ्कुरः, ॥ ८ ॥
तदनन्तरमेवोर्ध्व-मालोकान्तात् स गच्छति,
पूर्वप्रयोगासङ्गत्व-बन्धच्छेदोर्ध्वगौरवैः ॥ ९ ॥
कुलालचक्रे दोलाया-मिषौ चापि यथेष्यते,
पूर्वप्रयोगात्कर्मेह, तथा सिद्धिगतिः स्मृता. ॥ १० ॥
मृल्लेपसङ्गनिर्मोक्षा-द्यथा दृष्टाप्स्वलाबुनः
कर्मसङ्गविनिर्मोक्षा-त्तथा सिद्धिगतिः स्मृता. ॥ ११ ॥

એ પ્રમાણના તત્ત્વોને સારી રીતે જાણવા થકી સર્વથા વિરક્ત થયેલ અને પૂર્વોપાર્જિત કર્મને શાસ્ત્રોક્ત ક્ષય કરવાના હેતુઓ વડે ખપાવનાર આત્મા (જીવ) નુ, નિરાશ્રવપણું હોવાથી નવીન કર્મ સતતિ (પરપ) છેદ થયે છતે સસારના બીજરૂપ મોહનીય કર્મ સર્વથા નાશ પામે છે ૧-૨

તે બાર પછી તરતજ તે જીવના અતરાય, જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ એ ત્રણે કર્મો એક સાથે સર્વથા નાશ પામે છે ૩

જેવી રીતે ગર્ભસૂચિ (વચ્ચેના અકુરો-તતુ) નાશ થયે છતે તાડવૃક્ષ નાશ પામે છે, તેવી રીતે મોહનીય કર્મ ક્ષય થયે છતે બીજા કર્મ ક્ષય પામે છે ૪

તે બાદ પછી ખપાવ્યા છે ચાર કર્મ જેણે એવો અને પ્રાપ્ત

કર્યું છે યથાખ્યાત ચારિત્ર જેણે એવો આત્મા બીજ બંધનથી રહિત સ્નાતક, પરમેશ્વર થાય છે ૫

બાકીના કર્મ હોવાથી મોક્ષ જ્ઞાનની અપેક્ષાવાળો શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરામય (રોગ રહિત), સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, જિન એવો કેવળી થાય છે ૬

સમસ્ત કર્મના ક્ષય થયા પછી તે નિર્વાણને પામે છે જેમ બાળ્યા છે પૂર્વના ઇંધન જેણે અને નવીન ઇંધનરૂપ ઉપાદાન સંતતિ રહિત એવો અગ્નિ શુદ્ધ દેદીપ્યમાન રહે છે, તેમ જીવ શુદ્ધતાને પામે છે ૭

જેમ બીજ બળી ગયે છતે અંકુર બિલકુલ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ સંસાર બીજ બળી ગયે છતે ભવરૂપ અંકુર પેદા થતો નથી ૮

તે નાશ પછી તરતજ પૂર્વ પ્રયોગ, અસંગત્વ, બંધ છેદ અને ઉર્ધ્વ ગૌરવ વડે કરીને તે લોકાન્ત સુધી જાય છે ૯

કુંભારનો ચાક, હિંડોળા અને બાણને વિષે જેમ પૂર્વ પ્રયોગથી ભ્રમણ, ગમનાદિ ક્રિયા થાય છે, તેવી રીતે અહિં પૂર્વ પ્રયોગથી સિદ્ધની ગતિરૂપ ક્રિયા કહેલ છે–થાય છે ૧૦

જેવી રીતે માટીના લેપ રૂપ સંગથી સર્વથા મુક્ત થવાથી તુંબડાની પાણીમાં ઉર્ધ્વગતિ દેખાય છે, તેવીજ રીતે કર્મરૂપ સંગથી સર્વથા મુક્ત થવાથી સિદ્ધની ઉર્ધ્વ ગતિ કહેલી છે ૧૧

एरण्डयन्त्रपेडासु, बन्धच्छेदाद्यथा गतिः,
कर्मबन्धनविच्छेदात्सिद्धस्यापि तथेष्यते ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वगौरवधर्माणो, जीवा इति जिनोत्तमैः,
अधोगौरवधर्माणः, पुद्गला इति चोदितम् ॥ १३ ॥

यथाऽधस्तिर्यगूर्ध्वं च, लोष्ठवाय्वग्निवीतयः,
स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथोर्ध्वं गतिरात्मनाम् ॥ १४ ॥

अतस्तु गतिवैकृत्य-मेषां यदुपलभ्यते,
कर्मणः प्रतिघाताच्च, प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥ १५ ॥

अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः,
ऊर्ध्वमेव तु तद्धर्मा, भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १६ ॥

द्रव्यस्य कर्मणो यद्वदुत्पत्त्यारम्भवीतयः,
समं तथैव सिद्धस्य, गतिमोक्षभवक्षयाः ॥ १७ ॥

उत्पत्तिश्च विनाशश्च, प्रकाशतमसोरिह,
युगपद्भवतो यद्वत्, तथा निर्वाणकर्मणोः ॥ १८ ॥

तन्वी मनोज्ञा सुरभिः, पुण्या परमभास्वरा,
प्राग्भारानामवसुधा, लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥ १९ ॥

नृलोकतुल्यविष्कम्भा, सितच्छत्रनिभा शुभा,
ऊर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा, लोकान्ते समवस्थिताः ॥ २० ॥

तादात्म्यादुपयुक्तास्ते, केवलज्ञानदर्शनैः,
सम्यक्त्वसिद्धतावस्था-हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः ॥ २१ ॥

ततोऽप्यूर्ध्वं गतिस्तेषां, कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः ;
धर्मास्तिकायस्याभावात्स हि हेतुर्गतेः परः ॥ २२ ॥

એરંડના ગુચ્છાના બંધના છેદન થકી જેમ એરંડ બીજની ગતિ થાય છે તેવી રીતે કર્મરૂપ બંધના છેદન થકી સિદ્ધની પણ ઉર્ધ્વગતિ ગણાય છે ૧૨

ઉર્ધ્વ ગમનના ગૌરવ ધર્મવાળા જીવો છે અને અધોગમનના ગૌરવ ધર્મવાળા પુદ્ગલો છે, એમ જિન-કેવલી માંહે ઉત્તમ એવા તીર્થંકરોએ કહેલું છે ૧૩

જેવી રીતે પાષાણ, વાયુ અને અગ્નિની ગતિઓ સ્વભાવેજ અનુક્રમે અધો, તિર્યગ્ અને ઉર્ધ્વ પ્રવર્તે છે તેવી રીતે આત્માની ગતિ પણ સ્વભાવે ઉર્ધ્વ થાય છે ૧૪

ઉપર કહેલ કરતા જુદી રીતે એ જીવ પુદ્ગલાદિની ગતિ જે થાય છે તે કર્મથી, પ્રતિઘાતથી અને પ્રયોગથી થાય છે ૧૫

જીવોની કર્મવડે અધો તિર્યક્ અને ઉર્ધ્વગતિ થાય છે પરંતુ ક્ષીણ થયા છે કર્મ જેના એવા જીવોની તો ઉર્ધ્વગતિજ થાય છે કેમકે જીવ સ્વભાવે ઉર્ધ્વગતિ ધર્મવાળો છે ૧૬

જેવી રીતે દ્રવ્યમાં ક્રિયાની ઉત્પત્તિ, આરંભ અને નાશ એક સાથે થાય છે તેવીજ રીતે સિદ્ધની ગતિ, મોક્ષ અને ભવનો ક્ષય સાથે થાય છે ૧૭

અહીં જેમ પ્રકાશની ઉત્પત્તિ અને અંધકારનો નાશ સાથે થાય છે તેવીજ રીતે નિર્વાણ (મોક્ષ)ની ઉત્પત્તિ અને કર્મનો નાશ સાથે થાય છે ૧૮

સૂક્ષ્મ, મનોહર, સુગંધી, પવિત્ર અને પરમ પ્રકાશમય પ્રાગ્ભાર નામની પૃથ્વી લોકાગ્રના માથે રહેલ છે ૧૯

તે મનુષ્યલોક તુલ્ય (૪૫ લાખ યોજન) વિસ્તારવાળી, શ્વેત છત્ર તુલ્ય વર્ણ વાળી શુભ છે તે પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી ઉપર

ઉંચે (એક યોજન પ્રદેશમા ગાઉના યોજનના ૨૪ મા ભાગમા) લોકના અંતે સિદ્ધો રૂડે પ્રકારે રહેલા છે ૨૦

તેઓ તાદાત્મ્ય સબંધથી કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શને કરી સહિત (કેવળજ્ઞાન દર્શનના ઉપયોગવાળા) છે સમ્યક્ત્વ સિદ્ધતા અનન્યથા સહિત છે અને હેતુના અભાવે નિષ્ક્રીય છે ૨૧

જો કદાચ એવી બુદ્ધિ (શંકા) થાય કે તેઓની તેનાથી પણ ઉંચે ગતિ શા માટે ન થાય ? તો એ આશંકાનો ઉત્તર કહે છે ધર્માસ્તિકાયનો અભાવ હોવાથી (સિદ્ધોની) ઉંચે ગતિ ન થાય કેમકે ધર્માસ્તિકાય (જ) ગતિનો પરમ હેતુ છે ૨૨

ससारविषयातीत, मुक्तानामव्यय सुखम्,
अव्याबाधमिति प्रोक्त, परम परमर्षिभि , ॥ २३ ॥
स्यादेतदशरीरस्य, जन्तोर्नष्टाष्टकर्मण ,
कथ भवति मुक्तस्य, सुखमित्यत्र मे शृणु ॥ २४ ॥
लोके चतुर्ष्विहार्थेषु, सुखशब्द प्रयुज्यते,
विषय वेदनाऽभावे, विपाके मोक्ष एव च ॥ २५ ॥
सुखो वह्नि' सुखो वायु–र्विषयेष्विह कथ्यते,
दु खाभावे च पुरुष , सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥ २६ ॥
पुण्यकर्मविपाकाच्च, सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम्,
कर्मक्लेशविमोक्षाच्च मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥ २७ ॥
सुस्वमसुप्तवत्केचि–न्मिच्छन्ति परिनिर्वृतिम्,
तदयुक्त क्रियावत्त्वा–त्सुखानुशयतस्तथा ॥ २८ ॥
श्रमक्लमदव्याधि–मदनेभ्यश्च सम्भवात्,
मोहोत्पत्तेर्विपाकाच्च, दर्शनघ्नस्य कर्मण ॥ २९ ॥

लोके तत्सदृशो ह्यर्थः, कृत्स्नेऽप्यन्यो न विद्यते,
उपमीयेत तद्येन, तस्मान्निरुपम सुखम् ॥ ३० ॥
लिङ्गप्रसिद्धेः प्रामाण्या–दनुमानोपमानयोः,
अत्यन्त चाप्रसिद्धम्, तद्यत्तेनानुम् स्मृतम्. ॥ ३१ ॥
प्रत्यक्ष तद्भगवता–मर्हता तैश्च भाषितम्,
गृह्यतेऽस्तीत्यतः प्राज्ञै–र्न च्छद्मस्थ–परीक्षया ॥ ३२ ॥

સસારના વિષય થકી વિલક્ષણ, અવ્યય (નાશ ન થાય તેવુ) અને અવ્યાબાધ (પીડા રહિત) એવુ ઉત્કૃષ્ટ સુખ મુક્ત જીવોને પરમ ઋષિઓએ કહેલુ છે ૨૩

નાશ કર્યા છે અષ્ટ કર્મ જેણે એવા અશરીરી મુક્ત જીવોને એ સુખ કેવી રીતે થાય ? એ પ્રકારે શકા થયે છતે મારો ઉત્તર અહિં સાભળો ૨૪

અહીં લોકમા ચાર પ્રકારના પદાર્થમા સુખ શબ્દ જોડેલ છે, અર્થાત્ ચાર પ્રકારે સુખ ગણ્યુ છે વિષયમા, વેદના (પીડા) ના અભાવમા, પરિણામમા અને મોક્ષમા ૨૫

ઉદાહરણ આપે છે—અગ્નિ સુખ, વાયુ સુખ, વિષયમા સુખ એમ અહીં કહેવાય છે તેમજ દુ ખના અભાવે પણ 'હુ સુખી છુ' એમ મનુષ્ય માને છે ૨૬

અને પુણ્યકર્મના વિપાકથકી ઇચ્છિત ઇદ્રિયના વિષયથી ઉત્પન્ન થયેલ સુખ કહેવાય છે અને કર્મ તથા કષાયના સર્વથા મોક્ષ (છૂટકારા) થકી મોક્ષમા સર્વોત્તમ સુખ ગણેલુ–કહેલુ છે ૨૭

એ મોક્ષ સુખને કેટલાએક સુખપૂર્વક નિદ્રા લેનાર જેમ ઉત્તમ શાતિ ઈચ્છે છે તે રૂપ માને છે, તે પ્રકારનુ સુખ માનવુ

અયુક્ત છે કેમકે (તેમ માનવાથી) ત્યાં ક્રિયાપદ થાય, તેમજ સુખનું ઓછાનતાપણ થાય ૨૮

વળી શ્રમ, (ખેદ) ગ્લાનિ, મદ (મદ્યપાનાદિ જનિત), વ્યાધિ અને મૈથુન થકી તથા મોહના ઉત્પત્તિ [1]સ્થાનથી અને દર્શનાવરણ કર્મના વિપાકથી તે (નિદ્રા)ની ઉત્પત્તિ છે તેથી મોક્ષ સુખને નિદ્રા માનવી તે અયુક્ત છે, કેમકે તે મુક્ત જીવો શ્રમાદિથી રહિત છે ૨૯

આખા લોકમાં તેના સદૃશ બીજો કોઈ પણ પદાર્થજ નથી કે જેની સાથે તેની ઉપમા દેવાય, તે માટે તે સુખ નિરૂપમ (ઉપમા રહિત) છે ૩૦

અનુમાન અને ઉપમાનનું પ્રમાણ, હેતુની પ્રસિદ્ધિથી થાય છે, તે આ બાબતમાં અત્યંત અપ્રસિદ્ધ છે, તે કારણ માટે તે અનુપમ સુખ કહેવાય છે ૩૧

તે (મોક્ષસુખ) અરિહંત ભગવંતોને પ્રત્યક્ષ છે તેથી તેઓએ ભાષિત તે સુખ પંડિતોએ (આગમ પ્રમાણથી) ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. (આગમ વિના છદ્મસ્થની પરીક્ષાવડે ગ્રહણ થાય તેવું નથી ૩૨

વળી એ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રે કરી સહિત સાધુ મોક્ષને માટે યત્ન કરે છે પણ કાળ સંઘયણ અને આયુના દોષ થકી અલ્પશક્તિવાળો હોવાથી અને કર્મનું અત્યંત ભારીપણું હોવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિને માટે અકૃતાર્થ થયો છતાં ઉપશમભાવને પામે છે, તે સૌધર્મથી માંડીને સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંત કલ્પના વિમાનો માંહેના કોઈપણ એકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં પુણ્યકર્મના ફળને ભોગવીને આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી ચ્યવીને દેશ, જાતિ.

[1] રતિ અરતિ, ભય અને શોક વગેરે

કુળ, શીળ, વિદ્યા, વિનય, વિભવ, સુખ અને વિસ્તારવાળી વિભૂતિએ યુક્ત મનુષ્યભવને વિષે જન્મ પામીને ફરીથી સમ્યગ્ દર્શનાદિવડે વિશુદ્ધ જ્ઞાન પામે છે. આ સુખપરંપરાવડે પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યના અનુક્રમના ક્રમે ફરીને ત્રણ વાર જન્મ લઈ (ત્રણ ભવ કરી) ને પછી મોક્ષ પામે છે.

॥ प्रशस्तिः ॥

वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः, प्रकाशयशसः प्रशिष्येण ।
शिष्येण घोषनन्दिक्षमण–स्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥
वाचनया च महावाचक–क्षमणमुण्डपादशिष्यस्य ।
शिष्येण वाचकाचार्य–मूलनाम्नः प्रथितकीर्तेः ॥ २ ॥
न्यग्रोधिकाप्रसूतेन, विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।
कौभीषणिना स्वातितनयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥ ३ ॥
अर्हद्वचनं सम्यग्गुरुक्रमेणागतं समुपधार्य ।
दुःखार्तं च दुरागमविहतमतिं लोकमवलोक्य ॥ ४ ॥
इदमुच्चैर्नागरवाचकेन, सत्त्वानुकम्पया दृब्धम् ।
तत्त्वार्थाधिगमाख्यं, स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥
यस्तत्त्वाधिगमाख्यं, ज्ञास्यति करिष्यते च तत्रोक्तम् ।
सोऽव्याबाधसुखाख्यं, प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥ ६ ॥

જગતપ્રકાશક યશયુક્ત શિવશ્રી નામના વાચકમુખ્યના પ્રશિષ્ય અને અગીઆર અંગના જાણ શ્રી ઘોષનંદિમુનિના શિષ્યે ૧

તથા વાચના લેવાવડે કરીને (ભણાવનારની અપેક્ષાએ) મુનિમાંહે પવિત્ર મહાવાચક શ્રમણ મુંડપાદના શિષ્ય, પ્રસિદ્ધ છે કીર્ત્તિ જેની અને વાચનાચાર્ય મૂલ છે નામ જેનું તેના શિષ્યે અર્થાત્ મુંડપાદના શિષ્યના શિષ્યે ૨

સ્વાતિ નામના પિતા અને વાત્સી છે ગોત્ર જેનું એવી ઉમા નામની માતાના પુત્ર, કૌભીષણી ગોત્રવાળા, ન્યગ્રોધિકા ગામમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને કુસુમપુર (પાટલીપુત્ર) નામના શ્રેષ્ઠ નગરને વિષે વિચરતા, રૂડે પ્રકારે ગુરુ પરંપરાએ આવેલ અમૂલ્ય અર્હત્પ્રવચનને રૂડે પ્રકારે ધારણ કરીને દુઃખી અને દુરાગમ (અહિત ઉપદેશવાળા વચનો)થી નષ્ટબુદ્ધિવાળા લોકોને દેખીને ૩-૪

જીવોની અનુકંપાવડે કરીને ઉચ્ચ નાગરશાખાના વાચક ઉમાસ્વાતિજીએ આ તત્ત્વાર્થાધિગમ નામનું શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ રીતે રચ્યું ૫

જે તત્ત્વાર્થાધિગમ નામના શાસ્ત્રને જાણશે અને તેમાં કહ્યા મુજબ કરશે, તે અવ્યાબાધ સુખ (મોક્ષ) નામના પરમાર્થને થોડા વખતમાં પામશે ૬

